

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

diplomová práce

**Nestandardní deponace dětských ostatků
v českém a moravském pravěku a jejich interpretace z hlediska
ethnohistorických paralel**

Bc. Lenka Černá

Plzeň 2019

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program Archeologie

Studijní obor Archeologie

Diplomová práce

**Nestandardní deponace dětských ostatků v českém a
moravském pravěku a jejich interpretace z hlediska
ethnohistorických paralel**

Bc. Lenka Černá

Vedoucí práce:

Mgr. Luboš Chroustovský, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, červenec 2019

.....

Obsah

1 Úvod	6
2 Hlavní cíle práce	7
3 Potenciál interdisciplinárního studia - archeologie a etnografie	9
4 Pojetí smrti.....	10
4.1 Kultura a smrt	11
5 Pojetí dětství	13
5.1 Věk.....	14
5.1.1 Biologický věk.....	14
5.1.2 Sociální/kulturní věk.....	16
5.2 Pohlaví.....	22
5.2.1 Biologické pohlaví.....	22
5.2.2 Gender	22
6 Faktory ovlivňující výpovědní hodnotu dětských pohřebních kontextů	26
7 Nestandardní deponace dětí v pravěku	28
7.1 Norma, standard, variace	29
7.1.1 Normy a účel pohřebních aktivit	29
7.2 Deviace	36
7.3 Oběť	38
7.4 Kult	39
7.5 Rituál	40
7.5.1 Pohřební praktiky a rituál	41
7.6 Nestandardní forma – příklady problematické interpretace	43
7.6.1 Pohřby v nádobách	43
7.6.2 Neanatomicky uložená těla.....	44
7.6.3 Druhotné zásahy	44

7.7 Nestandardní prostor – příklady problematické interpretace	46
7.7.1 Pohřby v jeskyních	46
7.7.2 Pohřby v rámci sídliště	47
8 Případová studie: dětské pohřební kontexty únětické kultury ve střední Evropě.....	47
8.1 Teoretické předpoklady a otázky.....	47
8.2 Metoda práce	50
8.2.1 Analýza.....	50
8.2.2 Metody syntézy struktur	53
8.3 Výsledky a interpretace	54
8.3.1 Dětské pohřební kontexty únětické kultury – strukturální aspekty	54
8.3.2 Variace či deviace standardizovaného ritu?	65
8.4 Diskuze	69
9 Závěr.....	70
10 Seznam použité literatury a zdrojů	73
11 Summary.....	87
12 Přílohy	88
12.1 Obrázky	88
12.2 Tabulky.....	88

1 Úvod

Smrt bezesporu je a byla všudypřítomnou a neodmyslitelnou složkou sociálního života každé doby. Studium sociálních struktur života minulých populací je primárně závislé právě na interpretaci pohřebních kontextů, přičemž jejichž formální i prostorové vlastnosti jsou podmíněny kulturním vlivem konkrétního času i oblasti. V období pravěku se krom běžných pohřebních praktik setkáváme s množstvím pohřebních kontextů, jež se svými formálními (či prostorovými) vlastnostmi vymykají interpretaci standardizovaného ritu, tedy normativnímu funerálnímu projevu konkrétního kulturního období. Takovéto pohřební kontexty bývají zpravidla interpretovány jakožto *kultovní*, *obětní*, či dokonce *nerituální*, často provázány s interpretací předpokládaného nižšího sociálního statusu zemřelého. Nakolik však tyto závěry mohou být zavádějící a jaké procento zde zaujímá možná předpojatost konkrétního badatele, ve smyslu účelně subjektivizované interpretace, to jsou příklady otázek postprocesuálních studií, snažící o širší výpovědní hodnotu za pomoci interdisciplinárních (nikoli nutně exaktních) přístupů. Obecně vzato právě rituální chování minulých populací je jedním z předních zájmů jednoho z jeho výraznějších proudů – archeologie genderu (Remišová-Věšíňová 2017, 65).

S oblastí dětství je současná akademická obec již poměrně obeznámena, byť se v popředí badatelského zájmu nevyskytuje výrazně dlouhou dobu. Jednou z prvotních studií je bezesporu práce historika P. Arièse (1960), v níž upozornil na potřebu studia dětství, na které bylo do té doby (nejen) historiky nahlíženo jako na pasivní, a tedy zanedbatelné odvětví, vzhledem k jeho absenci při utváření sociálních schémat. Pro archeologii jsou výrazné například studie G. Lillehammer, jež se otázce dětství věnuje od konce 80. let (Lillehammer 1989, 89-103; Lillehammer 2015, 78-86; Lillehammer – Murphy 2018). Domácí odborná literatura se problematiku dětství pokouší do vědy implementovat zejména v rámci posledních dvou desetiletí (Čermáková 2002; Čermáková et al. 2007; Vejskalová 2006; Vélková 2010; 2018; Turek 2000).

Tato diplomová práce je souhrnně koncipována do dvou základních částí – první se týká interdisciplinárního pojetí smrti a dětství jako takového, objasnění užití terminologie, kritikou pramenů a vytyčení hlavních příkladů nestandardních funerálních projevů v pravěku, přičemž pro možnosti interpretace bude využito zejména potenciálu příkladových etnohistorických paralel, případně sociologických, psychologických či mytologických koncepcí. Na ni navazuje druhá část práce, ve formě případová studie, týkající se analýzy konkrétní pravěké kultury, jež je pojata v širším geografickém měřítku, přičemž empirický zájem je soustředěn pouze na část její populace, a to dětský sociální svět a možnosti jeho studia. Výsledky této syntézy jsou konfrontovány s příklady netypických forem ritu z první části práce. Vybraná metodika je implementována na pozůstatky dětského světa nositelů únětické kultury, kde jsou sledovány vzájemné korelace formálních vlastností jejich ostatků, hrobových jam i pohřební výbavy. Tato studie zároveň navazuje na předchozí kvalifikační práci, v níž byla analyzována podoba pozůstatků dětského světa ze závěru eneolitu a počátky epochy bronzu v rámci Čech (Černá 2017).

2 Hlavní cíle práce

Jedním z cílů této diplomové práce je uchopit smrt dětí v minulosti prostřednictvím interdisciplinárních koncepcí a teoreticky vymezit pojem nestandardního zacházení s ostatky v minulosti, zejména formou kritického zhodnocení příkladových studií a snahou o vlastní interpretaci. Vzhledem ke skutečnosti, že je tato studie zaměřena zejména na možnosti interpretace symbolických a sociálních systémů dětského světa prostřednictvím studia jejich pohřebních kontextů, bylo klíčové práci směřovat interdisciplinárně. V tomto případě je využíváno především potenciálu etnografických paralel, s okrajovým přesahem do sociologie, religionistiky, psychologie či komparativní mytologie. Jelikož se význam základních pojmů využívaných pro interpretaci (ne)standardních funerálních projevů ukázal být v odborné literatuře silně ambivalentní, bylo následně přistoupeno k analýze a následné syntéze konkrétní pravěké kultury, jež na první pohled vykazuje ne zcela zřejmé struktury.

Cílem případové studie je postihnout podobu pohřebního ritu dětí únětické kultury a zodpovědět otázku, zda, jež je možné, prostřednictvím pohřebních kontextů, studovat sociální vztahy prehistorických společností. Pokud ano, jakým způsobem? Kratičkový teoretický diskurz genealožky L. Nikolové (2012, 43-51) pracuje s předpokladem, že vše je záležitostí teorie a typů analogií, jež dopomáhají konstruovat konkrétní interpretativní model. Archeologie nestuduje lidstvo samotné, nýbrž interakci lidstva a materiální kultury (Lesick 1997, 37), ovšem s přihlédnutím k množství transformací, jimž podléhají.

Studie vychází z dat, shromážděných v relační databázi, jež je zaměřena na veškeré pozorovatelné formální vlastnosti hrobů, jedinců i pohřební výbavy, a následně je podrobena vektorové syntéze, pro detekci latentních struktur v těchto kontextech. Výsledky formalizované metody by měly přispět k zodpovězení otázky, zda je například možné, na základě studia funerálních dokladů, uvažovat o rolích, jež děti představovaly za svého života, či zda je, i přes hypotetickou variabilitu kultury, možné rozpoznat jisté prvky jejího symbolického jazyka. Popřípadě – je možné na základě syntézy formálních vlastností pohřbů reflektovat odlišnou klasifikaci dětství tehdejší společnosti, než se kterou pracují exaktní vědecké přístupy (biologický věk, pohlaví, případně genetická příbuznost)?

Tato práce je zároveň výchozí platformou pro budoucí interdisciplinární výzkumné pojetí starobronzových populací jakožto celku, ve vztahu dospělých vůči dětem, zejména vztahu „matky“ a dítěte jak z hlediska formálních, tak prostorových vlastností jejich pohřebních kontextů. Možnosti takovéto analýzy, jež by se šířeji dotýkala prostoru, jsou, pro svou časovou náročnost, otázkou do budoucna. Cílem této práce je interpretovat, zda je za pomoci formalizovaných statistických metod možné detekovat hlavní (latentní) struktury ve vybraných formálních vlastnostech dětských pohřebních kontextů, jež byly shromážděny ze střeoevropské oblasti, a zda je možné identifikovat možnou návaznost jejich variability na konkrétní sociální kategorie jedinců.

3 Potenciál interdisciplinárního studia - archeologie a etnografie

Ačkoli výše uvedené teorie otevírají problematiku studia sociálních vztahů, všechny se dotýkají nejvýše hypotetické interpretační roviny. Pohřební kontexty jsou sice výjimečně explicitním zdrojem dat, nicméně „klíč“ k jejich rozluštění, v podobě znalostí symbolického systému, nám, pro svou zánikovou transformaci, již k dispozici není. Vědecké studie proto čím dál častěji inklinují ke studiu (nejen rituálního) života přírodních společností, jež fungují na základě kmenových organizací. Cílem těchto studií není tato pozorování aplikovat přímo na pozůstatky někdejších živých kultur, nýbrž potlačit předpojatost a myšlení civilizovaného člověka (Renfrew 1994, 47).

Rovněž je potřeba brát v potaz skutečnost, že pohřební kontexty, jakožto archeologický pramen, jsou objektem výrazně intencionálně ritualizovaným, což vede k hypotézám o skutečné podobě vztahu sociálního života a konstruované pohřební reality (Parker-Pearson 1982), neboť tyto ritualizované pohřební kontexty jsou pravděpodobně podmíněny především společenskou ideologií, nežli skutečnými společenskými vztahy a sociálními rolemi jedinců.

Pravdou zůstává, že jen výjimečně (pokud vůbec), lze pozorovat vzájemnou korelaci mezi vybranou populací v minulosti s tou současnou (Ucko 1969, 262-263) už jen z toho důvodu, že z minulých populací máme k dispozici pouze následky všech činů (archeologický pramen), postrádající jakoukoli dynamiku. Nacházíme-li však obdobné následky (ve formě artefaktů) v rámci živé kultury, předkládají se tím zároveň možnosti interpretace jejich účelu (příčiny vzniku) v minulosti. Obzvláště podstatná je tato komparativní metoda pro pochopení dvou kategorií účelu, které detekovat z mrtvé kultury prakticky nelze – jedná se o sociální význam a symbolický smysl, neboť podobné (či totožné) následky ve formě hmotné kultury mohou být i v rámci jedné společnosti vytvářeny k rozmanitému účelu. Přesto je zřejmé, že projevy viditelné v dnešní živé kultuře nelze přímo aplikovat na pozůstatky mrtvých kultur z minulosti a explanovat tak například jejich kauzalitu. To je však naprosto v pořádku, neboť to není jejich primárním účelem. Tato analogická pozorování zejména napomáhají pochopit vztah materiální i rituální složky v rámci kultury jako (živého a dynamického) celku, byť jsou analogické struktury recentních či subrecentních archaických populací spíše zástupnou empirií (Květina et al. 2015, 19).

Jejich přínos tkví ve vnímání variability a dynamiky živé kultury a v potlačení předpojatosti a schematizace odrazu minulosti, jež do velké míry podléhala implicitním tendencím – není překvapivé, že sociální struktury pohřebních kontextů byly hojně zkoumány už od samého počátku, mnohé interpretace jsou však poměrně nešťastně poplatné danému paradigmatu. Můžeme se setkat s poměrně absurdními interpretacemi, a to zejména v rámci kategorie účelu zahrnující společenský význam (např. Spindler 1983, 108). Dělo se tak zejména skrze tehdejší převládají androcentrické smýšlení, na něž posléze reaguje archeologie genderu (viz Arnold 1991, 366-374; 2012, 215-232).

Ačkoli jsou etnografické analogie v archeologii využívány již od 19. století (u nás např. Niederle 1893; Bouzek – Koutecký 1980, 360-432; Bouzek 1982, 200-203; Kandert 1982, 190-200; Svoboda 1999, Sosna 2007), jejich systematickému studiu a aplikaci v archeologii se věnuje zejm. etnoarcheologie (např. David – Kramer 2001; Květina et al. 2015).

4 Pojetí smrti

Smrt je bezpochyby stěžejním aspektem života. Přestože z biologického hlediska je záležitostí veskrze individuální, její následky se týkají výlučně sociálního (a materiálního) světa, tedy pozůstalých. Prvotní doklady o počátku vnímání smrti jsou obecně vztahovány k počátkům pohřbívání, tedy k období středního paleolitu (např. Smirnov 1989, 200), kdy se poprvé setkáváme s potřebou pozůstalých naložit určitým způsobem s ostatky zemřelých. Etologické počinání některých živočišných druhů by však mohlo dopomoci k odlišné hypotéze, neboť uvědomování si smrti a snaha se s ní nějak vyrovnat, mohou být záležitostí mnohem starší. Napovědět by nám mohla potřeba některých zvířat být fyzicky nablízku mrtvému svého druhu.

Přestože není jasné, zda jsou zvířata schopna predikovat příchod smrti svých blízkých, dokud se jich bezprostředně netýká (a jejich schopnost na bezprostřední smrt reagovat bývá připodobňována spíše k vnímání malého dítěte – viz Komárek 2012, 56), u mnohých živočišných druhů bylo zaregistrováno opakované navštěvování zemřelého, případně provádění úkonů, jež by se daly označit za určitou formu pohřebního obřadu (rituálu). Kupříkladu u slonů bylo vyzorováno průběžné navracení se k mrtvému v různých stadiích

dekompozice jeho ostatků (Douglas-Hamilton et al. 2006, 87-102) a rovněž zamezování predátorům v jejich konzumaci. Určitý smysl pro „pietní“ jednání byl vysledován také u šimpanzů (Goodall 1986, 673-4; Biro et al. 2010; Stewart – Piel – O'Malley 2012, 1-7), delfínů a velryb (Dutzinski et al. 2003, 108-116) či například u strak, které zemřelého druha dokonce symbolicky pokryly vegetací (Bekoff 2009, 82).

Z těchto příkladů vyplývá, že ponechání mrtvého na primárním místě jeho skonu (či deponace na místo jiné a vydání jeho těla napospas vnějším vlivům) nemusí nutně značit naprostou absenci pietního či rituálního jednání (viz exkarnace, doposud stále praktikována v Tibetu, např. Kolmaš 2003, 24), neboť truchlení mohlo být doprovázeno řadou obřadních projevů, jaké jsou demonstrovány na příkladu výše zmíněných šimpanzů, jejichž projevy byly v odborné studii implementovány na chování prvních hominidů (Stewart – Piel – O'Malley 2012, 6). Problémem jednání tohoto typu je ovšem skutečnost, že zpravidla nezanechají fyzický záznam, a tudíž je druhotně rekonstruovat prakticky nelze – přesto je s nimi při studiu minulých populací evidentně nutné počítat.

4.1 Kultura a smrt

Smrt je zcela nepochybně závěrečnou etapou, jež přetíná biologické rytmy těla, a tedy kontinuitu fyzického života jedince, přesto nemusí být nutně vnímána jakožto závěr jeho života sociálního. Na pochopení jejího smyslu a s tím souvisejících následků se podílí zejména kognitivita a emoce, přičemž je zřejmé, že tyto dvě složky výrazně ovlivňuje kulturní a náboženský kontext, v němž může být chápána jakožto součást duchovního procesu na cestě ke znovuzrození. Víra v posmrtný život a koncept nesmrtelné duše/ducha, a tedy v přeneseném slova smyslu „nekonečného života“, se úzce týká prakticky všech náboženských schémat současnosti, v nichž je duše/duch člověka povýšena nad smrtelnost hmotného těla, přičemž po jeho smrti tato pouť stále pokračuje.

Je namístě připustit pravděpodobnost, že jakékoli formální či prostorové rituální zacházení s mrtvými těly, je především odrazem tehdejších mytologických koncepcí, a jejich projevy jsou tedy soustavou kulturních symbolů, jež jsou však výlučně otázkou světa živých – tedy těch, kteří vlastní zkušeností se smrtí doposud neprošli, a tedy podoba pohřbu a rituálů s ním

spojených slouží jakožto rozloučení, avšak do stejné míry i jako prostředek, jak se se smrtí vyrovnat. Otázkou zůstává, komu byla tato symbolická sdělení věnována – zda pozůstalým, duchům konkrétních zemřelých, či snad světu předků, kam byli zesnulí tímto rituálním úkonem začleněni.

V naší postmoderní sekularizované společnosti jsou okolnosti a pojetí smrti jako takové doposud výrazně tabuizovány, což je možným důsledkem hrůzných pozůstatků válečných období a nátlaku komunistického režimu, který programově upřednostňoval zdravé a vitální jedince, zatímco ti zdravotně (ať psychicky či fyzicky) indisponovaní podléhali ideologické segregaci, což v jisté podobě přežívá do současnosti, vzhledem k tlaku, který je na pracovní výkon jedinců vyvíjen (Démuthová 2011, 87-88) a nadále kulminuje. Doposud tíhneme k myšlenkám, jak co nejvíce oddálit smrt a vyhnout se okolnostem s ní spojenými. Nepřijímáme ji zcela „za svou“ - smrt je řešena v ústraní, ve sterilních budovách a zařízeních tomu uzpůsobených, čímž byla vyloučena ze svého přirozeného prostředí. O to problematičtější je pro nás chápat koncepty, které jsou doposud součástí zcela živé mytologie přírodních společenstev, pro které je smrt zcela přirozenou součástí sociálního života.

V dřívějších dobách, vzhledem k našim lidovým tradicím, jež vzešly z vlivu a norem křesťanské víry, byly představy o smrti vysoce ambivalentní (Navrátilová 2004, 177). Její pojetí bylo personifikováno do různých fyzických podob a rozličné byly i její charakterové vlastnosti, a s tím související přijetí živým světem, dodnes zachováno v pohádkách a mýtických příbězích. Přesto je dnes smrt přijímána jakožto záporná a veskrze negativní okolnost života, demonstrována zejména jako příčina psychické ztráty a utrpení. P. Ariés ve své publikaci *Dějiny smrti* (2000) několikrát dotýká hypotézy, že je to vina *tajemna*, které smrt neodmyslitelně obklopuje – jde o nepoznatelné, co současné civilizované lidstvo děsí. To není nic překvapivého, neboť jsme se jakožto druh stali vysoce závislími na institucích a materiální kultuře, zatímco je potlačována sama přirozenost – přírody i naše vlastní. I to je jeden z důvodů, proč jsou etnografické paralely podstatnou složkou této práce.

5 Pojetí dětství

Pro studium minulého dětského světa jsou zcela determinující mezioborové přístupy, neboť je, jakožto komplexní oblast, značně eklektický, utvářen spojením více „vnitřních“ kultur. Myšlena je zde teorie, jejíž podstatou je podoba dětského světa, který je utvářen třemi stejně důležitými „kulturními podsvěty“ (Sigsgaard 1979, 128, citováno dle Lillehammer 1979, 90), jimiž jsou:

- kultura, tvořena dětmi jakožto entitami, které samy o sobě působí na okolní svět,
- kultura, jež je předávána dětem skrze dospělé a utváří či upevňuje tak jejich vzájemné vztahy,
- kultura, která je šířena dětmi bez jakéhokoli přičinění či nutnosti porozumění dospělých, a tudíž primárně upevňuje vzájemné vztahy dětí.

Především první z těchto světů, je poměrně podstatný ze sociologického hlediska, neboť obecně platné přístupy současného světa mají tendenci zacházet s nedospělými jedinci jako s pasivními entitami, jež se, pod vlivem edukace (v podobě institucí či rodiny) teprve mají vyvinout v komplexního, tedy dospělého člověka. Takovýto přístup je však zcela chybný. Jak ukazují konkrétní sociologické studie recentní společnosti, dětství je stejně podstatně determinující sociální oblastí jako svět dospělých – označována je jakožto interpretační reprodukce (Corsaro 1997, 109-132), v níž aktivní socializace a participace dětí na činnostech v rámci jejich sociálního prostředí, tedy „dětské kultury“, dopomáhá rozvíjet kognitivní schopnosti a vytvářet vlastní sociální, emoční, vjemový, rituální, mytologický, symbolický i materiální, tedy artefaktový svět. Obdobně nepochybně fungoval i živý dětský svět v minulosti.

Je mnoho příkladů recentních společností, kde je dítě začleněno do ekonomického proudu a jeho participace na výrobě je poměrně klíčová, byť je samozřejmě podmíněna jeho fyzickými schopnostmi a charakterem společnosti jako takové. Z etnografického hlediska je dětská pracovní síla podstatná zejména u zemědělských či pasteveckých společností (Vélová 2018, 73). Děti však mohou být do pracovního procesu zapojeny nejen v rámci praktických záležitostí. Příkladem budiž děti australských Aboriginců, které se, díky svým tvořivým

schopnostem, podílejí na vytváření rytin a mozaikových obrazců do hliněných podlah (Ucko – Rosenfeld 1967, 225).

Zanedbatelnost dítěte pro danou (zde míněno zejména stabilní) společnost navíc částečně demontuje potřeba dítěte, jakožto subjektu populační reprodukce. Přesto je zapotřebí mít na paměti, že pojetí dětství je unikátním konceptem každé společnosti, neboť závisí nejen na praktických (zejména ekonomických) aspektech, ale zjevně především na těch symbolických, především mytologických (viz kapitola infanticida). Příkladem budiž výrazná dualita pojetí archetypu dítěte, doposud uchována v mýtech a pohádkových příbězích (např. Jung 2018, 235-237; 244-246).

5.1 Věk

5.1.1 Biologický věk

Biologický (či fyziologický) věk je prakticky jediným možným determinanem pro určení či klasifikaci dětství, čímž umožňuje případné strukturování jejich funerálních pozůstatků na základě jednotlivých věkových kategorií a umožňuje zevrubněji analyzovat tehdejší sociální svět. Jako takový je provázán a do určité míry koreluje s věkem chronologickým, tedy kalendářním, není však alternativním označením téhož, jelikož biologickým věkem je míněn vývoj organismu, jenž může být zpomalován či naopak zrychlován prostřednictvím mnoha faktorů, zatímco věk kalendářní je přesným indikátorem stáří z hlediska dovršení konkrétního počtu let.

Odhad stáří nedospělých je určován dle vývoje tzv. *kostního* a *zubního* věku prakticky po celé období postnatálního vývoje (komplexní studie viz Schaefer – Black – Scheuer 2009), až po fázi dospělosti, přičemž hraničním je zde 18. – 20. rok života, během něhož dochází k osifikaci původního chrupavčitého spoje kosti klínové a týlní (Stloukal et al. 1999, 256). Stejně tak v tomto období dochází ke kompletní osifikaci epifýz dlouhých kostí, přestože se může z hlediska pohlaví o několik let lišit (Lewis 2007, 45).

Pro bližší věkovou specifikaci je vhodný zejména zubní věk, neboť dětská dentice je z hlediska archeologie vděčnějším subjektem výzkumu, zejména svou vyšší odolností vůči

dekompozičním procesům, a to vzhledem k obsažení vyšší míry anorganických látek, nežli je tomu u kosti (Křivanová 2008, 203). Tento poměrně přesný odhad věku je určován na základě mineralizace a prořezávání (maturace) jednotlivých zubů (např. Ubelaker 1979). Pro odhad *kostního* věku jsou determinující například metody kraniometrie či osteometrie dlouhých kostí (Stloukal et al. 1999; Ubelaker 1979), především ale osifikace epifýz dlouhých kostí, či synostózy jiných chrupavčitých spojů. Velice přesné je pak určování věku prostřednictvím průběžné osifikace jednotlivých karpálních kůstek dítěte (Birkner 1978). Právě tyto drobné kůstky je ale zpravidla více než problematické v nálezovém kontextu vůbec postihnout. V rámci této studie je pracováno se čtyřmi hlavními kategoriemi, jež pokrývají celé období od narození až po exaktně definovaný počátek fáze dospělosti:

Infans I: novorozenec – 1 rok (od narození až po prořezání první stoličky)

Infans II: 13 měsíců – 6 let (do prořezání prvního trvalého moláru)

Infans III: 7 let – 14 let (po kompletní chrup)

Juvenis: 15 - 18 let

Ačkoli bývá juvenilní období od dětství jako takového vyděleno (např. Lillehammer 1989, 90), z hlediska biologické antropologie se stále jedná o období nezletilosti, jež zahrnuje všechny subadultní fáze dospívání (Wood – Cunningham 2011, 2). Přestože ani, vzhledem k etnografickému pozorování, nelze příliš předpokládat jeho „náležitost“ do sféry dětství, vyloučit jej z deskriptivního systému pouze na základě tohoto předpokladu nelze, jelikož kategorizace věku vychází z exaktnosti biologické antropologie, v níž jsou tato individua řazena mezi nedospělé, neboť jejich ostatky z fyziologického hlediska nevykazují známky plné dospělosti. Rozpoznat, zda jsou mezi těmito dvěma oblastmi v pohřebních kontextech vzájemné korelace či rozdíly, je jedním z úkolů případové studie (syntézy struktur) této práce.

5.1.2 Sociální/kulturní věk

Konkretizovat význam „nedospělosti“ v rámci sociálního hlediska je problematickou záležitostí, neboť ji každá společnost může konstruovat jiným způsobem (Prout – James 1990, 7), a tudíž podléhá celé řadě společenských faktorů. Není nutné zde sociální věk od biologického zcela distancovat, neboť sociální mínění o dítěti může být zcela závislé na jeho schopnostech (ať už fyzických či psychických), jež jsou stále vyvíjeny, a jsou tedy záležitostmi biologického věku.

Přesto je zcela evidentní, že v rámci analýzy pohřebních komponent jakéhokoli společenství nelze jakožto výchozí determinant formálních či prostorových struktur použít sociální věk, neboť je nebývale ambivalentní a pro každou kulturu specifický. Například jako horní hranice dětství, potažmo dospívání, je, v oblasti západního světa, plošně prosazován 18. rok života, není však poplatný všem zemím – jen pro příklad – ve Spojených státech je hranicí dospělosti až 21. rok života, stejně jako v oblasti Namibie či Singapur. V tradičním čínském pojetí je sociálním „věkem dospělosti“ 16. rok života (Gennep 1997, 62). Tyto hranice přesto nemusejí značit životní fázi, v níž jedinec dosáhl plné svéprávnosti ve všech aspektech života. Sociální přijetí jedince jakožto dospělého může být navíc i v rámci jediné země silně nekonzistentní, neboť dovršení dospělosti zpravidla není jednorázovou záležitostí, při níž jsou legalizovány veškeré doposud věkově omezené činnosti (sexuální aktivita, řidičské oprávnění, volební právo apod.).

Přestože sociální věk není možné interpretovat na základě hmotných pozůstatků mrtvé kultury, tudíž jej nelze postihnout deskripcí a podrobit hlubší analýze, jeho podíl na sociálních strukturách je, v rámci studia recentních společností, nepopíratelný. Považuji tedy za podstatné si možné iniciační přístupy, vzhledem k jejich nepostradatelné roli u kmenových společenství, alespoň skrze příkladové studie o něco více přiblížit.

5.1.2.1 Iniciační rituály

Komplexnější podoba iniciace, která funguje a je plně vázána na mytologický koncept, je záležitostí společností, u nichž nelze hovořit o civilizaci ve smyslu západního světa. Iniciace jsou totiž záležitostmi „vyššího spektra bytí“, neboť je jejich základ hledán v božství, či hrdinství, mají tedy výlučně nadlidský původ, se snahou „*připodobnit se ideálnímu obrazu, který mu byl zjeven prostřednictvím mýtů*“ (Eliade 2006, 123-124). Takovýto koncept formy rituálního přechodu již v naší kultuře (alespoň ve sféře vědomí) přítomen není – a pokud ano, je jeho míra sakrálnosti výrazně redukována, ne-li zcela potlačena.

Forma přechodového rituálu není přímo čitelná z hmotných pramenů, avšak odhadovat tuto vývoj sociální stratifikace do jisté míry lze na základě formálních (případně prostorových) vlastností pohřebního kontextu, přesto se rozhodně nejedná o „rekonstrukci“ sociálních vztahů v původním slova smyslu.

Iniciace prakticky předkládá podobu člověka, jež není společností vnímán jakožto „hotový“ při samotném zrodu, nýbrž svému lidství musí dostat v průběhu života právě přechodovými rituály. Aby se v tom či onom období stal „skutečnou“ bytostí, musí „zemřít“ v původní úrovni své existence (Eliade 2006, 123). V souvislosti se směřováním práce se zde detailněji zaměřím na dvojici základních sfér těchto rituálů – iniciaci dětství a smrti.

Dítě zemřelé a znovu narozené

K dítěti je možné iniciační akt vztahovat již v rámci jeho prenatální fáze – v mnoha kulturách jsou těhotné ženy, alespoň po určité období těhotenství, vyděleny mimo komunitu a veškeré s ní spjaté aktivity, a to nejen praktické, ale i spirituální (Gennep 1997, 46-47). Mnohdy je takováto žena považována za „nečistou“, což posléze přechází i na dítě samotné (tamtéž, 54).

Jednotlivé etapy, jejichž předělem je určitá forma přechodového rituálu, nemusí nijak souhlasit s jednotlivými věkovými fázemi, jež podléhají biologickému vývinu, neboť v obecné rovině se při nich jedná především o rozvoj jedince jakožto sociální bytosti. Přesto lze vysledovat množství příkladů, které se striktně vztahují právě k biologickému či kalendářnímu stáří. Pohlédneme-li do minulosti, o níž máme k dispozici písemné prameny,

nabízí se přístup antického myšlení, v něm bylo dítě integrováno do společnosti až s prořezáním prvního zubu (Plútarchos 1973, 54), neboť jen tehdy si zasloužilo právoplatnou formou pohřebního obřadu. Příkladem archeologického kontextu, kde lze uvažovat o doposud nedovršeném společensky akceptovatelném věku, je výzkum dětských pohřebních kontextů z doby římské, v nichž se pohřební výbava vyskytovala až od jednoho roku (Gowland 2001, 152-163).

Determinujícím prvkem jakékoli iniciace je *smrt*, byť máme na mysli pouze její imaginativní, mýtickou rovinu – drtivá většina archetypálních zrození božstev, se neobejde bez předcházející smrti ve své původní formě (ať už přirozené či takové, jež obsahuje násilný aspekt) - z níž vzejde nový život zpravidla širšího množství subjektů – takovýto mýtický archetyp naplňuje podstata – „*života, rodícího se pouze obětí jiného života*“ (Eliade 1998, 157).

V přeneseném slova smyslu se tatáž hluboce mýtická záležitost děje i na při iniciaci. Jedinci jsou během jejího průběhu zpravidla vyčleněni mimo danou komunitu (Eriksen 2008, 85), čímž symbolicky i fyzicky neodvratně ztrácí svou dosavadní sociální identitu – např. ve smyslu – „dítě“ či „dospělý“ a stávající společností jsou chápáni jako „mrtví“, přičemž po úspěšném absolvování iniciačních aktů jsou do dané komunity opětovně reintegrovaní. Francouzský etnolog a antropolog Arnold van Gennep uvádí obdobný příklad na poli recentních pozorování, kdy je v konkrétní společnosti pro pohřeb dětem, které nestihly projít rituálem, vyhrazena výlučně inhumace oproti kremaci, na jejímž základě spojuje tento jev s jeho návratem nazpět (Gennep 1996, 56).

Ve vztahu k funerálním pramenům je možné připustit hypotézu, že určitá nestandardní deponace může charakterizovat právě takovouto izolaci - vzhledem k nedožití etapě života, stejně jako v případě víry v posmrtný život takto může být znovu začleněn – kupříkladu skrze jiné narozené dítě. Mohou být děti pohřbeny „hůře“ pokud zůstaly v tzv. liminální fázi přechodového rituálu, tedy pokud nestihly přejít a zemřely „během přechodu“? Tato etapa je druhým stupněm přechodového rituálu obecně (Turner 2004; Gennep 1996), během níž je jedinec mimo sociální (či jiné) pozice, a to jak původní, tak současné či budoucí. V této fázi je tedy prakticky neviditelný, vnímán jakožto *mrtvý*.

5.1.2.1.1 Příklady iniciačních aktů

Záměrem (ať už primárním či sekundárním) mnohých iniciací je zanechání jejich „stopy“ přímo na tělesné schránce adepta. Nepovažuji za stěžejní zde uvádět z archeologického hlediska „neinvazivní“ příklady, jakými je skarifikace či jakékoli modifikace těla, jež se týkají pouze jeho povrchu, případně zevních či vnitřních genitálií, tedy mužská či ženská obřízka apod. Jedna z mála studií, zabývající se mužskou obřízkou ve starověkém Egyptě (Janssen – Janssen 1990, 90-95), byla možná jen díky zchovalosti měkkých tkání prostřednictvím intencionální mumifikace a příhodných podmínek. Drtivá většina obdobných rituálních úkonů nemá šanci (alespoň ne v naší klimatické oblasti) být na poli archeologickém, resp. antropologickém, vůbec rozpoznána.

Mimo ně však existuje řada iniciačních aktů, jejichž fyzické projevy mohou být následně identifikovány přímo na osteologickém materiálu. Kupříkladu u východoafrického etnika Nuerů je v rámci iniciačního rituálu chlapcům, kteří dovršili věku, v němž má být dle společenské normy definitivně ukončena etapa jejich dětství (tj. kolem 14. - 16. roku života), vyříznuta do oblasti čela řada horizontálních pruhů, jež jsou zpravidla hluboké až na kost (Evans-Pritchard 1940, 249). To je částečně jejich účelem, neboť takto je možné identifikovat i lebku mrtvého muže, resp. ostatky jedince mužského pohlaví, který zemřel již ve fázi sociální dospělosti. Takovéto příklady modifikací či záměrného mrzačení jsou v rámci iniciace obdařeny symbolickým smyslem smrti (Eliade 2006, 125-126), či lépe řečeno symbolická smrt dosavadního života je jejich primární podstatou.

Problémem takovýchto stop na kraniálním či postkraniálním skeletu je však míra *drastičnosti* tohoto záznamu. Nejsou-li následky těchto rituálů zcela demonstrativní a pro konkrétní sociální skupinu oné doby a prostoru charakteristické, jako například deformace lebek dětí mayské civilizace (např. Duncan – Hofling 2011, 199-210), je problematické je vůbec postihnout a s přihlédnutím k míře nekompletnosti skeletu je to v mnohých případech prakticky nemožné. Fragilita osteologického materiálu se např. v případě vyšší kyselosti půdního prostředí či prezence sekundárních zásahů běžně předpokládá, tudíž pokud jsou kupříkladu, jako součást rituálu, jedinci usekány články některých prstů, jako je tomu u žen kmene Dani na Nové Guinei (Loizos 1993, 145), je otázka, nakolik je možné něco podobného na ostatcích vůbec identifikovat, nehledě na nemožnost ztotožnit je právě s iniciačními akty.

Krom nich může být záměrem například snaha fyzicky demonstrovat truchlení po ztrátě blízké osoby (jako je tomu v případě výše zmíněné společnosti), či po náčelníkovi kmene či jiné, hluboce mytologizované důvody.

Iniciace smrtná

Smrt je u mnoha přírodních národů potvrzena až provedením rituálního pohřbu (Eliade 2006, 122). Přesto ve své abstraktní rovině nemusí nutně znamenat konec života daného jedince, neboť ona samotná může být chápána jakožto forma iniciace, tedy přechodu, jež má pro mnohé kultury silnou vztažnost k inhumaci – jakožto rituálnímu znovuzrození – u některých národů je neonatus zabíjen pouze „symbolicky“, kdy je živý vložen do předem vykopané hrobové jámy, kde je překryt listovým (Eliade 2006, 96). Obecně lze tvrdit, že společnosti zachovávající strukturu přechodových rituálů nepojímají identitu jedince jako stálou či neměnnou entitu. S jistotou lze tvrdit, že i samotná smrt, je zosobněním takového rituálu, který je víceméně spjat s vědomím posmrtného života.

Je rovněž možné hypoteticky připustit, zda nejsou nejmenší děti „pohazovány“ – resp. ukládány bez evidentní známky pietního konání do určitého „degradovaného“ prostoru ne vzhledem k jejich nižšímu statusu (či jeho naprosté absenci), nýbrž kvůli jejich vlastní neschopnosti vnímat a chápat pojetí smrti. Sociologické studie připouštějí, že dítě do tří let pravděpodobně nerozumí konceptu smrti, a to zejména z hlediska její ireversibility - smrt je pro ně spíše odchodem na jiné místo, kde zemřelý dále existuje, ačkoli je jimi vnímán jako „méně živý“, neboť není schopen vzájemné komunikace či fyzického kontaktu. Takováto úroveň vnímání má pravděpodobně úzkou souvislost se skutečností, že si do tohoto věku není dítě plně vědomo ani svojí vlastní existence (Démuthová 2011, 94). Nicméně zcela jednoznačně vnímá silnou obavu ze separace, především rodičů, která je označována jakožto „separační úzkost“ (Vyhnálek 2006, 61-66). Právě z ní se v pozdějších letech pravděpodobně modifikuje obava ze smrti všeobecně.

5.1.2.2 Infanticida

Infanticida, tedy záměrné usmrcení dítěte, je s tématem sociálního věku hluboce provázána. Na tomto místě považuji za vhodné ji v krátkosti představit prostřednictvím vybraných kmenových společností, z nichž množství těchto aktů podléhá výlučně mytologii, bez ohledu na citovou vazbu rodičů, zdravotní stav dítěte či způsob života (kočovný vs. usedlý) v dané oblasti. Například v Africe je infanticida provozována lovecko-sběračskými, ale i zemědělskými společnostmi. Příčinou záměrného usmrcení dítěte jsou zejména okolnosti, týkající se jeho bezprostředního narození, jež podléhající výlučně silně mytologizovanému smýšlení komunity, například narodí-li se dítě nožičkami napřed, má-li při narození prořezané některé zuby (Meyer 1987, 171), vidí-li matka nejprve nehty na nohou svého dítěte či pokud slyší před samotným narozením ozvuky dítěte z mateřského lůna (Gutmann – Nagler – Krueger 1926). Dítě jako takové je zpravidla fyzicky zcela v pořádku, avšak členy komunity je vnímáno jako nečisté, neboť tyto projevy nejčastěji symbolizují vtělení „zlého ducha“, jenž může ublížit členům rodiny či celé komunitě, a tudíž je dítě ihned po narození připraveno o život. U jiných (nikoli výlučně nomádských) společností bývají důvody praktičtější, například v případě narození dvojčat nebo narodí-li se dítě příliš brzy po svém sourozenci. Důvodem bývá zejména nutriční stabilita, a tudíž schopnost dítěte zapojit se co nejdříve do pracovního procesu. Obdobně je nutné chápat například infanticidu provedenou na dítěti s fyzickou abnormalitou (Lee 1979, 451).

Z hlediska archeologie je tak prakticky nemožné postihnout, týká-li se konkrétní kontext záměrného usmrcení dětí. Ačkoli mohou být jistými ukazateli např. zvýšená koncentrace dětských ostatků v konkrétní oblasti, jež například není pro danou kulturu typická, nebo traumata či výrazně dislokovaný osteologický materiál, stále se pohybujeme v rovině spekulací, kdy je infanticida pouze jednou z možných hypotéz.

5.2 Pohlaví

5.2.1 Biologické pohlaví

I přesto, že by odhad pohlaví dětí a dospívajících značně přispěl k *rekonstrukci* sociálních a genderových rolí v minulosti, do určitého věku jej takřka nelze postihnout. Odhad pohlaví u dětí je prakticky obdobně problematický, jako je přesnější odhad věku u dospělých jedinců. Detekce jejich biologického pohlaví by bezesporu přispěla k mnoha podstatným a doposud nezodpovězeným otázkám – především, jak dospělí v živé komunitě přistupovali ke konkrétnímu pohlaví dětí, a zda nějaký prvek ritu podléhá genderovým rolím. Doposud jsou tyto hypotézy praktikovány za pomoci „druhotných“ faktorů, jimiž je například pohřební, v jistém smyslu „genderizovaná“, pohřební výbava (viz kapitola gender).

Běžně se odhad biologického pohlaví provádí primárně na základě studia lebky a pánevní kosti, které se však výrazněji pohlavně vyvíjejí až na počátku tzv. reprodukčního, tedy juvenilního období. Přesto některé současné studie podotýkají, že odhad biologického věku lze prostřednictvím studia pánevní kosti, spodní čelisti či dentice (zejména špičáků), či prostřednictvím studia chromozomů, interpretovat i u podstatně mladších jedinců (Lewis 2007, 47-55), z procentuálního hlediska jsou však tyto studie přesné na cca 70% (tamtéž), neboť během vývoje (i prenatalního) podléhají celé řadě vnitřních i vnějších faktorů.

V analyzované literatuře bylo u dětských ostatků několikrát zmíněno biologické pohlaví, ačkoli se nejednalo o dospívajícího (juvenilní) jedince – tyto informace byly brány v potaz jakožto záznamy v databázi, ale není na ně kladen přílišný zřetel, zejména z toho důvodu, že se v těchto případech jednalo o starší výzkumy. Záznam je tedy především orientační, jež může posloužit pro analýzu genderových možností v souvislosti s formálními vlastnostmi hrobových jam či výbavy.

5.2.2 Gender

Definice dětství, jak bylo nastíněno výše, je z hlediska jeho sociálního pojetí silně ambivalentní. Zcela zásadní je klasifikace sociálních rozdílů – jež je dělena na vertikální a

horizontální diferenciaci (např. Sosna 2009). Právě gender, jakožto „sociální pohlaví“ je jedním z primárních determinantů těchto diferenciací, navíc není přirozený a neměnný, ale je, na rozdíl od biologického věku (u nějž, v souvislosti s minulými populacemi, změnu nepředpokládáme), sociálně podmíněn a na základě toho konstruován (Remišová-Věšínová 2017, 8).

Dle kvantitativního psychosociologického výzkumu vyplývá, že děti bývají do 4. – 5. roku života stále zmateny, co se týče vlastních pohlavních znaků, přičemž k jejich pochopení, jako předpokladu pro konkrétní gender, dochází zpravidla během 7. roku života (Ventress 1975, 3-4). Během této doby tedy začínají být schopny ztotožnění s vlastní genderovou příslušností.

Archeologii genderu, jakožto výrazně dynamizované sociální struktury, byla doposud věnována, alespoň v rámci anglofonního světa, poměrně výrazná pozornost (např. Sørensen 2000; Gilchrist 1999; Moore – Scott 1997; Nelson 1997; Arnold – Wicker 2001). V české odborné literatuře jde stále spíše o pionýrskou oblast, přesto lze odkázat na studie, snažící se gender implementovat do archeologie, jakožto plnohodnotnou součást studia minulých populací (Remišová-Věšínová 2010; 2017; Čermáková 2007; Sosna 2009; Turek 2002; 2010).

V oblasti sociální a kulturní antropologie se stal gender stěžejním tématem výzkumů v průběhu 70. let (Eriksen 2008, 158-159), přesto se studie primárně zabývají vztahy žen a mužů, zatímco vývojová etapa dětství bývá v mnohých takto směřovaných studiích, jak se zdá, záměrně obcházena. Dětství, jakožto vývojová etapa, byla od světa dospělých vnímána jako natolik odlišná, že byla od genderové archeologie v 90. letech „vydělena“ a mnohými badateli přijata jako *archeologie dětství* (archaeology of childhood), tedy samostatná vědní subdisciplína (Lillehammer 1989; 2015; Kamp 2001), pomineme-li ojedinělou teoretickou studii, v níž je dětství pojato jakožto tzv. „třetí“ gender (Lesick 1997, 35).

Tato klasifikace není nijak překvapivá, uvážíme-li, že děti a dospělí disponují výrazně odlišnými sociálními, fyzickými, ale i psychickými či emočními schopnostmi. Mnohé studie však mají tendenci svět dětí zcela separovat od světa dospělých a nahlížet na něj jako na odlišnou entitu živého světa. Takový přístup je však spíše na škodu, neboť jsou tyto světy, i přes svou rozdílnost, vzájemně propojeny, a to zejména v otázce funerálních aktivit, neboť pohřby dětí jsou zcela jistě realizovány výhradně dospělými. Archeologie dětství by tedy měla

naopak čerpat z interdisciplinárního studia společnosti/komunit jako celku, v níž je počítáno i s dospělými jedinci, ačkoli je primární zájem soustředěn především na svět dětí (např. Coşkunsu 2016).

Akademický zájem o dětství v minulosti, krom vybraných sborníků (Derevenski 2000; Crawford – Shepherd 2007; Dommasnes - Wrigglesworth 2008; Lally – Moore 2011; Crawford – Hadley – Shepherd 2018) představuje zejména mezinárodní organizace *The Society for the Study of Childhood in the Past* (SSCIP), založena roku 2007, s primárním cílem mapovat minulý dětský svět prostřednictvím svého široce multidisciplinárního zaměření (Crawford – Lewis 2008, 1-16). Její činnost zahrnuje zejména organizaci takto orientovaných vědeckých konferencí a vydávání periodického tisku - *Childhood in the Past: An International Journal*.¹

Problematika nepřilíh vřídne přijaté archeologie genderu pravděpodobně tkví zejména v jejích samotných počátcích, tedy v „průkopnických“ studiích, které vznikaly jakožto reakce na androcentrismus ve vědě, avšak zpočátku byly poměrně výrazně feministicky směřované (např. Gimbutas 1989), a vznikala tedy, zcela ironicky, takříkajíc účelová verze sociálního či náboženského života minulých populací, stejně radikální a zaujatá, jako byla ta, na níž reagovala. Právě tato a mnohé obdobné práce zapříčinily poměrně negativní přijetí tehdy nového vědeckého směru širším akademickým prostředím. K velké škodě dodnes budí u mnohých badatelů poměrně výraznou předpojatost (Remišová–Věšínová 2017, 9), přestože se v současnosti, jako jeden z dílčích směrů postprocesualismu, jeho vědecké studie nezaměřují na „postavení žen“, jako spíše na vnímání diferenciací ve vztazích mužů a žen (a dětí) a na potenciál interdisciplinárního přístupu.

Přilíhšný vřiv výše zmíněného androcentrismu si můžeme představit na příkladu interpretce únětického dětského pohřebního kontextu v Šardičkách (okr. Vyškov), zkoumaného ve 20. letech minulého století (Procházka – Chleborád – Kalousek 1927). Jednomu ze zde odkrytých dětských hrobů se dostalo poměrně prazvláštní pozornosti – hrob č. 31 dle všeho obsahoval dětskou kostru s keramickým inventářem a bronzovým šperkem. Popsán je zde rovněž nález bronzové dýky a pazourkového škrabadla, obojí pocházející ze dna hrobu. Aniž by byla v textu o skeletu dalšího jedince zmínka, byl tento kontext interpretován jakožto dvojhrob muže a dítěte, přičemž zmíněná dýka měla evidentně náležet právě muži. Bohužel z textu

¹ Viz <https://sscip.wordpress.com>.

jasně nevyplývá, zda dětský pohřeb pochází z vyšší úrovně hrobu (v textu je „dno hrobu“ spojeno pouze s dýkou a škrabadlem, nicméně z toho nelze interpretovat víceúrovňový pohřeb) a zda mužská kostra, jakožto starší deponace, podlehla dekompozici. Přesto je zjevné, že fyzické ostatky druhé osoby nalezeny nebyly a nemohly tak být antropologicky zhodnoceny.

5.2.2.1 Možnosti „identifikace“ genderu u dětí

Archeologicky je gender analyzovaných individuí běžně *odvozován* z faktů, jež jsou fyzicky k dispozici – v případě vlastních ostatků, pomineme-li odhad biologického pohlaví, s nímž v případě dětí mladších juvenilního věku prakticky nelze pracovat, jde zejména o pozici ostatků, je-li v rámci určité kultury signifikantní pro konkrétní pohlaví, a nepřímo tím lze polemizovat o genderové příslušnosti dítěte. Takováto pohlavní diverzita, opakující se zřejmě i u dětí, byla krom pohřebiště Mokrin kultury Maroš v oblasti severního Srbska (Rega 1997, 229-247), výsledována pravděpodobně i na nitransko-únětické lokalitě Matúškovo na Slovensku (Točík 1979).

Jelikož však studium pohlavní diverzity dospělých na základě polohy ostatků lze analyzovat pouze u několika málo vybraných kultur, častěji se genderové studie zaměřují na skladbu pohřební výbavy, respektive artefakty, jež jsou určitým způsobem „genderově citlivé“. U studia dětství se nelze přiklánět k odhadu pohlaví, tudíž svou roli hrají především artefakty ve smyslu pohřební výbavy, jež jsou charakteristické pro jedno z biologických pohlaví. Pozornost je věnována zejména období pozdního eneolitu (např. Turek 2000), pro nějž je charakteristická i výše zmíněná pohlavní diferenciací polohy těla. Jiná studie se dotýká např. neolitického období (Čermáková 2007).

Takto lze, na základě studia dětství, s pohřebními kontexty dospělých komparovat prakticky jakýkoli formální prvek, případně prostorové vlastnosti hrobů dětí. Jak ale ukazuje například práce L. Vejskalové (2006), zabývající se zde neolitickým obdobím, byť omezena výlučně na ostatky nedospělých, jsou některé z prvků pohřební výbavy vázány spíše na konkrétní věkové kategorie.

Je tedy evidentní, že pohřební situace je nutné sledovat ve svém širším rituálně-sociálním kontextu (Remišová-Věšínová 2018, 132). Ideálně ovšem na úrovni jednotlivých společností

či komunit, nikoli na úrovni kultury jako celku, neboť i přes poměrně identické rysy hmotné kultury nelze předpokládat obdobnou kulturní homogenitu i co se týče jejich duchovního světa. Šířeji budou genderové dispozice dětí studovány a komparovány s ostatky dospělých v budoucí práci.

Jak dynamická a nevyzpytatelná však může být genderová pozice individua, předkládá jev tzv. převráceného statusu“ u některých přírodních národů – jedná se o vystřídání mužských a ženských rolí během rituálních obřadů, především jakožto reakce na bezprostřední ohrožení úrody (Turner 2004, 173). Přihlédneme-li k možnosti, že jedinec během tohoto obřadu nedopatřením zemře (popřípadě záměrně – jakožto oběť), je otázka, zda je formální podoba ritu ztotožněna spíše s původním či s jeho obřadním statutem.

6 Faktory ovlivňující výpovědní hodnotu dětských pohřebních kontextů

Kosterní ostatky dětí představují širokou škálu informací, a to nejen o jejich fyzických vlastnostech (jakými jsou především odhad věku, popřípadě pohlaví pro demografické analýzy), nýbrž i o těch sociálních, ke kterým se lze dostat skrze exaktní přístupy přidružených oborů, a do určité míry tak rekonstruovat jejich minulý život – řeč je zde např. o výživě či mobilitě tehdejších populací na základě studia stabilních izotopů, o namáhání kostí a kloubů, případných nemocech, traumatech apod., jež studuje biologická antropologie. Krom toho osteologický materiál disponuje i informacemi o tehdejších kulturních konstruktech, které jsou však, pravda, pouze následkem dynamických (a veskrze abstraktních, tedy nehmotných) projevů tehdejšího cítění.

Je však na místě připustit skutečnost, že na základě demografických studií zaujímá úmrtnost nejmenších dětí cca 20 – 30 % populace (Neustupný 1983, 23), reálný dětských pohřebních kontextů je v průběhu času značně limitován, a to mnoha archeologicky neovlivnitelnými faktory (kulturními, biologickými apod.), jež značně redukuje jejich výpovědní hodnotu.

Kulturními faktory jsou míněny aktivity v tehdejší živé kultuře, při nichž je (zcela) porušena výpovědní hodnota ostatků. Příkladem může být forma ritu, jejíž součástí pohřebního rituálu není uložení ostatků do země. V odborné literatuře je rovněž zmiňováno

výrazně mělké zahloubení hrobů dětí (např. Neustupný 1983, 23-24; Unger 2006, 129), díky čemuž tak ostatky snáze podléhají vnějším vlivům.

Poměrně invazivní kulturní aktivitou, jež ovlivňuje výpovědní hodnotu jsou pak bezesporu sekundární zásahy. Na druhé straně sem zřejmě nelze řadit veškeré druhy těchto praktik (např. manipulace s ostatky, vykrádání), neboť nevíme, zda nemohou být záležitostmi odlišné komunity, případně kultury, nicméně přesto odehrávající se v minulosti. Ztotožnění s konkrétní kulturou však prakticky není možné, nezanechali-li po sobě jejich nositelé v pohřebním kontextu stopy v podobě určité kulturně signifikantní intruze.

Zcela devastující vliv má příliš kyselé (či příliš alkalické) půdní prostředí, v němž může veškerý osteologický materiál a jiné organické složky, podlehnout celkové dekompozici. Pro jejich detekci se (bohužel poměrně zřídka) využívá fosfátová analýza, jejímž prostřednictvím může být kupříkladu vyvrácena předběžná interpretace kenotafu, jako tomu bylo při výzkumu hrobu č. 6 na únětickém pohřebišti v Praze – Miškovcích (Ernée – Majer 2009, 498). Na téže lokalitě byla tato geochemická analýza aplikována krom chybějících ostatků také na neanatomické či jen zdánlivě anatomicky uložené ostatky. Množství faktorů, jež ovlivňují dochování organického a zejména osteologického materiálu, zevrubněji sumarizuje například studie L. Prokeše (Prokeš 2007, 2-47).

Na druhou stranu je možné se setkat interpretační rovinou, která předpoklad horšího zachování osteologického materiálu dětí vůči dospělým (částečně) dementuje. Obecně vzato se hypotéza o „chybějících dětech“ dotýká především jedinců nejmenších – tedy novorozenců a kojenců do jednoho roku života. Odůvodňována bývá nepříznivými půdními podmínkami, v nichž mají kosti nejmenších jedinců tendenci se redukovat, vzhledem k menší osifikaci a výraznějšímu obsahu vody a proteinů v jejich kostech, kdy je kost při jejich úbytku výrazněji pórovitá, a tak snadněji podléhá degradačnímu prostředí kyselých půd (např. Guy et al. 1997). Faktem však zůstává, že v případě novorozenců dětí je denzita kostní kůry (kortikalis) výrazně hustější, nežli u dítěte staršího šesti měsíců (Rauch – Schoenau 2002, 84), což do určité míry dementuje interpretaci obecně vyšší fragility dětských kostí.

Další možnou hypotézou je vina kulturního faktoru, neboť je pravděpodobné, že se v rámci jedné společnosti používalo více forem pohřebního ritu, z nichž ne všechny mohou zanechat stopu v archeologickém záznamu (Matoušek 1987, 200). Ostatky mohou být kupříkladu

spáleny a rozprášeny, nebo zkrátka nepohřbeny do země – pokud jsou vystaveny napospas vnějším vlivům, tak se nemají, jakožto archeologický záznam, šanci dochovat. Doposud je kupříkladu v oblasti Tibetu praktikováno čtvero způsobů, jakými se dá s ostatky zemřelého naložit – krom klasické inhumace či kremace lze mrtvého pohřbít vhozením do řeky, či vystavit tělo samovolnému rozkladu – exkarnaci, kdy se o živé tkáně i kosti postará ptactvo či dravá zvěř (Kolmaš 2003,24). Absence, či výrazně nižší podíl dětských ostatků vůči dospělým, tedy nutně neznačí nižší sociální statut, vzhledem k jejich snazší postradatelnost pro danou společnost (např. Neustupný 1983, 23-24).

Pro úbytek zesnulých jedinců, kteří nedovršili fázi dospělosti, existuje ještě jedna, poměrně prozaická hypotéza, která je v těchto studiích prakticky pomíjena – že určité procento těchto „chybějících“ dětí či jejich výraznější úbytek vůči dospělým může indikovat i zcela prostou skutečnost, že tito jedinci „přežili“ dětství a dovršili fázi dospělosti – u stabilnějších recentních společností je procento dětské úmrtnosti mnohem menší, nežli je tomu u lovecko-sběračských komunit. Přesto je předpoklad vysoké úmrtnosti novorozených jedinců poměrně oprávněný. Přihlédneme-li k výsledkům demografických studií recentních populací (Saunders et al., 1995), v rozvojových zemích převyšuje kojenecká úmrtnost tu novorozeneckou, přičemž jejími determinanty jsou zejména exogenní faktory (infekce, nedostatečná výživa apod.)

7 Nestandardní deponace dětí v pravěku

Následující řádky jsou věnovány hlubší teoretické analýze jednotlivých termínů, jež mají úzkou souvislost s pohřebními praktikami, nicméně mají tendenci podléhat řadě (mnohdy poměrně rozcházejících se) variací, vzhledem k jejich implicitnímu pojetí v odborné literatuře.

Ambivalence v postoji k hmotným pramenům a jejich interpretaci je kupříkladu v rámci postprocesualismu vítána - avšak je zcela namístě, přijmeme-li, že minulosti nelze zcela exaktně rekonstruovat, jako spíše (subjektivně) konstruovat – přičemž čím širší je spektrum vědeckého zaměření a dílčích pohledů, tím hlubší může být výpovědní potenciál sledovaných jevů. Tomuto úzu by však neměly podléhat interpretační roviny užívaných hesel, které jsou na

pohřební kontext aplikovány, neboť tato významová nejednotnost znesnadňuje jejich zevrubnější analýzu. Detailní studie, zaměřující se na rozpolcenost teorie, byla v minulosti věnována například pojmu *nálezový celek*, z pera S. Vencla (2001, 592-614).

Vzhledem k tématu práce, bychom mohli, byť velmi prozaicky, nestandardním pohřbem označit například kontext, jenž byl (již v rámci živé komunity) a je (pohledem současnosti) v rozporu s rituálem či souborem rituálů své doby a místa. Situace je však mnohem složitější, a to zejména vzhledem k faktu, že nestandardní pohřeb má tendenci inklinovat k poměrně zavádějícímu pojetí - *nerituální* či *nepietní* pohřeb. Vybrané termíny představují možnost jejich interpretace spolu s příklady jejich užití při studiu dětských deponací v pravěku.

7.1 Norma, standard, variace

Normy je dosaženo empirií, tedy zkušeností, a je ustálená prostřednictvím opakování. Ačkoli je pro její replikování v rámci dané společnosti zprvu podstatný účel (zejména symbolický smysl), prostřednictvím kterého je opakovaně vykonávána, pravděpodobně jej postupem času (následkem rutinní reprodukce) ztrácí, a podléhá zejména expresi.

Norma je stávající společností přijímána, avšak je záležitostí osobní volby. Považuji tak za zcela relevantní ztotožnit tento pojem se standardizovaným či tradičním jednáním, avšak nikoli nutně uniformitou. Lze uvažovat o tom, že „*každá skutečná (symbolická) norma obsahuje prostor pro svobodné rozhodnutí individua*“ (Neustupný 2010, 106), tudíž existenci variací či odchylek (deviací) není na místě chápat jako prohřešek či porušení pevných základů normativního řádu. Existence norem je tedy uznáním potencionální variability (Neustupný 2010, 106). Normy v lidském světě existují zejména proto, že plní účel, který můžeme chápat v několika základních rovinách (viz níže).

Variace je určitá forma alternativního jednání, ovšem není zcela odloučena od stávající normy. Použijeme-li příkladu normy, respektive soustavy norem, jíž může být kultura sama, pak jakákoli její variace neznamená projev odlišné kultury. V jistém smyslu může být normativní jádro zachováno, ale je využito alternativy určitých prvků. Oproti deviaci (viz kapitola deviace) se jedná o záležitost strukturálního charakteru.

7.1.1 Normy a účel pohřebních aktivit

Tato teoretická část práce vychází z pojetí účelu E. Neustupného (2007; 2010), které bylo později aplikováno v různých studiích (Chroustovský 2010; Kuna et al. 2007; Macháček

2007; Průchová – Chroustovský 2009). Blíže si tuto typologii účelu a expresivní rovinu představíme z hlediska potenciálu a především úskalí jejich interpretace, v souvislosti s jejich aplikací na výpovědní hodnotu pravěkých pohřebních kontextů. Kontext hrobu je bezesporu složeným artefaktem, jenž je, ostatně jako jakýkoli jiný artefakt intencionálně vytvořen, aby plnil konkrétní účel (Neustupný 2010, 83). Právě ten je základem struktury všech artefaktů. Funerální praktiky jsou nedílnou součástí života a tak lze předpokládat, že jakýkoli pohřební ritus je ovlivňován především společenskými či symbolickými systémy daných komunit, případně jejich kombinací. Nabízí se tedy otázka, do jaké míry jsou tyto dvě roviny v archeologických pramenech pozorovatelné. Například otázka společenského významu, jenž utváří a formuje sociální vazby, je z hlediska studia funerálního ritu poměrně kontroverzním tématem. Je otázka, zda jsou pohřební kontexty odrazem někdejší dynamické společnosti a lze tak detekovat její symbolické, sociální, genderové struktury, či zda jsou především subjektivním obrazem ideální (zkonstruované) reality konkrétních badatelů (Remišová–Věšíňová 2018, 132).

7.1.1.1 Praktická funkce

Praktická funkce je vázána na schopnost artefaktů ovlivňovat a měnit objekty či fyzické podmínky vnějšího světa (Neustupný 2010, 83). V případě pohřebních kontextů je otázka praktické funkce poměrně diskutabilní (blíže např. Průchová – Chroustovský 2009, 78-91). Pravděpodobným praktickým účelem je izolace mrtvého mimo svět živých – byť zde by svou roli mohl mít i symbolický smysl (kupříkladu jakožto ochrana pozůstalých před světem mrtvých). Z hlediska praktické funkce, je zemřelý deponován mimo areály běžného dění, aby bylo pozůstalým zamezeno být svědky postupného hnilobného rozkladu těla. Zcela opačným příkladem může být otevírání hrobu, či jeho „navštívení“, není-li hrob zasypán, či je jinak omezen přístup, za účelem použít část kosterního materiálu na jiné aktivity, týkající se živé komunity. Být by se jejich druhotné použití mohlo týkat symbolické roviny, samotné vyjmutí kostí, jakožto materiálu, z něhož může být druhotně vyroben kupříkladu amulet (např. Pankowská et al. 2017,409), je záležitostí čistě praktickou, pomineme-li možnost, že tento předmět má symbolizovat právě konkrétního zesnulého jedince, či slouží jakožto předmět komunikace mezi ním a světem živých.

Z hlediska formy hrobové jámy je zřejmé, že její rozměry musejí být voleny tak, aby se do nich ostatky zesnulého vměstnaly. V mnoha případech (nejen) dětských hrobů únětické

kultury je však délka hrobu realizována pro přibližnou výšku jedince, přestože je do ní následně uložen ve skrčené poloze. Přestože disponujeme i hroby s délkou odpovídající míře skrčení zemřelých, je otázka, zda tyto příklady podléhají praktické funkci – zde kupříkladu úspoře místa. Takovýto fenomén praktickou funkci pravděpodobně postrádá, nejsou-li rozměry hrobové jámy takto zvoleny záměrně, aby do něj mohli být následně pohřbeni další jedinci, kupříkladu rodiče dítěte. Optimální šíře hrobu tomu spíše neodpovídá. Existuje však poměrně výrazný nesoulad „enormních“ rozměrů délky či šířky hrobové jámy, v níž jsou uloženy nejmenší děti – například na lokalitě Vliněves – hrob č. 509 (Limburský et al 2018) dosahuje rakev délky přes dva metry, přestože dítě nebylo starší šesti let. V hrobě č. 234 v Rebešovicích (Ondráček 1962, 35) bylo v jámě o rozměrech 170x80 cm pohřbeno evidentně velmi malé dítě, neboť pravděpodobné zbytky organické rakve, v níž bylo uloženo, činily pouhých 40x20 cm. Podobně je tomu u hrobu č. 73 ve výše zmíněné Vliněvsi (Limburský et al. 2018, 79-80), kde rakev zabírá pouze polovinu šířky jámy (200 cm). Naopak mužský hrob 416 (tamtéž, 186-187), disponuje pozůstatky schránky, do níž by se tento jedinec nevměstnal v natažené poloze. Obdobně zajímavá je v hlediska „neodpovídajících“ rozměrům hrobových jam vůči velikosti či stáří jedinců lokalita Przeclawice (Lasak 1982).

Jednou z možných hypotéz je, že velikost hrobových jam (či schránek) nebyla personalizována, neboť byly jámy hloubeny předem. To se však nezdá příliš pravděpodobné, neboť by byla plošně (alespoň v rámci jednotlivých lokalit) volena jakási standardizovaná velikost. Rovněž může jít o hypotézu „přepohřbení“ jedinců, o kterém na lokalitě Hostivice uvažuje I. Pleinerová (2001, 211). Je rovněž nutné připustit, že toto ambivalentní pojetí rozměrů hrobů vypovídá spíše o jejich společenském významu.

V některých případech je rovněž upravováno dno jámy do podoby „koryta“, zpravidla se ale, alespoň v případě evidovaných únětických hrobů, jedná o nálezy s původní dřevěnou schránkou (např. Vladár 1973, 107; Lasak 1982), tudíž může být koryto vyhloubeno z praktického hlediska, pro zamezení pohybu rakve. Obdobnou funkci lze předpokládat u kumulací kamenů buďto v rozích této nedochované stránky buďto zčásti, či po celém jejím obvodu. Obecně vzato je však přítomnost neopracovaných kamenů rozličného průměru v únětických dětských hrobech, z hlediska jejich prostorové deponace vůči zemřelému, poměrně variabilní a mnohdy není její přítomnost determinována přítomností „rakve“, zde je tedy jejich účel diskutabilní.

Z hlediska prostorové vlastnosti pohřbu není od věci zmínit poměrně zajímavou interpretaci praktické funkce objektu, který je pro pohřeb vybrán – jedná se o hypotézu zcela zaplněných sídlištních jam. Např. J. Kovárník (2010, 55) nastínil hypotetickou možnost, že tyto objekty mohly být upřednostňovány před regulárními hrobovými jamami z mnohem prozaičtějšího důvodu – vzhledem ke klimatickým podmínkám. Musíme připustit, že v zimních měsících bylo nadmíru obtížné zasahovat do zmrzlé půdy, tím spíše hloubit hrobovou jámu, a tak mohlo být pro pohřeb důmyslně využito zčásti zaplněné sídlištní jámy s odlišným primárním účelem, než bylo pohřbení jedince.

Do kategorie pohřební výbavy lze řadit pravděpodobně jen velmi málo (arte)faktů. Krom konkrétních ozdob (spony, jehlice), jež mohou spínat oděv, případně „držet“ určitou formu účesu či opasku, můžeme v této rovině polemizovat zřejmě pouze o keramických nádobách – jsou-li vkládány do hrobu nikoli jakožto primární výbava, ale jako schránka, v níž je výbava (například faunální ostatky) obsažena.

Z hlediska jiných druhů artefaktů, především nástrojů či zbraní, se otevírá prostor pro diskuzi. Je-li například do hrobu vložena dýka, která disponuje v rámci živé kultury praktickou funkcí (pokud jí to umožňují její formální vlastnosti), nemusí tuto funkci ztratit ani v pohřebním kontextu. V tomto ohledu může mrtvému sloužit jako případná obrana v posmrtném životě. Podobně nemusí ztratit ani svůj původní společenský význam. Symbolickou rovinou předmět disponuje zejména, je-li vyhotoven z „nekvalitního“ materiálu, popírajícího jeho praktickou funkci, jako je tomu například u sekeromlatů kultury se šňůrovou keramikou (Daněček – Turek 2000, 255-260). Nejedná-li se o unikát (ojedinělý předmět), je volba takového materiálu zcela jistě záměrem. Obdobným případem jsou miniatury měděných dýk, jejichž velikost mnohdy zamezuje praktickému využití. Pokud však předmět není svými formálními vlastnostmi limitován, nabízí se otázka - je determinujícím faktorem konkrétního účelu jeho izolace z živého světa? Je praktický účel předmětu automaticky přetnut, stane-li se součástí abstraktního, tedy mrtvého světa? Na druhé straně se totiž nabízí hypotéza, že jsou tyto předměty vybaveny krom symbolického smyslu i praktickou funkcí i přes jejich vyjmutí/vyloučení z dynamického (fyzického) prostředí, mají-li i na onom světě sloužit k témuž účelu, tj. v tomto případě k boji či obraně. Obdobně lze polemizovat i o faunálním přídatku, pokud byl míněn sloužit zemřelému jakožto potrava na onom světě.

7.1.1.2 Společenský význam

Každý jedinec, jenž náleží ať už současné či tehdejší populaci, disponuje za svého života určitým sociálním statutem, a to buďto vrozeným (předpokládán je ještě před narozením jedince) či integrovaným, který je buďto askriptivní (připsané) povahy, kdy jedinec nemá na vybranou a nedisponuje mocí se z něj vymanit, či se jedná o získaný status, kterého člověk svévolně dosahuje na základě zkušeností, vzdělání apod. Obecná teze kulturní antropologie a sociologie zastává teoretický konstrukt, v němž je v rámci tradiční společnosti zastáván model připsaných sociálních rolí (Eriksen 2008, 68). Podstatnou skutečností zůstává, že jakákoli podoba sociálního statutu má během života jedince tendenci podléhat celé řadě kritérií (např. Binford 1971, 210; Nikolova 2012, 43-51). Dítě, ať už žijící, či zemřelé, může disponovat konkrétním sociálním statutem, jenž může (a nemusí) být reflektován ve formě pohřebního ritu, avšak tento status přesto nemusí patřit přímo jemu – vzhledem k víře v reinkarnaci předků (Matlock 1993) je krom výše zmíněných aspektů nastínit i možnost, že statut, který nese narozené dítě, je v podstatě znovuobnoveným statutem konkrétního zemřelého předka. Příkladem jsou kmeny Wanika či Yorubas, jež spojuje víra, že zemřelý jedinec se může animovat do narozeného dítěte (Tylor 1920, 4). Pokud dítě vykazuje (fyzickou či behaviorální) podobnost se zemřelým předkem, věří se, že je toto dítě jeho přímá reinkarnace (Radin 1923, 139).

Vytvořením hrobu vzniká nejen místo pro deponování lidských ostatků, ale také místo pro následný sociální kontakt v rámci dalších fází pohřebních rituálů a praktik (Průchová – Chroustovský 2009, 78). Společenskému významu může podléhat i forma zvoleného ritu – v tibetské oblasti je jedním z mnoha forem ritu pohřeb do vody – ten je vyhrazen především pro nižší sociální vrstvu, děti, případně zemřelé, jež skonali v důsledku vážné či infekční nemoci (Li - Jiang 2003, 115). Zároveň je však evidentní jeho upřednostnění z praktických důvodů – alespoň co se týče nemajetných jedinců resp. pozůstalých - je velice pravděpodobné, že důvodem této volby je zejména minimum (časových či finančních) nákladů, jež jsou s tímto typem obřadu spjaty či nedostatek suroviny pro jeho naplnění (např. dřeva pro spálení ostatků apod.). V literatuře se můžeme setkat s tvrzením, že náročnější forma pohřbu či bohatá výbava svědčí o vyšším sociálním postavení jedince (např. Tainter 1978, 126-128).

7.1.1.3 Symbolický smysl

Symbolickým smyslem je schopnost artefaktů komunikovat (Neustupný 2010, 84), a to zcela účelně bez ohledu na skutečnost, zda se jedná o komunikaci v rámci živé kultury, nebo o komunikaci na určité spirituální úrovni. Podstatné je, že symbolické vyjadřování je kulturním jazykem, jehož smysl se může z hlediska časové diachronie poměrně dynamicky měnit (viz Hodder 1982).

Identifikovat potenciální symbolický smysl ukrytý v pohřebních kontextech nemusí být nijak složité, neboť se může projevit v různých aspektech pohřebních kontextů – např. v umístění hrobu či jeho formálních vlastnostech, ve složení pohřební výbavy, ale také např. v poloze těl (na příkladu vícečetného hrobu únětické kultury ve Velkých Přílepech to demonstrovali např. Průchová – Chroustovský 2009, 92-94). Obtíže vyvstávají spíše při interpretaci smyslu.

Etnografickým příkladem, obsahující tuto účelnou rovinu, je podoba konkrétního pohřebního obřadu dívky indiánského kmene z oblasti Sierra Nevada. Před samotnou deponací do hrobové jámy, do níž byla umístěna v *poloze plodu*, byla zesnulá zdvižena a devětkrát symbolicky nadzvednuta. Tento proces měl reflektovat devět měsíců těhotenství (Eliade 2006, 30). Ač může tato poloha podléhat expresivitě, zde je evidentní především její symbolický záměr. Poměrně zajímavé je rovněž, v souvislosti s analyzovaným obdobím pravěku v této práci, početné zastoupení jednodruhové malakofauny, jež byla do dívčina hrobu vložena se záměrem symbolizovat tak pozůstalé členy její rodiny.

Ačkoli jsou pohřební kontexty bezesporu následky rozličných rituálů, rovina jejich abstrakce není archeologicky zachytitelná, tudíž to, co vidíme, není zcela zrcadlovým odrazem toho, co a jakým způsobem bylo viděno a konáno lidmi v minulosti, neboť archeologický pramen absentuje jakoukoli dynamiku či symbolickou povahu rituálu. To je trochu ironické, vezmeme-li v potaz, že z hlediska živé kultury jsou to právě symboly a rituály, co udržuje naši individuální i kolektivní paměť při životě na konkrétním stupni intenzity.

7.1.1.4 Expresivní tendence

Přestože lze předpokládat, že jisté aspekty konkrétní deponace mají především symbolickou výpovědní hodnotu, vytvářenou a plně chápanou pouze tehdejší komunitou, případně mohou reprezentovat sociální organizaci, jisté projevy mohou být vytvářeny, aniž by bylo jejich záměrem účelně působit na okolní svět.

Expresivní tendence žádnému konkrétnímu účelu nepodléhají, přesto je jejich vliv na formální či prostorové vlastnosti artefaktů v rámci jakékoli společnosti nepopíratelný. Charakterizovat bychom ji mohli jakožto touhu *sounáležit* prostřednictvím sdíleného stylu, a spoluutvářet tak již danou kulturní identitu, přičemž tomuto *jazyku* rozumí pouze ta sociální skupina, jež identitu spoluvytváří, má tedy kognitivní vlastnosti.

V rámci prostředí minulých populací a jejich funerálního ritu bychom o takovýchto projevech mohli polemizovat například v případě situací, jež jsou zcela neměnné a přesto časově diachronní. Je až pozoruhodné, po jak dlouhé období pravěku jsou zemřelí ukládáni k věčnému odpočinku ve skrčeném laterálním dekubitu, jehož prvotní projevy se (ojediněle) vyskytují již v období středního paleolitu (Bryant – Peck 2009, 121).

Jako takřka kontinuální jev, je tato poloha zemřelých na našem území přítomna od období staršího neolitu - pomineme-li mírné odchylky, které z hlediska jednotlivých kultur zastupují poměrně nevýrazné procento (odlišné uložení, změna ritu), či kultury, o jejichž pohřebních komponentách nemáme prakticky žádné fyzické doklady (jako je tomu v případě badenské a chamské kultury středního eneolitu či laténského období C2-D1), tak se tato skrčená laterální poloha šířeji vyskytuje vedle prosazovanějších odlišných poloh či celého ritu, naposledy v průběhu střední doby bronzové.

Již na první pohled je zcela evidentní, že *účel* takovéto signifikantní polohy nemohl být po celé takto rozsáhlé období (více jak 3 000 let) totožný. Jako pravděpodobnější varianta se jeví určitá variace jeho účelu napříč časem i prostorem. Nabízí se rovněž hypotéza, zda nemohl tento formální funerální projev v průběhu času svůj účel zcela ztratit.

Přestože skrčená poloha zemřelého evokuje v představách badatelů především určitý symbolický smysl (neboť je v daných obdobích poplatná prakticky všem jedincům bez výraznějšího rozdílu, tudíž se její sociální význam nepředpokládá), její interpretace může dosahovat pouze hypotetické úrovně. Pravdou zůstává, že tato embryonálně se jevící

depozice, byla v praxi skutečně vyzorována jakožto funerální praktika výše zmíněného indiánského etnika, přičemž samotný hrob je zde metaforou dělohy, jež se smrtí jedince znovu uzavírá (Reichel-Dolmatoff 1967, 55-72), a dítě se tak navrácí do duchovního (sférického) světa - stejného, v němž existovalo, nežli přišlo na svět.

Stejně tak ale může být tato konformně vyhlížející poloha pouze dodržováním již zavedené normy ritu, a tedy vyjádřením příslušnosti k dané skupině, aniž by tito „pozůstalí“ takto jednali z hlediska praktického účelu, demonstrovali tím dané sociální postavení zesnulého či prostřednictvím polohy komunikovali prostřednictvím jeho symbolického smyslu, a to ať se živým světem, či se spirituálním světem předků, popřípadě s budoucími, doposud nenarozenými jedinci.

Pro snazší demonstraci může posloužit příklad obřadních aktů australského kmene Aruntů, kteří byli v minulosti zpovídáni misionářem pro důvody jejich obřadního konání. Jejich reakce zcela podléhala expresivní rovině (pomineme-li možnost, že onomu badateli nebyl domorodci sdělen jejich skutečný význam záměrně, neboť mohl být například určen jen pro zasvěcené, tedy příslušníky kmene). Dle jejich slov obřady vykonávali tím způsobem, jakým byly „předepsány“ jejich předky (Strehlow 1907), tudíž jimi byly nadále replikovány v konkrétních časových intervalech sice bez plného vědomí o jejich hlubším smyslu, avšak se silným citěním pro kulturní sounáležitost a dodržování tradic.

7.2 Deviace

Pojem deviace je běžně chápán jakožto odchylka od konformních norem sociálního života. Sociologický diskurz jej popisuje jakožto alternativní formu jednání člověka vůči všeobecně akceptované normě či skupině norem (Linhart et al. 1996, 199). Oproti variaci je však deviace záležitostí jisté formy unikátnosti, jež obecně participuje na rituálních aktivitách (Sørensen 1987, 98). Příkladem mohou být zejména solitérní pohřební kontexty, jež nelze komparovat přímo, neboť postrádají sobě rovnou analogii. Může jít ale i o záležitost skupiny kontextů, jež jsou unikátní minimálně na úrovni dané společnosti - tj. ve sféře jinosti (v pojetí E. Neustupného 2010, 160), a tudíž je možné tyto jevy komparovat pouze z hlediska širšího geografického prostoru, kde se pravděpodobně neovlivňují přímo, následkem čehož navzájem nevykazují výraznější pravidelnosti. Obecně vzato jsou tedy deviací nálezové situace

událostního charakteru. Jistou formou deviace však naopak mohou být i kontexty vykazující pravidelnost, nicméně pouze v rámci určité oblasti (zejména na komunitní úrovni), jež je deviací z hlediska náhledu na kulturu jako celek.

Jistě se v archeologii můžeme setkat i jakousi „falešnou“ deviací, totiž kontexty, které jsou výrazně zredukovány množstvím transformací, a budí tak dojem unikátnosti. Jako příklad je pravděpodobně možné uvést existenci mohylových náspů v únětické kultuře, které mohly být původně doménou rozsáhlejšího prostoru, nežli pouze oblasti jižních Čech (např. Chvojka – Michálek 2013), avšak mohly zcela zaniknout vlivem recentních (zemědělských) zásahů.

Názorný příklad deviace však může představovat konkrétní únětická mohyla na lokalitě Brandýs nad Labem – Vrábí, v níž bylo uloženo dítě spolu s dospělým jedincem, vykazující známky násilné manipulace. Hrobová jáma má navíc charakter klasické zásobní jámy, navíc s možnými pozůstatky nadzemní stavby - „domu mrtvých“ - v podobě soustavy kůlových jam (Danielisová et al. 2013, 56-88).

Dalším příkladem deviace může být i odlišná forma ritu, jež není pro konkrétní kulturu (případně fázi či oblast) typická, například nález žárového pohřbu dítěte ve stavební jámě kultury s lineární keramikou z Plzně - Litic (Braun 2001, 102), který je, dle shromážděného souboru L. Vejskalové (2006, 22), v rámci Čech zřejmě ojedinělou záležitostí.

Příkladem komplikovanější interpretační roviny je například absence nejmenších dětí v kultuře se zvoncovitými poháry, ačkoli jsou v této kultuře formální pohřební projevy dospělých (zejména otázka signifikantní polohy těla) běžně promítány i do manipulace s ostatky dětí (Turek 2000, 432). Obdobná situace se opakuje (zejména) u nejmenších dětí v prostředí pohřebišť horákovské kultury halštatského období (Čermáková et al. 2007). Je otázkou, zda je absenci těchto dětí možno považovat za kulturní standard.

7.2.1 Delikvence

Pokud by se v rámci živé kultury jednalo o odchylku, jež není přijata sociální skupinou, jde o záležitost delikvence, která je z právního hlediska jednáním porušujícím dané normy (Weiss, 2002, 10). Obecně vzato je možné delikventní pohřební kontext totožnit se specifickým (formálním, prostorovým) charakterem deponace, který je manifestací odlišného sociálního statusu, jenž byl pozměněn danou okolností (Kyll 1964, 175). Zejména jsou takto

charakterizovány dekapitované pohřby či uložení těla v poloze ventrálního dekubitu, tedy „obličejem dolů“, které bývají vysvětlovány jako ochrana proti navracení zemřelého (Kyll 1964, 178), v archeologii zpravidla označovány jako revenanti.

Do této skupiny bychom mohli, hypoteticky vzato, rovněž zahrnout například mumie z bažin (bog bodies). V bažinaté oblasti Kayhausenu v dolním Sasku bylo nalezeno přirozeně mumifikované tělo chlapce z doby železné, na němž byla, krom rukou svázaných za zády, evidována mnohačetná traumata. Antropologická studie navíc poukázala na chlapcovu fyzickou disabilitu, zabraňující mu v běžné chůzi (Green 2002, 157-159). Ačkoli některé příklady těchto specifických ostatků poukazují na násilnou příčinu smrti, nelze vyloučit, že jde o záležitost odlišného, například obětního charakteru, nevylučující ani výjimečné postavení zemřelých, jak nastiňuje zajímavá interpretační studie A. M. Rembisz (2010, 661-667).

7.3 Oběť

V tomto pojetí práce není „obětí“ míněn subjekt ve svém válečnicko-násilném kontextu, nýbrž v kontextu rituálně-kultovním, v němž jsou ostatky tzv. *odevzdány* vyššímu smyslu. V archeologii je s kontextem „obětí“ pracováno v případě, že jedinec není „hoden“ standardního ritu – jedná se tedy o deponace netypické, jež nejsou badateli, vzhledem ke studovanému období, „očekávány“, přičemž zpravidla jsou takto definovány tyto případy: výběr prostorové deponace pro primární či sekundární uložení, na něž je z obecného hlediska nahlíženo (avšak ne nutně) jakožto na *kultovní* (řadit sem lze pohřby v příkopech areálů, ale např. i tzv. stavební oběti), či nález ostatků, u nichž je zhodnocena násilná forma usmrcení.

Příkladovou studií variační interpretace může být kupříkladu nález dětského skeletu v zásypu příkopu římského tábora mezi Hulínem a Pravčicemi (Pankowská – Kalábek 2011, 117-120). U evidentně neanatomicky uložených ostatků novorozence nebyl vyloučen jejich možný obětní charakter, avšak přesto byly nastíněny i odlišné možnosti pro takový typ pohřbu – zde možný projev infanticidy či praktické hledisko, jímž je využití příkopu pro pohřeb, vzhledem k nedostatku času.

Specifickou formou obětiny mohou být i tzv. stavební oběti, jak bývají v literatuře označovány pohřby v areálech domů či v jejich bezprostřední blízkosti. Setkat se s nimi můžeme setkat zejména v průběhu neolitu v kultuře s lineární keramikou, přičemž se týkají, s výraznější převahou, právě dětí (Zápotocká 1998, 133). Častý je výskyt těchto pohřbů

v rámci etnografických pozorování. Například kmen Zulu v oblasti jižní Afriky pohřbívá u dveří domů – paradoxní je, že se tento jev týká pouze záměrně usmrčených dětí (Brindley 1967, 105).

Obecně vzato bývají takovéto „obětní“ kontexty zpravidla automaticky ztotožňovány s postradatelným či jinak znevýhodněným členem dané společnosti. Předpokládaný nižší společenský status však může být poměrně zavádějící. Kupříkladu koncept oběti v indické kultuře má za cíl dosáhnout jisté formy „božství“, tedy nadlidského stavu (Eliade 2006, 130), není tedy příliš záhodno nazývat oběti či obětní jedince, jež disponují nižším společenským statutem, a jsou tak snáze postrádáni. Nesmíme navíc zapomínat na skutečnost, že je v těchto kulturách a přírodních společnostech zpravidla mytologický svět povýšen nad svět fyzický.

7.4 Kult

Religionistická podstata minulých populací bývá v zobecněné rovině ztotožňována s „kultem“, tedy jistou formou posvátnosti. J. Unger kult charakterizuje jako náboženské seskupení bez trvalé struktury, k němuž jsou jedinci volně přidruženi (Unger 2006, 244). Kult je, podobně jako „oběť“, vázán na sakrální povahu artefaktů (např. Podborský 2006, 47). Pojem „kultura“ je v rámci archeologické teorie úzce vázán k pojmu „sociální svět“, není však jeho přímým synonymem (Neustupný 2010, 39), a to vzhledem k jeho užšímu pojetí. Přestože do kultury jsou řazeny veškeré subjekty a produkty, jež člověk (či společnost) vytváří a je jejich součástí, on sám, jakožto aktivní entita, do ní zahrnut není, stejně jako jeho sociální vztahy (popřípadě ekofakty). Díky této teorii bychom mohli, v přeneseném slova smyslu, ztotožnit člověka, resp. určitý pohřební kontext s kultem pouze za podmínky, že zde člověk nezastupuje sebe sama, nýbrž je pouze prostředkem sakrálního jednání, jehož následkem je v určité formě uložen na určité místo.

Problematické, z hlediska archeologické terminologie, je ztotožňování této sakrální podstaty s předměty, k nimž postrádáme obdobnou recentní analogii, tudíž neznáme jejich účel. Příkladem mohou být artefakty nemovitého charakteru (např. neolitické rondely), ale i movité artefakty, označovány jakožto „sakrália“ (Podborský 2007, 23). Do této skupiny patří například bronzové turbany, plastiky, falické předměty, mísy ljublaňských blat, sluneční symboly apod. Z hlediska jistého „tajemna“, jímž pro nás předměty oplývají, v nás vyvolávají dojem, že obdobným tajemnem disponovaly předměty i v dobách, v nichž byly vytvářeny. Ačkoli je ona „kultovní složka“ jednou z možných interpretací, je silně ovlivněna

nerozpoznáním účelu těchto artefaktů. Tato terminologická „slepota“ se však netýká pouze kultu, nýbrž i pojmu „rituál“, jež je míněn ve dvou, naprosto se vylučujících rovinách. V jedné z nich je „rituálním“ označován kontext výlučně nestandardní religionistické povahy (např. Jelínek 2010, 44-47, Vejskalová 2006, 23), evokující obětní charakter. Takto však dochází k dojmu, že běžné, tedy standardizované zacházení s ostatky, rituálním jednáním neoplývá. Druhá rovina interpretace je zmíněna v následujícím textu.

7.5 Rituál

„Rituál je kulturou podmíněný strukturovaný systém symbolické komunikace, vyjadřován často více prostředky, přičemž jejich obsah a uspořádání disponuje různým stupněm formálnosti, strnulosti, kondenzace a redundance“ (Tambiah 1979, 119). Etymologické hledisko latinského pojmu „rituále“, jej charakterizuje jakožto ustálený, obřadně prováděný úkon, přičemž právě *obřad* je prakticky jeho přímým synonymem (Rejzek 2001, 569). V rámci sociologie a kulturní antropologie je rituál obecně definován jakožto formalizovaný „sociální aspekt náboženství“, respektive syntéza víceúrovňové sociální reality – symbolické, sociální – kolektivní i individuální (Eriksen 2008, 263). Významný představitel komparativní mytologie a religionistiky J. Campbell zmiňuje, prostřednictvím knižního přepisu rozhovorů s B. Moyersem, rituál ve smyslu konkretizace mýtu, na němž jedinec participuje a stává se tak součástí mytologie (Campbell - Moyers 2016, 117). Obdobně je rituál vnímán v práci M. Douglas, jež jej označuje jakožto proces oživující paměť, propojující ji s archetypální minulostí (Douglas 1996, 105). Role mýtu jako takového, má v kultuře výraznou determinační funkci - „*vyjadřuje, upevňuje a kodifikuje víru, jeho znalost podporuje v člověku morální i rituální spolu s návody, jak je uskutečňovat*“ (Malinowski 2013, 101).

Zcela jistě je rituál záležitostí kolektivního ducha (na komunitní případně společenské úrovni), avšak působí a rezonuje ve smyslech, emocích či zkušenostech každého individua v té nejsubjektivnější možné rovině. Psychologické studie podotýkají, že smysl pohřebních rituálů je v první řadě záležitostí pozůstalých, přičemž je neodmyslitelně spjat s jejich symbolickým míněním, tudíž se dá označit jakožto produkt symbolického jazyka (Laneri 2007, 3). Co se týče jeho vztahu k účelu, E. Durkheim zastává názor, že se rituál týká pravděpodobně výlučně sakrálních projevů, neboť je chápán jako přímá opozice aktivit profánního charakteru (Durkheim 1995). Ze symbolického hlediska je však prostřednictvím

rituálních aktivit sakralizován jakýkoli subjekt, ať už fyzický předmět, událost či konkrétní osoba.

7.5.1 Pohřební praktiky a rituál

Rituální pohřeb je, jakožto výraz vztahu k mrtvému, naznačením víry v posmrtný život (Pleiner – Rybová 1978, 44). Považuji za nutné zde uvést podrobnější rozbor tohoto termínu v souvislosti s výskytem ne zcela šťastného označení „nerituální pohřeb“ (např. Stuchlík 2010, 86), jímž je (alespoň v této studii) míněno takové zacházení s ostatky, které nepodléhá normám daného období, v tomto případě jde výskyt (neobvyklé) natažené polohy v období, které je charakteristické skrčenou polohou na boku. Obecně vzato je druhá rovina termínu *rituál* vztahována převážně pouze ke standardizovanému, tedy dominantnímu typu uložení jedince (Piačková 2018, 11; Rataj 1954, 308; Mikulková – Stuchlík – Vitula 1997, 151), zatímco jiné variace či odchylky tomuto termínu zjevně nepodléhají.

Propracovanější systém dělení rituálních a nerituálních deponací nastiňuje práce J Rulfa (1996, 119), přičemž v zásadě dělí tyto dvě formy funerálního projevu na otázku uložení dle určitých pravidel (rituální) a uložení nejevící známky piety – pohozenci, deformované ostatky (tamtéž, 119). Přesto, pokud bychom na tyto kontexty aplikovali synonymum rituálu, tedy *obřad*, znamenalo by to, že odlišně pohřbeným jedincům nebylo dopřáno obřadu – zcela oprávněně by byla diskutabilní míra takovéto obřadnosti (složitost, materiální nákladnost, časová náročnost apod.) avšak nikoli jeho naprostá absence.

Obecně vzato jsou „rituálními“ označovány i kontexty antropofagické, přičemž člověk je zde jejich obětí (Jelínek 1988, 1), ačkoli zde jsou ostatky pravděpodobně míněny pouze jako prostředek odlišného rituálu. V. Matoušek v závěru své studie (Matoušek 1988, 17-30) poukazuje na hypotézu, že binární dělení na rituální a nerituální zacházení s lidskými ostatky prakticky nelze aplikovat, neboť „veškeré praktiky spojené se smrtí byly rituálem“ (tamtéž, 26). Teoreticky vzato lze odlišit situace, jsou-li ostatky *předmětem* rituálu, či zda jsou ostatky *prostředkem* (odlišného, tj. nikoli pohřebního) rituálu. Do této kategorie by tak mohly spadat kontexty interpretované právě jakožto lidské oběti, či osteologický materiál jevící stopy antropofagického zásahu (např. Pernička - Podborský 1959).

Nerituální by byly ostatky, zanechané na místě skonu či deponované na určité místo, avšak bez přítomnosti mytologizované složky, jejímž projevem je rituál či soustava rituálu.

Rituál však není záležitostí výlučně fyzického světa (například forma, kterou se pozůstalí vypořádají s ostatky, úprava hrobové jámy apod., Podborský 2006, 56), jako spíše světa duchovního (modlitby, obřadním tance, tryzny, čestná stráž nad mrtvým apod.), jejichž část pak může (ale nemusí) být promítnuta do fyzických pozůstatků pohřbu, například ve formě druhotných aktivit jako je provádění úliteb, přinášení symbolických předmětů intencionálně vytvořených pro pohřební akt apod. Z tohoto textu, jak doufám, vyplývá, že při studiu pohřebních kontextů, které jsou „pouhými“ následky těchto rituálů, nelze nikdy jednoznačně vyloučit přítomnost rituálního jednání, a to ani v případě jeho nestandardních odchylek (deviací). Jak například poukazuje jedna z kapitol předcházejícího textu, ponechání zemřelého na pospas žvlům nemusí nutně značit absenci pohřebního rituálu.

Opětovně zde zmíním exkarnaci, jakožto jednu z ustálených a obecně přijímaných forem tibetského pohřebního ritu. Toto jednání je zcela běžně pokládáno za příklad rituálního jednání, ačkoli zcela záměrně postrádá pietní složku, co se týče zacházení s ostatky. Exkarnace je ritualizována, neboť ji obestírá silně mytologizovaná a duchovní podstata. Obecně vzato jsou oblasti přijímající buddhistické koncepce příkladem touhy po „rozplynutí se“ – neboť cílem této filosofie je, ve velmi zobecněné rovině, především touha po vysvobození se ze sfér fyzického bytí (Holba 2008, 109), přičemž právě „vzdušný pohřeb“ je v současnosti nejrozšířenější formou pohřebního ritu (Li - Jiang 2003, 118-119).

Otázka tedy zní – jak vypadá pohřeb bez přítomnosti rituálů, pokud jej může archeologie vůbec postihnout. V oblasti Amazonie jsou praktikovány pohřby pro mrtvé, při nichž je zemřelý uložen do mělké jámy v sedící poloze (aby tak bylo ušetřeno co nejvíce místa), nicméně, jak je tento akt dále popisován (Hovers – Belfer-Cohen 2013, 636), pozbývá pohřeb jakéhokoli rituálního konání či období zármutku pozůstalých. Forma ritu je však zcela konformní, tudíž by, viděna pouze jako artefakt, inklinovala k rituální interpretaci.

Z výše nastíněného rozmanitého pojetí *rituálu* je patrné, že jeho definice postrádá zcela jasně vymezené mantinely – pokud jej lze alespoň z části sumarizovat, jedná se o kontexty strukturální, tedy ty, jež jsou v určitém časovém horizontu a omezeném prostoru opakovány s určitou pravidelností. S tímto tvrzením přesto nelze zcela souhlasit, neboť i příklad deviace, byť jde o nestandardní záležitost, může být následkem obřadního jednání.

Naproti tomu pojem „ritus“ (rite) označuje „konkrétní způsob obřadu (Rejzek 2001, 269), což vychází z původní křesťanské liturgie. Obdobně jej J. Unger charakterizuje jako způsob, jakým probíhá posvátná činnost v různých společenstvích (Unger 2006, 247). Ačkoli například van Gennep (1997) nerozlišuje význam rituálu a ritu, neboť rituálem označuje „rite de passage“, (ritus přechodu), tedy iniciaci, v rámci studia pohřebních praktik je ritus prakticky plošně užíván ve významu onoho konkrétního (strukturálního) projevu rituálního jednání, a to zejména v souvislosti se způsobem, jakým je naloženo s ostatky (inhumace/cinerace).

7.6 Nestandardní forma – příklady problematické interpretace

7.6.1 Pohřby v nádobách

Vzhledem k tématu práce nesmí být opomenut fenomén ukládání kosterních ostatků nedospělých jedinců do keramických nádob, jež na našem území evidujeme zejména v průběhu starší doby bronzové (Neustupný 1933, 14-20; Stuchlík 2007; Tihelka 1963, 9). V minulosti byl tento jev interpretován například jako možná souvislost s rituální antropofagií (Pernička – Podborský 1959, 17), vzhledem k nálezu nekompletního skeletu v nádobě, na němž byly detekovány stopy násilí.

Z hlediska interpretační roviny se setkáváme například s možným vnímáním nádoby jakožto matčina lůna, či obětování určitému kultu/božstvu. V případě afrického zemědělského kmene Dogon (oblast západní Afriky) je zemřelé dítě (v tomto případě plod či novorozenec, jenž se narodí mrtvý) vložen do nově vyhotovené keramické nádoby a odnesen do areálu za vesnicí, který je těmto případům zvláště vyhrazen – takové dítě, jež přijde na svět mrtvé, se dle mytologické koncepce pohřbí hluboko do země, odkud se probudí jeho dech a takto se matce, v podobě reinkarnace, znovu narodí (Paulme 1935, 410). Ona keramická nádoba má tedy metaforickou úlohu mateřského lůna.

Jistou formu analogie lze pozorovat i na příkladu nejmenších dětí ukládaných do nádob z přelomu období středověku až novověku (Slivka 1997, 71-85), které, jakožto nekřtěňátka, nesměly být pochovávány v areálech hřbitovů. Vrátime-li se však do období pravěku, zjistíme, že se tento jev netýká pouze novorozenců, neboť případy pravěkých inhumací v keramických nádobách zásobnicového typu evidujeme i u dětí výrazně starších (např. Böhm 1936, 7; Jüttner, 1950, 366).

7.6.2 Neanatomicky uložená těla

Jakýsi normativní pohřební řád může narušit/ovlivnit i zcela mimokulturní aspekt - kupříkladu klimatické podmínky (viz zmínka o pohřbech v zimě – praktický účel). V rámci únětické kultury je detekováno množství osteologického materiálu, jež nevykazuje známky anatomického uložení, tj. více či méně výrazně neodpovídá stavbě lidského těla. Výraznější disartikulace však může souviset např. s existencí původní dřevěné desky nad dnem hrobu, po jejímž rozložení – vzhledem k dynamičtějším rozkladu kostry nežli dřeva, může po jeho uhnutí dojít k výrazné dislokaci kostí (Prokeš 2007, 18), aniž by muselo nutně dojít k jakémukoli druhotnému zásahu.

Vyloučíme-li hypotézu druhotných zásahů, tak mohou neanatomicky uložené ostatky, jež vykazují jen drobné polohové změny, a není u nich kupříkladu pozorovatelná absence výbavy, mohou být spojeny s výše zmíněným klimatem – dle etnografických pozorování je možné doložit, že některé kultury během zimních měsíců nepohřbívaly, z důvodu příliš zmrzlé půdy pro vyhloubení hrobu, a tudíž byl zemřelý uchováván nepohřben, dokud se neoteplilo (Měřínský 1985, 25). Tímto příkladem bych ráda předeslala hypotézu, že zemřelý mohl být posléze uložen s úmyslem pozůstalých naložit s ním dle obecně přijímaných pravidel (tedy standardně), nicméně pro svůj částečný rozklad měkkých tkání mohly být kosti dislokovány, a tudíž posléze archeologicky pozorovány jakožto odchylka od standardní normy, ačkoli nebyla záměrem tehdejší živé kultury. Takovýto příklad je jen jedním z mnoha nástrah, se kterými se lze setkat v rámci studia sociálních struktur, praktikovaných na základě analýzy pohřebních kontextů.

7.6.3 Druhotné zásahy

Problematice druhotného otevírání hrobových jam byla doposud v literatuře věnována poměrně výrazná pozornost, a to zejména v souvislosti se studiem únětické kultury (Sosna – Galeta – Sládek 2011; Vélková, L. – Tisucká, M. 2011; Podborský 1988, 71-82; Stuchlík 1988, 61-70). Stratigraficky lze evidovat přítomnost druhotnému zásahu v hrobu prostřednictvím odlišného zabarvení půdy, jež je charakterizován druhotně výkopem - lišícím se půdním zbarvením (např. Lorencová – Podborský – Beneš 1987).

Druhotný zásah v hrobě však nemusí být definován odlišnou výplní hrobu, neboť k němu mohlo dojít ještě před jeho zasypáním. Jako příklad lze uvést počínání kmene Chagga z oblasti východoafrické Tanzanie. V této komunitě je zvykem usmrtit novorozené dítě, bylo-li počato jako nemanželské. Ihned po jeho smrti je uloženo k odpočinku do rokliny za areálem vesnice, kde je pohřeb dítěte obložen kameny a překryt vrstvou křoví, aby tak bylo zamezeno rozvláčení těla divokou zvěří. Po rozkladu měkkých tkání je však hrob znovu otevřen, a to za účelem vložení zvířecí obětiny (Gutmann 1926, 118). Z hlediska archeologie je prakticky nemožné takovou podobu sekundárního zásahu postihnout. Možnou archeologickou analogii lze vysledovat na lokalitě Brodce, kde byla uvnitř zděné dětské hrobky detekována vrstva „černé hmoty“ (Rataj 1954, 154-158), interpretována jako možné listoví a mech, tudíž, stejně jako v případě výše uvedeného příkladu, mohla být hrobka po určité dobu uzavřena pouze symbolicky, než byla vytvořena kamenná klenba.

V. Podborský dělí druhotné zásahy do tří základních kategorií (na základě předpokládaného účelu): hroby, jež byly druhotně otevřené, aby z nich byly vyzvednuty určité části skeletu, hroby, jež byly otevřené za účelem pohřbit dalšího jedince a hroby, u nichž je patrná devastace – možná vyloupení hrobu (Lorencová – Podborský – Beneš 1987, 139-140).

Obdobně sekundární zásahy do hrobové jámy dělí studie (Sosna et al. 2011), vydávající celkem čtyři kategorie. Kromě kategorie hrobů otevřených za účelem přidání pohřbu a hrobů otevřených za účelem sekundární manipulace s pohřbeným jedincem, rozděluje ještě de facto „Podborského 3. Skupinu“ zvlášť na hroby se zásahem za účelem vyloupení a za účelem poškození (pollution).

Problematická je zejména otázka vylupování pohřbů, které, jak uvádí výše citovaná studie (Lorencová – Podborský – Beneš 1987), je jednou z hlavních příčin druhotného otevírání hrobů na moravských únětických pohřebištích, kdy je za tímto účelem sekundárně otevřeno více než 50 % hrobů na pohřebišti (tamtéž, 138). Otázka je, zda není tato forma interpretace příliš zavádějící – například absence bronzových či jiných cenných předmětů v hrobě se sekundárním zásahem nelze předpokládat, že se zde původně nacházely. Výjimkou může být například hrob č. 129 na moravském pohřebišti v Rebešovicích, v němž byl dle všeho identifikován pouze „otisk“ ukradené dýky (Ondráček 1962, 18).

Využití přidružených exaktních metod je tak pro rozpoznání druhotného zásahu zcela klíčové. Jak ukazuje rozbor pohřebiště v Praze – Miškovcích (Ernée – Majer 2009, 493-508), zde se za pomoci fosfátové půdní analýzy podařilo rozpoznat několik dílčích typů v uložení osteologického materiálu. Sekundární zásahy lze odhalit také detailním tafonomickým rozbohem lidských ostatků, který však musí být proveden v terénu (Chroustovský – Průchová 2011). Bez tafonomické analýzy dochází k redukci výpovědního potenciálu kontextu. Příkladem může být například lokalita Mořice (Novotná 2011, 65-75) disponující hroby, u nichž byl rozpoznán druhotný zásah, stejně jako hroby, v nichž sice stratigraficky doložen není (H 807, H 809, H 817, H 818), avšak ostatky zemřelých jsou v hrobových jámách výrazně dislokovány.

7.7 Nestandardní prostor – příklady problematické interpretace

7.7.1 Pohřby v jeskyních

Tato prostorová deponace zemřelých není, zejména v souvislosti se stabilním (zemědělským) způsobem života, nijak obvyklá. Přestože nelze vyloučit praktické okolnosti (například klimatické, či místo dočasného úkrytu, kde dítě zemřelo) takovéto deponace, snadněji lze inklinovat k socio-kultovní interpretační rovině. Obzvláště výrazný je tento fenomén v pohřbívání (zejména) dětí do jeskynních prostor v období neolitu (Čermáková 2002, 12; 2005, 48; Probst 1991). Není u nich však nutně přítomna „obětní složka“, jež by byla přímo pozorovatelná na osteologickém materiálu – například traumata či nestandardní pozice těla, případně zcela dislokováno ostatky, jako je tomu v případě rozptýleného skeletu dítěte z období neolitu v jeskyni v Českém Krasu (Pavlů – Zápotocká 2007, 84). I v rámci únětické kultury jsou evidovány ojedinělé případy dětí v prostorách jeskyně (např. Stuchlík 1981), které však z hlediska formálních vlastností ostatků nevykazují výrazné odlišnosti od standardizované normy, rovněž nepostrádají prvky pohřební výbavy.

Na našem území nemáme prozatím prokázanu kulturu, jež by v jeskynních prostorech běžně pohřbívala, tudíž takový výběr prostoru pro pohřeb lze označit jako nestandardní. Účel takového uložení nám však k dispozici není – svůj význam zde může hrát rovina praktická, společenská i symbolická. Pro jejich interpretaci je, stejně jako v případě sídlištních deponací,

podstatné vnímat tento jev separovaně (na úrovni kultury), s přihlédnutím ke konkrétnímu období, místu, případně klimatickým či jiným podmínkám.

7.7.2 Pohřby v rámci sídliště

Stejně jako v případě jeskynních deponací, i v rámci sídlištních pohřbů je podstatná jejich kulturní separace, jak nastínil ve své studii J. Rulf (1996, 118-120). Přesto se nevyhneme diferenciacím ani uvnitř konkrétních kultur. Krom sídlištních objektů (sídlištní, zásobní jámy) nacházíme i regulérní hroby v rámci sídliště. Zde se pravděpodobně jedná o splynutí areálu živých a mrtvých, aniž by se nutně jednalo o nestandardní deponace oné doby. Pomineme-li praktické důvody pro jejich upřednostnění před hrobovými jamami (Kovárník 2010, 55), nelze na tomto místě vyloučit synkretické tendence, ty však mohou zůstat pouze ve sféře hypotéz. Rovněž je zde existence dvou podtypů, týkajících se pohřbu v jámě – standardní uložení spolu s určitým přidaným inventářem a pohřeb ve zpravidla neanatomické poloze s absencí pohřební výbavy.

8 Případová studie: dětské pohřební kontexty únětické kultury ve střední Evropě

8.1 Teoretické předpoklady a otázky

Tato část práce pracuje s předpokladem, že i studium tehdejšího sociálního života, byť omezeného pouze na nedospělé jedince, může vykazovat projevy standardizovaného či nestandardního zacházení s ostatky, jež je možné podrobit následnému testování. Únětická kultura disponuje celou řadou funerálních projevů, u nichž není zcela zřejmá prezenze určité jednotné vnitřní struktury. Doposud se jedná zejména o dílčí studie variability pohřebního ritu, věnující se vždy konkrétnímu prostoru (např. Ernée – Majer 20019, 493-508, Sosna 2009, Švejcar 2014).

Standardizovaný projev či uniformita únětického ritu je patrná pouze vzhledem k poloze ostatků, jež jsou ukládány zejména na pravém boku hlavou k jihu a obličejem k východu, přičemž horní a dolní končetiny podléhají různému stupni skrčení. Ačkoli se díky tomuto opakujícímu se normativnímu jednání pokládá pohřební ritus nositelů únětické kultury za poměrně ustálený, a není, jako tomu bylo v předcházejícím období mladšího eneolitu, příkladem pohlavního dimorfismu, jež by byl demonstrován prostřednictvím konkrétní manipulace s ostatky, oponovat tomuto tvrzení může například lokalita Matúškovo (okr. Galanta), reprezentující působení této kultury v „periferní“ oblasti únětického působiště, v jihozápadním Slovensku (Točík 1979, 166-180). Zde se uplatňuje odlišná poloha i orientace zemřelých, přičemž z celkového počtu devíti mužů, jež takto byli antropologicky zhodnoceni, a bylo u nich možné určit primární polohu těla, bylo osm z nich loženo na pravém boku v orientaci SV-JZ či SZ-JV. Jediný mužský skelet, který v tomto konceptu neodpovídá „maskulinní“, poloze, nicméně neporušuje tuto pohlavně specifickou orientaci vůči světovým stranám. Naproti tomu veškeré ostatky, jež vykazovaly při antropologickém zhodnocení znaky feminity, byly primárně deponovány na levý bok v orientaci JV-SZ. Nedospělí jedinci bez určeného pohlaví (pomineme-li „dívky“, jak jsou označeny některé ostatky blíže neurčeného věku, které ležely rovněž na levém boku) zaujímaly obě polohy bez výraznější převahy jedné z nich, nicméně poloha vždy odpovídá dané orientaci skeletu tak, jako je tomu u dospělých.

Takováto symbolická pohlavní diferenciacie je typická pro kulturu se šňůrovou keramikou v předcházejícím období mladšího eneolitu, která se později jako tzv. epišňůrový kulturní komplex promítá do pohřebních kontextů nitranské kultury (Vladár – Bátora 2004, 245; Točík 1979), jež únětickému období předchází, tudíž může jít v rámci těchto kontextů o jakousi přežívající lokální tradici (expresi). Krom ní je obdobně striktní pohlavní diferenciacie pozorovatelná i v kultuře se zvoncovitými poháry, která je uplatňována pravděpodobně již u některých jedinců dětského věku (Turek 2000, 432-435) - zde je tato interpretační rovina o příslušnosti danému pohlaví vztahována k poloze ostatků i časté přítomnosti pohlavně specifických artefaktů. Blíže byla tedy poloha na levém boku v únětické kultuře sledována v souvislosti s podobou hrobové jámy a zejména skladbou pohřební výbavy vůči zbytku zemřelých, uložených standardně na pravém boku.

Nejen na základě tohoto faktu je možné předpokládat, že sběrem formálních dat pohřebních kontextů a jejich syntézou mohou být odhaleny hlavní (případně latentní) struktury a možnosti potenciální strukturální variability v hrobech dětí a dospívajících, jež by se daly do určité míry přenést i na strukturalizaci dětí v tehdejší společnosti. Studiu sociálních struktur, věnujících se únětické kultuře, či jejímu vztahu s předcházející kulturou zvoncovitých pohárů v závěru eneolitu, se doposud věnovaly pouze vybrané teoreticko-metodologické studie (Sosna 2009; Švejcár 2014; Ernée – Majer 2009; Ernée – Müller – Rassmann 2012), avšak nikoli s primárním zájmem o dětské pohřební kontexty a jejich vlastní zákonitosti.

Volba únětické kultury byla podmíněna faktem, že je svým kvantitativním zastoupením jednotlivých pohřebních kontextů jednou z nejrozšířenějších kultur na našem území, jejíž chronologie (2300/2200 – 1650/1600 BC) byla navíc v minulosti náležitě propracována (Bartelheim 1998; Pleinerová 1966; 1667; Moucha 1961; 1963). Sledovat tak její sociální struktury, byť zde omezeny pouze na nedospělé jedince, má dozajista svůj smysl. Na druhé straně se však bohužel dotýkáme kulturního okruhu, z něhož řada nekropolí byla publikována do 30. let 20. století (např. Rýzner 1880; Píč 1893; Felcmann 1893; 1898; Procházka – Chleborád – Kalousek 1927). To zapříčiňuje mnohdy nesnadné interpretace těchto kontextů, neboť řada z nich zaměřuje svou pozornost zejména na materiální kulturu ve smyslu pohřební výbavy, avšak obsahuje jen velmi málo informací o pohřbených jedincích či hrobových jamách. Z mnohých těchto zkoumaných lokalit tak disponujeme jen velice kusými informacemi o formálních, neřkuli prostorových vlastnostech, díky čemuž prakticky nelze analyzovat tehdejší sociální prostředí. I vzhledem k tomuto faktu byla datová část práce rozšířena o širší oblast střední Evropy, se snahou reagovat na přirozené hranice únětické kultury, a potlačit tak hranice politicko-administrativní, jež jsou otázkou současné živé kultury, nejsou však vlastní tehdejšímu prostředí, a tudíž kulturní sféra nemusí tyto hranice zcela respektovat či jim podléhat. Krom oblasti Čech je oblast výzkumu zaměřena rovněž na území Moravy (např. Sosna 2009, Ondráček 1967; Tihelka 1953), jihozápadního Polska (např. Sarnowska 1965; Lasak 1982), západního Slovenska (např. Batora 2000; Točík 1979); horního Rakouska (např. Lauer mann 2003) a východního Německa (např. Zich 1996).

8.2 Metoda práce

8.2.1 Analýza

8.2.1.1 Deskriptivní systém a relační databáze

V empirické části práce je hlavní náplní vypracování deskriptivního systému a shromáždění reprezentativního datového souboru v relační databázi, přičemž následná syntéza dat se má pokusit odpovědět na dílčí teoretické předpoklady a otázky. Pro vytvoření databáze bylo využito literatury, jež se skládá zejména z publikovaných výzkumů (souhrnné katalogy, periodika, sborníky či monografie jednotlivých výzkumů), v nichž byli evidováni nedospělí jedinci, náležící únětické kultuře, popřípadě její přechodné fázi, jako je tomu v případě polokulturní slovenské lokality Branč, zahrnující, mimo jiné, závěrečnou fázi únětické kultury, jež je v této oblasti ovlivňována maďarovskými prvky (Vladár 1973).

Předmětem analytického studia jsou pohřební kontexty, v nichž je zachována stopa po pohřbu v podobě osteologického materiálu (případně kremace), jenž byl antropologicky zhodnocen a náleží nedospělému jedinci. Vzhledem k omezenému časovému i textovému rozsahu diplomní práce není studium zaměřeno na hroby dospělých jedinců. Výjimku tvoří pouze kontexty vícečetných hrobů, v nichž byly krom dětí či mladistvých individuí identifikovány ostatky náležící dospělým. V takovémto případě byl do databáze zahrnut veškerý antropologický materiál bez ohledu na předem stanovená věková kritéria.

Výchozím zdrojem dat, z něž posléze vycházejí statistické metody, je relační databáze, komponována v programu Microsoft Access 2010. Část těchto formalizovaných záznamů byla využita již v předcházející bakalářské práci, která však sledovala rovněž období kultury zvoncovitých pohárů a jejich možné souvislosti (Černá 2017). Pro potřeby vícerozměrných statistik byla databáze v rámci této studie obohacena o výraznější množství výzkumů, ale i jednotlivých tabulek a deskriptorů. Stávající databáze tak byla rozšířena na celkový počet 144 lokalit (tab. 1), které se primárně týkají oblasti Čech (351 hrobů s 516 jedinci) a Moravy (179 hrobů s 249 jedinci), zahrnuta je zde ale i oblast jihozápadního Slovenska (79 hrobů s 91 jedinci), Polska (66 hrobů s 92 jedinci), horního Rakouska (24 hrobů s 31 jedinci) a východního Německa (27 hrobů s 34 jedinci). Celkem tak bylo do databáze shromážděno 726 únětických hrobů s 1013 jedinci (tab. 2).

Databáze je primárně založena na relačních vztazích jednotlivých tabulek, jimiž jsou „lokalita“, „hrob“, „jedinec“ a „pohřební výbava“, které jsou v tomto sledu hierarchicky strukturovány a propojeny relacemi 1:N (obr. 1). Zároveň byly vytvořeny dvě tabulky týkající se prvků, které jsou součástí určité úpravy hrobu či uložení jedince – jedná se o tabulku „konstrukce“, jež je vázána na tabulku „hrob“ v téže relaci, a o tabulku „schránka“, jež je vázána vždy na konkrétního jedince. Současně byla vytvořena tabulka týkající se výlučně zdrojové literatury, obsahující plnou citaci jednotlivých publikací a informaci o jazyku, v němž byla studie publikována.

Základní tabulka „lokalita“ disponuje informacemi o oblasti výzkumu (stát, okres, katastr a poloha – např. „Na Kašíkovém“ – pro identifikaci konkrétní polohy v daném katastru), komponentě (pohřební, rezidenční), prostorovém uspořádání hrobů (skupiny; řady; disperzní charakter; neurčeno), dále dvěma kardinálními deskriptory, jež se týkají celkového počtu jedinců a celkového počtu hrobů, či nominálním polem, jež je věnováno dataci (starší, mladší fáze, případně pouze únětická kultura bez bližší chronologické specifikace).

Tabulka „hrob“ popisuje (krom jeho charakteristického označení v dané literatuře), druh objektu (hrobová sídlištní, zásobní jáma apod.), jeho formální vlastnosti (půdorys, délka a šířka dna, z nichž je vypočítána plocha dna, dále zachycená maximální hloubka), orientaci delší osy vůči světovým stranám a informace o dataci kontextu. Z hlediska pohřbených jedinců je sledován jejich počet, informace o případné biritualitě (její prezence a s tím související bližší specifikace jedinců, jichž se biritualita, v tomto případě kremace v běžném kostrovém hrobu, týká) či druhotných zásazích.

Tabulka „jedinec“, jak bylo popsáno výše, není výlučně záležitostí nedospělých, jedná-li se o vícečetný hrob, v němž je krom dítěte pochován i dospělý. V tabulce se zájem soustřeďuje na pohřební rítus (inhumace, kremace či nerozpoznaná forma, například v případě nálezů izolovaných zubů), a způsob, jakým je tělo v pohřebním kontextu uloženo (anatomicky, neanatomicky, neurčeno, P – pithoi, rozptýlené), polohu těla (např. pravý bok), umístění v rámci stratigrafie (dno, nad dnem, víceúrovňové), umístění v rámci sektoru hrobu, jež je takto definován vzhledem ke světovým stranám (v případě klasického centralizovaného uložení v hrobu je pohřeb označen – C, rozptýlení popela či kostí – R, jakákoli inklinace ke světovým stranám podléhá jejich zkratkám), orientaci hlavy a obličeje vůči světovým stranám, skrčení, příslušnost jednotlivým věkovým kategoriím (blíže neurčený jedinec –

„nedospělý, dospělí jedinci jsou bez rozdílu definováni jakožto „dospělí“) a případně biologické pohlaví.

Tabulka „pohřební výbava“, jež navazuje v relaci 1:N na „jedince“ i „hrob“ (pro případ vícečetných hrobů, u nichž není jistá příslušnost artefaktů vůči konkrétnímu tělu – např. kvůli druhotným zásahům, jež mohou mít za následek promíšení či dislokaci ostatků většího počtu jedinců). Každý záznam odpovídá jednomu artefaktu, u něž je blíže specifikován materiál, druh (mísa, koflík, záušnice), případně jeho typ (je-li v literatuře určen, či je-li rozpoznán autorkou práce, např. profilovaná mísa, únětický koflík, noppenring), poloha vůči zemřelému a případná přítomnost výzdoby artefaktů.

Tabulka „schránka“, v níž je jedinec do hrobu uložen, je napojena na tabulku „jedinec“. Obsahuje informaci o druhu schránky (rakev, pithoi, popelnice), materiálu, rozměrech či výzdobě (u keramických schránek). Tabulka „konstrukce“ obsahuje informace o přítomnosti kamene, případně jiných prvcích, jež lze interpretovat buďto jako konstrukční prvek či vnitřní úpravu jámy.

8.2.1.2 Sběr dat

Funerální data podléhají celé řadě transformací. Ty, jež se týkají živé kultury v současnosti, však mnohdy ovlivňují jejich výpovědní hodnotu stejnou, ne-li drastičtější měrou. Kapitoulou sama o sobě jsou výzkumy ze závěru 19. a počátku 20. století, jejichž výpovědní hodnota podléhá tehdejšímu, zejména typologickému zaměření na keramický inventář. Další palčivou záležitostí jsou doposud nezpracované nálezy. Z výraznějších únětických lokalit nebyla do deskriptivní matice zařazena kupříkladu polykulturní lokalita Großbrenbach, nacházející se v oblasti dnešního Durynska. Přestože se svou kapacitou, čítající 81 hrobových jam, řadí mezi nejrozsáhlejší únětické nekropole, je s podivem, že takováto lokalita nebyla nikdy archeologicky publikována, ačkoli byla v 70. letech vydána zevrubná antropologická studie (Ullrich 1972), analyzující jednotlivé zemřelé. Bez jakéhokoli kontextu je však tato lokalita pro bádání na poli archeologie prakticky nepoužitelná.

Vzhledem k mnohdy problematické náležitosti nálezového celku ke konkrétní fázi kultury, podléhají shromážděná hrobová data základnímu rozdělení na starší a mladší období. Z hlediska absolutního datování se samozřejmě jednotlivé oblasti více či méně rozcházejí (např. na Slovensku je počátek UNK datován až k roku 1930 BC, a to na základě

radiokarbonových dat z lokalit Jelšovce (Bátora 2000), nicméně do tohoto zobecněného binárního dělení spadají jednotlivé kontexty na základě podobnosti pohřebního inventáře.

Přesto bohužel není možné u mnohých kontextů zohlednit specifitější informaci, nežli jeho náležitost k únětické kultuře. Zpravidla se jedná o starší výzkumy s nepřehlednou či chybějící dokumentací pohřební výbavy či pohřební kontexty, jež pozbývají detailnějšího chronologického zařazení a pro problematickou interpretaci (například absenci výbavy) je nebylo možno autorkou blíže chronologicky specifikovat.

Jednou z komplikací, během sběru dat, byla výchozí klasifikace věku kosterních ostatků, neboť nebylo vždy možné se striktně pohybovat pouze ve výše vytyčených kategoriích. V některých publikacích byl věk dítěte odhadnut pouze orientačně, jakožto určitá variace, pokrývající více než jednu vývojovou etapu (např. 5-13 let) – v takových případech byla individua řazena do tzv. „přechodných“ kategorií biologického věku (např. Infans/Juvenis či Infans II/III). V případě jedinců, u nichž k odhadu věku z nějakého důvodu nedošlo, byla jejich hodnota v databázi označena jako „nedospělý“, aby byli tito jedinci vyděleni od případného záznamu prezence dospělých. Krom narozených individuí bylo navíc možné setkat se s poměrně unikátními pohřby plodů (Limburský et al. 2018), jež byly v deskriptivním systému označeny jakožto „fetus“. Jedná se však o záležitost zcela výjimečnou, a tudíž z kvantitativního hlediska nesrovnatelnou.

8.2.2 Metody syntézy struktur

Kromě základních a jednoduchých statistik je práce zaměřena také na realizaci vektorové syntézy (k definici pojmu viz Neustupný 2005; 2007, 135), jejímž cílem je snaha o odhalení latentních struktur ve formálních vlastnostech pohřebních komponent. Pro tyto účely byla zvolena metoda faktorové analýzy, jež je součástí formalizovaných metod vektorové syntézy (viz Neustupný 2007, 135). Jako platforma pro její realizaci byl využit program Statistica 12.

V rámci faktorové analýzy je možné využívat kardinální proměnné (s reálnými čísly), případně dichotomické proměnné (nabývajícími hodnot 0/1). V této práci byla faktorová analýza využita při hledání struktur v rámci pohřební výbavy. Pro tyto účely byly tvořeny vstupní tabulky dat (s absolutními četnostmi či dichotomicky) na základě křížových dotazů v databázi a byla dodržena základní pravidla (absence nepravých nul, využití deskriptorů

nabývajících kladných hodnot min. v 5 % jedinců; blíže Neustupný 2005). Pro potřeby jednotlivých úloh byly některé deskriptory vstupní tabulky sloučeny a některé vynechány zcela (viz níže). Dalším krokem byl výpočet korelační matice a výběr počtu faktorů na základě hodnot vlastních čísel (větších než 1 či dle výrazného zlomu v sutinovém grafu). Faktory byly extrahovány metodou hlavních komponent, rotace byla provedena metodou Varimax prostý. Validace jednotlivých faktorů byla provedena na základě detailního studia pohřbů v databázi, do které byla promítnuta faktorová skóre jednotlivých faktorů.

8.3 Výsledky a interpretace

8.3.1 Dětské pohřební kontexty únětické kultury – strukturální aspekty

8.3.1.1 Pohřbení jedinci

Celkem bylo v rámci únětické kultury shromážděno 1013 jedinců, přičemž dospělých (přítomných ve vícečetných pohřbech spolu s dětmi), bylo zaznamenáno 204, tedy 20 % celkového souboru (graf 1). Vzhledem k demografickému hledisku tvoří hroby nedospělých jedinců na sledovaných únětických nekropolích 27 % celkového počtu všech detekovaných hrobů, přičemž jejich procentuální zastoupení na konkrétních lokalitách se pohybuje v širokém rozmezí od 10 do 50 %. Grafické kvantitativní rozložení jednotlivých věkových kategorií zobrazuje graf č. 1. Kategorie „n“ (celkem 10) jsou záznamy z hrobů s detekovaným sekundárním zásahem, v němž jsou krom dětí či dospělých i osteologický materiál, tvořen zejména izolovanou skupinou kostí, jež nebyl, zejména pro svou fragmentárnost, antropologicky konkretizován. Spolu s kategorií Foetus (celkem 2 případy) tvoří shodně zanedbatelných 1,2 % v celkovém souboru.

Rozdíl v zastoupení jednotlivých kategorií v závislosti na areálu aktivity (graf 2, 3), zobrazuje zejména výrazný nepoměr mezi nimi v souvislosti s nejmenšími dětmi do jednoho roku (Infans I). Na regulérních pohřebištích činí jejich ostatky 5 % celkového souboru, zatímco na sídlišťích je do hrobových jam deponován pětinasobek těchto dětí, tedy 25 %. Oproti nim je na sídlišťích pozorovatelný úbytek juvenilních jedinců, a to o 8 %. Přechodové kategorie (Infans I-II, II-III) stejně jako kategorie „nedospělých“ mohou být matoucí, neboť jsou krom zachovalosti souboru závislé i na kvalitě terénního výzkumu – částečně tomu odpovídá 30% nárůst nedospělých v rámci pravěkých nekropolí, zatímco v případě obytných

komponent je těchto neidentifikovaných ostatků naprosté minimum. V rámci diskuze bude tato problematika pojednána detailněji.

8.3.1.2 Vícečetné pohřby

V rámci vícečetných pohřbů byl sledován věkový rozptyl dětí, v případě, byl-li spolu s nimi pohřben dospělý jedinec – procentuální zastoupení pro jednotlivé věkové kategorie představuje výsečový graf (graf 4). Realizována byla rovněž korelační matice, založená na absenci/prezenci jednotlivých věkových kategorií, u nichž však nebyly prokázány vzájemné silnější korelace (tab 3). Významnější záporná korelace je pozorovatelná pouze u kategorií INFANS I a INFANS III, naznačující, že pohřby nejmenších dětí jsou méně pravděpodobné v hrobech dětí od 7-14 let. Přechodové kategorie do korelační matice nebyly zahrnuty pro své slabé zastoupení v souboru. Dospělí přesto tvoří ze procentuálního hlediska tvoří v hrobech INFANS I největší podíl, a to 58 % (graf 5) s výraznější převahou ženského pohlaví, což je, vzhledem k jejich nízkému věku a možným komplikacím během porodu apod., celkem očekávaný výsledek.

Možnosti genetické příbuznosti zemřelých ve vícečetných pohřbech vyloučit nelze, avšak doposud disponujeme pouze minimem takto analyzovaných ostatků, například na základě podoby metrických znaků kostí, jež by mohly vyvrátit či potvrdit jejich spřízněnost (např. Chochol 1955, 592-594; Průchová – Chroustovský 2009, 77-100).

8.3.1.3 Ritus

Jak bylo zmíněno výše, u nositelů únětické kultury je plošně rozšířena forma inhumace v individuální hrobové jámě, do níž je zemřelý uložen ve skrčené poloze na pravý bok hlavou k jihu a obličejem směřujícím k východu. Stejnému úzu podléhají i nedospělí jedinci. Přesto, jak ukazuje grafické vyhodnocení detekovaných poloh (graf 6), tvoří takto uložené ostatky pouhých 37 % celkového souboru. Svou vinu na tomto faktu nesou zejména jedinci neurčené polohy, dosahující 31 %. To je způsobeno zejména špatnou zachovalostí osteologického materiálu, nekvalitní terénní dokumentací, sekundárními, případně recentními zásahy, obzvlášť nedosahují-li hrobové jámy výraznějšího zahloubení. Zpravidla se jedná o různé kombinace těchto faktorů, jež se dotýkají znehodnocení velké většiny jedinců na dané lokalitě.

Jelikož je pro předcházející období mladšího eneolitu signifikantní demonstrování odlišného genderového statusu prostřednictvím odlišné laterální polohy, byla pozornost zaměřena zejména na polohu na levém boku. Tato variace je zastoupena ve všech základních věkových kategoriích (graf 7), přičemž nejvýrazněji dominuje kategorie Infans III. Pohlaví, jež by mohlo být určující pro genderové modelování, je rozpoznáno pouze u juvenilních jedinců – z osmi případů šest náleží ženskému a jeden mužskému pohlaví. Mužský hrob bohužel postrádá pohřební výbavu zcela, pravděpodobně vinou evidovaného druhotného zásahu. Ženské hroby na levém boku nevykazují vzhledem k orientaci skeletů ani skladbě artefaktů žádné podobnosti, ačkoli se tři z nich nalézají na téže lokalitě - slovenských Jelšovcích (Bátora 2000). Jedinou podobnost lze registrovat u hrobů na lokalitě Bolelouc (Trnáčková 1968) a Bánov (Točík 1979), v nichž ženy (krom ostatních artefaktů) shodně disponují náhrdelníkem a jehlicí, avšak v obou případech zcela rozdílného typu. Lokalita Jelšovce čítá nejvíce ostatků deponovaných do této polohy těla (celkem 9). Z hlediska výbavy podobnosti nevykazuje, jde však o velice chudé, případně druhotně narušené hroby, což je problematika dané lokality jako celku, nikoli pouze takto ukládaných jedinců. Strukturu však vykazují na základě věku dožití, neboť jsou zde tímto způsobem uloženi pouze jedinci z kategorií Infans III a Juvenis.

8.3.1.4 Rozměry hrobových jam

Ve fázi syntézy byly hodnoceny pouze rozměry hrobů s jednočetnými pohřby (celkem 529), neboť u vícečetných pohřbů (141) se větší rozměry předpokládají a nelze je ztotožnit s konkrétním jedincem. Přesto byl, pro snazší vizualizaci realizován krabicový graf, poměřující plochu hrobu s počtem pohřbených jedinců (graf 8). Sídlištní objekty (celkem 56) rovněž nejsou do této syntézy zahrnuty, jelikož nelze s jistotou definovat prostor, který byl vyhrazen zemřelému, neboť jsou pro pohřební aktivity využity druhotně, aniž by byly tyto rozměry upravovány (mohou dosahovat délky 300-500 cm).

Jak ukazuje grafické schéma (graf 9), variabilita délek hrobových jam poměrně odpovídá nárůstu chronologického stáří jedinců. Poměrně zkreslující jsou kategorie infans-juvenis (G) a zejména kategorie „juvenis?“, kdy u těchto jedinců není příslušnost ke kategorii zcela zřejmá a kategorie juvenis –adultus (J). Jedná se však o případy, které jsou, pro své slabé zastoupení v souboru, zanedbatelné. Jinak je tomu v případě kategorie dětí, u nichž k odhadu věku z nějakého důvodu nedošlo – takový jedinec byl v databázi označen jako „nedospělý“ – zde

kategorie K (v rámci jednočetných pohřbů je takto evidováno celkem 166 jedinců). Jak ale ukazuje medián délek jejich hrobových jam, poměrně shodný s první kategorií nejmenších dětí, lze takto (byť pouze hypoteticky) uvažovat o jejich poměrně nízkém věku dožití.

Výpočet plochy hrobových jam byl realizován pouze u objektů, jejichž půdorys lze ztotožnit s určitým geometrickým tvarem (obdélný, oválný, kruhový), a mohl tak být vypočten (celkem 306), neboť zbylé hroby nepravidelného půdorysu nemohly být do úlohy zahrnuty. Oproti předchozím grafům je zde možné pozorovat výraznější variabilitu zejména ve 3. kvartilu (graf 10). Medián výrazněji narůstá u kategorie Infans II-III, což je kategorie zahrnující větší věkový rozptyl dětí (7-15 let), u kterých nebyla možná specifikace. Poslední věková kategorie se opět drží v obdobné úrovni jako kategorie B (Infans I), zahrnující děti do jednoho roku.

Předcházející hypotetická úvaha, že hroby (regulérní hrobové jámy, nikoli sídlištní objekty) na sídlištních jsou pravděpodobně hlubší, zatímco hroby na pohřebištích, vinou mělkého zahloubení, mohou snáze podlehnout řadě (nejen) recentních transformací, což by potvrzovalo výraznou převahu neurčených ostatků, nebyla potvrzena. Jak ukazuje krabicový graf, sídlištní hroby, u nichž byla k dispozici naměřená hloubka, vykazují výrazně mělké zahloubení, nežli je tomu u hrobů na pohřebištích – u nich je sice pozorován výraznější rozptyl spodního minima i horního maxima, nicméně medián přesahuje hloubku 55 cm, zatímco u sídlištních hrobů je hloubka mediánu přibližně 30 cm.

Předkládaná vizualizace hloubek hrobových jam (graf 11) vykazuje v rámci věkových kategorií jisté odlišnosti, přesto je třeba brát tyto výsledky pouze jako orientační výstup, neboť z mnohých zpracovaných lokalit není zcela zřejmé, zda je hloubka hrobů měřena od tehdejší úrovně terénu, úrovně skrývky či od současného povrchu, a může tak být ve výsledku výrazně zkreslena. Přesto je možné zaregistrovat, že například hroby nejmenších dětí (Infans I), nepatří, i přes svůj výraznější rozptyl naměřených hloubek, k nejmělkým hrobovým jamám.

Z důvodu výše zmíněného nesnadného porovnání hloubky na všech pohřebištích, bylo využito výrazného kvantitativního zastoupení dětských pohřbů z lokality Vliněves (Limburský et al. 2018), jež sama o sobě působí poměrně nestandardně. Tento rozsáhlý sídelní areál je, vzhledem k celkovému počtu vyzvednutých hrobů (celkem 308), prozatím nejrozsáhlejší nekropolí únětické kultury vůbec. Celkem odsud bylo vyzvednuto 108

inhumací, jež podle antropologického zhodnocení náleží dětem či juvenilním jedincům. Jedná se tedy o absolutně nejvyšší počet nedospělých, jenž byl zaznamenán v rámci jediné únětické lokality.

Vizualizace v rozdílu zahloubení jednočetných hrobů na této lokalitě na základě věku dětí zobrazuje graf č. 12. Pomineme-li v grafu přítomnost přechodových kategorií, jsou spodní hranice měřených hloubek jednočetných hrobů dětí INFANS I, II i III takřka identické. Hranici horního kvartilu pak kupodivu výrazně převyšují právě hroby nejmenších dětí. Spodní kvartil kategorie Juvenis, dosahuje, jak bychom očekávali, vyšších hodnot, nejedná se však o výraznější rozdíl a medián hloubky těchto hrobů je dokonce nižší nežli u ostatních dětí.

8.3.1.5 Pohřební výbava

Pro množství rozličných typů pohřební výbavy v dětských hrobech bylo přistoupeno k realizaci faktorové analýzy, jejíž rolí bylo odkrýt možné latentní struktury v těchto kontextech. Do jednotlivých úloh byli zahrnuti pouze nedospělí, a to jak z jednočetných, tak vícečetných pohřbů, u nichž byla zřejmá náležitost prvků výbavy ke konkrétnímu jedinci.

Před aplikováním vlastní faktorové analýzy, vycházející z dichotomických záznamů přítomnosti/nepřítomnosti konkrétního druhu artefaktu, bylo nutné sloučit některé deskriptory, jejichž zastoupení v pohřebních kontextech bylo velice slabé a nedosahovalo minimální 5% zastoupení v souboru (viz Neustupný 2005, 132). Například keramický pohárek byl sloučen s dvojkónickým osudím, zejména pro své specificky menší rozměry. Rovněž větší džbánovité tvary (džbán, amfora) byly sloučeny do jednoho deskriptoru. Výraznější sloučení zahrnuje živočišné tkáně – zde kosti, zuby, paroží a rozličné druhy malakofauny, které však zůstaly na úrovni izolace či přizpůsobení jedné jejich vlastnosti (např. provrtání otvoru). Textilní předměty zahrnují keramické přesleny, závaží, kostěná šídla a jehly. Kamenné nástroje jsou zastoupeny škrabadly, drasadly, sekáči, sekerkami či úštěpy.

Dále byly vyloučeny deskriptory, jejichž výskyt byl zcela ojedinělý a nebylo možné je sloučit s předměty obdobného charakteru (kostěná hladítka, jantarové hrudky či tepané bronzové čelenky). Z původního počtu 809 jedinců, tak výsledný soubor obsahoval 436 (pouze nedospělých) jedinců s evidovaným hrobovým inventářem. Jednotlivé druhy artefaktů tvoří celkem 16 dichotomických deskriptorů.

Z tohoto důvodu se do vybrané syntézy nedostaly například významné, leč slabě zastoupené zbraně – v tomto případě bronzové dýky, pazourkové šipky či čepele. Jejich výskyt v hrobech evidentně nepodléhá žádným viditelným pravidlům, krom skutečnosti, že je nenalzáme v hrobech nejmenších dětí (Infans I). Hypoteticky, vzhledem k jejich věku, je zde možné uvažovat o absenci sociálního (případně genderového) statutu. Tuto hypotézu však znehodnocuje výskyt těchto artefaktů i v hrobech věkově nspecifikovaných individuů.

Zda byli v těchto hrobech pohřbívání pouze chlapci, nelze prokázat – v pohřbech dospělých, jež byli evidováni v rámci vícečetných pohřbů s dětmi, se bronzové dýky vyskytly u obou pohlaví. Na lokalitě Těšetice (Lorencová – Podborský – Beneš 1987), jsou dýky součástí pohřební výbavy u tří dětí. Jediný artefakt, který se u těchto zemřelých opakuje, je kulovitá miska, ve všech případech zdobena rytými horizontálními liniemi. Krom té se vždy vyskytuje forma dalšího bronzového předmětu – šperku či spinadla – buďto cyperská jehlice, tyčinkový náramek či kličkovitá záušnice (nopperring).

8.3.1.5.1 Faktorová analýza sledované oblasti (střední Evropy)

Korelační matice nevykazovala příliš významné korelace. Na základě hodnot vlastních čísel bylo vybráno 5 faktorů (grafy 13-17), přičemž celkem tyto faktory postihují poměrně nízkých 43 % celkové variability vstupního datové tabulky.

Faktor 1

Bipolární faktor 1 sestává z opozice ozdob (náhrdelník a nákrčník) a rozličných prvků keramického inventáře, přičemž nejvýraznějších hodnot zde dosahuje miskovitá nádoba (graf 13). Při bližší analýze jednotlivých pohřbů s nejvyššími kladnými hodnotami faktorových skóre vyplývá, že reprezentují pouze jedince z jednočetných hrobů. Ačkoli se jedná o výraznější výskyt jedinců juvenilního věku, může být tato skutečnost zcela zavádějící, neboť více jak polovina individuů postrádá bližší věkovou specifikaci. Skladba artefaktů sestává výlučně z bronzových (případně jantarových ozdob, případně spinadel (jehlice) s prakticky nulovou prezencí keramického inventáře. Pouze v jediném hrobě (juvenilního jedince) byla přítomna nádoba, a to miniatura pohárku, jež pro své rozměry zcela jistě oplývá výlučně symbolickým rozměrem – nemůžeme vyloučit ani její „zástupnou“ roli za obvykle vkládaný keramický inventář. Pohlavní specifikaci nelze pouze na základě těchto „typicky ženských“ artefaktů prokázat, byť někteří jedinci spočívali na levém boku, ačkoli se jedná o zcela

odlišné lokality. Pravděpodobně tyto kladné hodnoty podléhají chronologii, neboť více jak polovina případů odpovídá mladší fázi únětické kultury (druhá polovina není blíže specifikována). Záporný protipól, u něhož není chronologická náležitost příliš zřejmá, představují pohřby převládajících kategorií Infans III a Juvenis s minimálně třemi nádobami, přičemž je vždy přítomna miska, nejčastěji v kombinaci s hrncovitým (hrnek, hrnec) a džbánovitým (džbánek/džbán/amfora) tvarem. Evidentní je i přítomnost kamenného nástroje (ústěp, škrabadlo), případně zbraně (dýka) či přeslenu nebo šídla. Ani v jednom z těchto pólů (zřejmě) nefigurují nejmenší děti do jednoho roku.

Faktor 2

Do pruhového grafu vynesené hodnoty faktorových zátěží představují výrazně monopolární uskupení (graf 14), v němž nejsilnějších hodnot dosahuje opět keramická miska. Ta se v kontextech, stejně jako v případě prvního faktoru, neobjevuje sama – nejčastěji je kombinována se džbánovitým tvarem a pohárkem. Mimo keramiku je přítomna kombinace nástroje (nejčastěji kamenný ústěp) a bronzových ozdob, zejména náramek spolu se záušnicí. Nízké záporné hodnoty v podobě soliterních či rozptýlených korálek (z jantaru, případně bronzu či kosti) jsou prakticky zanedbatelné. Zajímavé však je, že ač tyto záporné hodnoty představují jedince z odlišných lokalit a představují rovněž odlišné věkové kategorie, jedná se ve všech případech o výrazně mělké hroby (do 40 cm) s menšími rozměry (do 140 cm), nežli je tomu u kladného pólu. Kladné hodnoty se týkají pouze jedinců věku od 7 – 18 let, tedy kategorií Infans III a Juvenis. Nejvyšší hodnoty skóre se týkají pouze jedinců z jednočetných pohřbů na pohřebištích. Z chronologického hlediska zastupují hroby starší i mladší fázi kultury.

Faktor 3

Kladné hodnoty faktorových zátěží zobrazuje zejména trojice artefaktů – džbánek, koflík a bronzový náramek. Tyto hodnoty však nejsou natolik výrazné, jako přítomnost bronzových spirálek či korálek v záporném pólu (graf 15). Stejně jako v případě předchozího faktorů, i zde se kladná faktorová skóre týkají jedinců z kategorií Infans III a Juvenis. Zajímavá je

přítomnost zbraní v hrobech s kladnými faktorovými zátěžemi, jež se do syntézy, pro slabé zastoupení v souboru, nedostaly. Častá je u těchto hrobů přítomnost prvků kamenné konstrukce. V záporném pólu je mírná převaha menších dětí – Infans II. Rovněž se objevuje přítomnost rakve, jež se týká výhradně jedné lokality (Vliněves).

Faktor 4

Čtvrtý faktor představuje bipolaritu hrncovitých nádob a předmětů, sloužících k textilní výrobě (graf 16). Kladné hodnoty zátěží nepodléhají konkrétní fázi kultury. Mírně zde převládá kategorie Infans III. Ve výbavě jedinců nejčastěji dominuje hrnec (který je z celkového počtu ostatních druhů keramiky ve vstupním datovém souboru nejméně zastoupen) a korálky, případně bronzové spirálky. Objevuje se ale i přítomnost dalších bronzových ozdob. Záporné hodnoty faktorových zátěží představují hroby s přítomností kamene, případně dřevěné schránky. Ani zde výčet hrobů s nejvyššími hodnotami faktorových skóre nepředstavují určitou únětickou fázi. Ve všech hrobech s nejvyššími faktorovými skóre je přítomen předmět k výrobě textilií (převážně kostěné šídlo, případně přeslen či závaží) spolu s keramickým hrnkem. Objevují se i bronzové ozdoby, případně spinadla. Krom nejmenších dětí se zde objevují všechny věkové kategorie. Oba póly faktorových zátěží mohou hypoteticky představovat spíše osoby ženského pohlaví.

Faktor 5

Faktorové zátěže opět vykazují výrazně bipolární charakter (graf 17). Zatímco kladné hodnoty představují kamenné nástroje, u záporného pólu dominuje hrnek. I zde se opakuje „fenomén“ kombinace šídla či ozdob se škrabadly, úštěpy či čepelemi. Ačkoli v rámci hodnot obou pólů nelze uvažovat o odlišných sociálních kategoriích na základě věku (není zde výrazná dominance ani jedné z nich), je přesto možné, že odlišují jedince na základě „pracovní schopnosti“ – nedospělí s kladnými faktorovými skóre leží zejména v prosté hrobové jámě, objevují se však i v jamách sídlištních či zásobních. Výbava je spíše chudá, nejčastěji v kombinaci s jedním druhem keramiky a kamenného, případně nástroje pro výrobu textilu (šídlo, závaží). Svým způsobem jsou tyto děti spojeny s běžnou prací, čemuž by odpovídala i deponace některých jedinců přímo do sídlištních nebo zásobních jam přímo v obytném areálu. Záporný pól představuje odlišnou společenskou skupinu dětí - ačkoli disponují zejména keramickým inventářem (kombinace džbánků-hrnků-miska), případně bronzovým přídatkem

rozičného druhu, hrobové jámy zemřelých často obsahují přítomnost kamene či dřevěné rakve.

Shrnutí

Z výsledků validace na základě faktorových skóre jsou, i přes výraznou variabilitu, patrné jisté pravidelnosti – jedná-li se o pohřeb s výraznou prezencí bronzových či jantarových předmětů, předpokládáme u něj nulovou, či výrazně redukovanou prezenci keramického inventáře. Je pravděpodobné, že keramické předměty mohou mít jakýsi zástupný význam, v případě komunit, jež byly „materiálně chudší“ – přesto je třeba brát v potaz druhotné zásahy, a předpoklad, že keramická nádoba může mít v hrobě dvojí rovinu účelu – buďto praktickou – kdy se jedná „pouze“ o schránku, obsahující tekutinu či pokrm (případně něco jiného) či symbolickou – kdy sama nádoba je nositelem určitého symbolu. Přesto jsou z výsledků faktorových skóre patrné jisté společenské diference, přičemž jednotlivé faktory zřejmě představují odlišnou skupinu zemřelých.

Pro vyloučení možného vlivu příliš rozsáhlého geografického prostoru, z něhož byl soubor pro syntézu extrahován, bylo posléze přistoupeno ke dvěma samostatným faktorovým analýzám téže povahy zvláště pro oblast Čech a Moravy. Právě tyto dvě oblasti jsou v databázovém souboru zastoupeny nejpočetněji. Stejně jako v případě předcházející syntézy, jsou i zde zahrnuti jedinci z jednočetných i vícečetných pohřbů, u nichž bylo možné sloučit složky pohřební výbavy s konkrétním jedincem. Díky této skutečnosti bylo možné do analýzy zahrnout stejný počet deskriptorů.

8.3.1.5.2 Výsledky faktorové analýzy – Čechy

V rámci Čech bylo do úlohy zahrnuto 197 jedinců, extrahovány byly tři faktory pokrývající 30 % celkové variability souboru (grafy 18-20).

Faktor 1

Svémi hodnotami (graf 18) částečně „kopíruje“ výsledky předcházejícího 1. faktoru pro celou analyzovanou oblast únětické kultury. Přesto je ale svými výsledky o něco specifitější – kladné hodnoty představují jedince z jednočetných hrobů s přítomností kamene – všechny disponují obložením stěn, častý je rovněž kryt či zával výplně hrobu. Překvapivě se jedná zejména o jedince do šesti let věku (ačkoli polovina jedinců je opět antropologicky

nezhodnocena, tudíž může být tato skutečnost zavádějící). Zajímavěji se z výsledků jeví otázka chronologie - zatímco kladné koeficienty tohoto faktoru představují zejména kontexty mladší fáze únětické kultury (ostatní nejsou specifikovány), záporný faktorový protipól slučuje pohřební kontexty její starší fáze (9 z 10 lokalit). Z výsledků tak lze interpretovat, že je tento faktor podmíněn chronologií. Starší fázi reprezentuje skladba keramického inventáře nejčastěji v kombinaci miska-hrnek/hrnec-džbánků bez jakéhokoli přídatku bronzů či jantaru, zatímco mladší fázi charakterizují bronzové jehlice převážně únětického typu spolu s náhrdelníkem, tvořeným bronzovými spirálkami či bronzovými nebo jantarovými korálky a tyčinkové či drátěné náramky rovněž z bronzové suroviny. Tyto kontexty neobsahují keramický inventář, vyjma možné přítomnosti miniaturní nádoby.

Faktor 2

Druhý faktor (graf 19) má výrazné zejména záporné hodnoty, které představují korálky a spirálky, jimž jsou v nejvýraznější opozici kamenné nástroje a posléze koflík a předměty pro textilní výrobu. Oba póly představují výlučně jedince z jednočetných hrobů. Kladné hodnoty představují jedince, u nichž je přítomen buďto kamenný nástroj (rozličného charakteru) či artefakt k výrobě textilu, případně jejich kombinace. Zároveň je přítomen prvek z bronzů (záušnice, jehlice) či jantarový náhrdelník. Záporný pól s výraznějšími hodnotami zaujímá zejména lokalita Vliněves. Zemřelí jsou zpravidla uloženi do dřevěné rakve, případně do hrobu s kamennou úpravou. Krom korálků (výlučně jantarových) a bronzových spirálek obsahují bronzovou jehlici (typ se neopakuje). Z hlediska věkových kategorií nejsou patrné výraznější pravidelnosti krom faktu, že zde opět chybí nejmenší děti z kategorie Infans I.

Faktor 3

Výsledky tohoto faktoru jsou odlišné zejména zahrnutím bronzové dýky a kamenné čepele (jež v rámci faktorové analýzy celkového únětického souboru nesplňovaly minimálních 5 % celkové variability). Přesto jsou pro tyto kladné hodnoty výrazně dominantní (graf 20). Vyskytují se zejména v kombinaci s kamenným úštěpem či kostěným šídlem. Na druhé straně jim oponují keramické tvary, jež jsou často miniaturních rozměrů – pohárků a osudů. Prohlédneme-li si blíže konkrétní pohřební kontexty s nejvyššími faktorovými skóre, kladný pól obsazují zejména jedinci s hrobů s kamennou úpravou či s dřevěnou rakví. Stejná situace je však pozorovatelná i v rámci záporného pólu. Z hlediska výbavy se spolu s pohárkem

objevují spíše prostší ozdoby z bronzového drátu (záušnice, náramek), případně korálky z jantaru.

8.3.1.5.3 Výsledky faktorové analýzy – Morava

V rámci Moravy bylo do úlohy zahrnuto 126 jedinců, extrahovány byly tři faktory pokrývající 31 % celkové variability souboru (grafy 21-23).

Faktor 1

Kladný pól faktoru (graf 21) opět představují zbraně - tedy dýka, čepel, případně šípka. Kupodivu jej však doprovází keramický pohárek a osudí, jež byly v rámci předchozího faktoru pro oblast Čech v jeho přímé opozici. V hrobech se objevuje přítomnost kamene. Záporný pól představují korálky (bronzové či jantarové) a bronzové spirálky. Tyto hroby jsou oproti hrobům kladného skóre výrazně mělčí, z hlediska věkových kategorií však představují rozptyl od nejmenších dětí po jedince juvenilního věku. Vyskytují se i dvě keramické schránky (pithoi) z odlišných lokalit.

Faktor 2

Bronzové (případně jantarové) ozdoby – nákrčník a náhrdelník spolu s nižšími hodnotami jehlice či náramku představují kladné hodnoty (graf 22). Hroby podléhají zejména mladší fázi kultury, opět s častou přítomností dřevěné schránky či kamenné úpravy hrobu. Objevuje se poloha na levém boku. Nejčastěji se u zemřelých jedinců, jež dosahují nejvyšších faktorových skóre, opakuje bronzový náramek. Opozice záporných hodnot, kterou tvoří kamenné nástroje a zvířecí tkáň (paroh, kosti apod.) je zde velice slabá. Evidentně jej však definují sekundární zásahy a mělké zahloubení hrobů (do 50 cm).

Faktor 3

V kladných hodnotách (graf 23) převládají zemřelí kategorie Infans III a Juvenis. Z hlediska jejich výbavy, je větší džbánovitý tvar doprovázen kamenným nástrojem, zejména úštěpem. Hroby jsou ze zcela odlišných lokalit, nicméně dosahují výrazně mělkého zahloubení (do 50 cm). Častá je přítomnost kamenných prvků (vnitřní úprava hrobu) či dřevěné rakve. Výbavu

tvoří zejména kosti či malakofauna, častá je přítomnost miniaturního keramického pohárku, případně jednoho bronzového prvku.

Shrnutí (Čechy a Morava)

Souhrnná interpretace jednotlivých faktorů je výrazně problematická, neboť se potýkáme s řadou faktorů, ovlivňujících jejich výpovědní hodnotu, a to zejména odhad biologického věku či pohlaví. Navíc pracujeme s materiálem omezeným pouze na nedospělé jedince. Přesto výsledky faktorů vykazují jisté podobnosti. Ve výsledcích faktorových skóre všech faktorů jasně dominují jednočetné regulérní hrobové jámy na pohřebištích.

Srovnáme-li například faktor 1 syntézy pro celou analyzovanou oblast kultury s faktorem 1 pro oblast Čech, zjistíme, že nejvyšší hodnoty obou faktorů jsou prakticky totožné – s tím rozdílem, že v případě Čech vykazují výsledky jasnou chronologickou podmíněnost, jež není v případě syntézy celé oblasti takto zřetelná. Tento výsledek prakticky kopíruje skutečnost, že hroby dětí, u nichž bylo možné detekovat náležitost do staršího období kultury, prakticky neobsahují kovové či jantarové artefakty, zatímco keramický inventář dominuje v této fázi více, než v následujícím mladším období. Vzhledem k nízkému pokrytí celkové variability souboru, které jednotlivé syntézy vykazují, však mohou hypoteticky vzato výsledky každého faktoru souviset s odlišnou sociální skupinou zemřelých.

8.3.2 Variace či deviace standardizovaného ritu?

Na první pohled je možné si povšimnout jistých variací standardizovaného ritu, které jsou v jistém období či prostoru únětické kultury uplatňovány a jsou opakovány s jistou pravidelností. Jedná se zejména o pohřby v dřevěných schránkách (Pleinerová 1960) či kamenných konstrukcích (Beneš 1976, 121-142; Švejcar 2014), vícečetné pohřby (Jelínek 2010, 93-100) či pohřby v rámci sídelních areálů (Rulf 1996, 115-123). Všechny mohou rovněž podléhat, krom společenského významu, či symbolického smyslu praktickému účelu. Využití dřeva či kamene závisí na jeho prostorové distribuci a charakteru krajiny. Vícečetné hroby mohou podléhat snaze o úsporu místa, případně klimatickým změnám, stejné hledisko se může týkat i sídlištních deponací.

Na druhé straně jsou zde však příklady funerálních projevů, u nichž není zřejmá podstata ani smysl jejich „proudění“, přičemž nemůžeme hovořit o pravidelném opakování či jejich výraznějšimu výskytu. Jedná se o fenomén ukládání inhumací do keramických nádob

(Neustupný 1933, 14-23; Jüttner 1950, 365-366; Stuchlík 2007, 197-210; Zyková 2010, 101-104) a spalování ostatků zemřelých. Na pomezí obou těchto skupin se pak objevují druhotné zásahy, či alespoň jejich vybrané projevy.

Schránky

Přítomnost dřevěných rakví, či prostých desek je v únětické kultuře poměrně častá. Analyzována byla zejména v souvislosti s věkem dožití jedinců, u nich byla prokázána existence původní dřevěné schránky – analýza se rovněž týká pouze jednočetných pohřebních situací. Z výsledků vyplývá převaha takto pohřbených dětí ve věku 7-14 let. U nejmenších dětí do jednoho roku dožití, jde pouze o jeden zaznamenaný případ, co se týče jednočetného pohřbu, a to na lokalitě Przeclawice (Lasak 1982).

Druhotné zásahy

Jejich problematická interpretace byla nastíněna již v teoretické části práce. Z výsledků databáze vyplývá, že jsou-li evidovány, množství z nich nelze ztotožnit s konkrétní druhem, a to cca 80 % soboru. Krom běžně předpokládaných praktik za účelem sekundárního či následného pohřbu, manipulaci s ostatky či vykrádání, se nabízí ještě odlišná hypotéza. Ve vybraných pohřebních kontextech byl zjištěn druhotný zásah, kosterní ostatky nejsou v anatomickém sledu, avšak pohřební výbava je naopak výjimečně bohatá. Tento jev se opakuje na lokalitě Mušov, Tomice a Unterhautzenthal. Jedná se o jednočetný pohřeb dítěte z kategorie Infans III, s evidovaným druhotným zásahem, jehož výbava se skládá zejména z bronzových artefaktů - náhrdelníku či nákrčníku, jehlice či náramku (či jejich kombinace), záušnic typu noppenring (od jedné do šesti exemplářů), doplněna skladbou keramického inventáře, sestávajícího minimálně ze tří odlišných druhů nádob. Vzhledem k věkové kategorii zemřelých, můžeme, týkal-li se druhotný zásah téže komunity, diskutovat o druhotném otevření hrobu například za účelem „posmrtné iniciace“, které se jedinec nedožil. Takový kontext zanechává dojem deviace, obzvlášť s přihlédnutím k ostatním méně vybaveným pohřbům na lokalitě.

Sídlištní deponace

Pro uložení zemřelého jedince v rámci obytné komponenty se v únětické kultuře nabízejí tři možné scénáře – deponace do regulérní hrobové jámy, sídlištní jámy nebo zásobní jámy. Celkem bylo v únětické kultuře evidováno 126 jedinců v 73 sídlištních kontextech. Počet hrobových jam (19) je o málo nižší, nežli počet sídlištních (25) či zásobních jam (29), druhotně využitých pro pohřeb dítěte. Otázka hrobů na sídlištích se týká zejména kategorií Infans I a Infans II, shodně dosahujících 32 %. Nejmenší děti však oproti kategorii Infans II disponují pohřební výbavou, byť výhradně symbolického charakteru (vždy pouze jeden artefakt – např. kroužek, miska či osudí). Výrazný podíl v hrobových jamách na sídlištích zastupuje kupodivu dospělý jedinec (18 %). Krom nich, kteří tvoří záznam z vícečetného hrobu s dítětem, se setkáváme především s jednočetnými pohřby. Z hlediska věku jsou ve vícečetných deponacích v rámci sídlišť evidováni zejména dospělí (40 %) spolu s dětmi různého věku dožití. Upřednostňování konkrétního pohlaví pro tento typ pohřbu nelze prokázat.

Inhumace v nádobách - pithoi

Inhumace v keramické nádobě naopak nelze považovat za možnou variaci běžného ritu. Celkem bylo shromážděno 17 takto specificky pohřbených jedinců (tab). Podíváme-li se blíže na nálezové okolnosti, není překvapivé, že se jedná zejména o ostatky nejmenších dětí do jednoho roku (10 případů). Formálně však tyto kontexty nevykazují příliš pravidelností, krom nádoby zásobnicového, případně hrncovitého typu, v níž jsou kosterní ostatky uloženy. Z hlediska kontextu se jedná převážně o klasickou hrobovou jámu v rámci pohřebního, případně obytného areálu, setkat se ale můžeme i s pohřbem v sídlištní jámě na Cezavách u Blučiny (Tihelka 1963, 6-9) či v zásobní jámě v Brně – Tuřanech (Moravcová 2012). Přítomnost kamene, nejčastěji formou obložení stěn hrobu, se z prostorového hlediska týká výhradně středočeského kraje. Pohřební výbava buďto zcela chybí, nebo je tvořena ojedinelým předmětem, či skupinou předmětů, mající pravděpodobně pouze symbolický charakter.

Bezpochyby je tato forma ritu z hlediska interpretace problematická, neboť jistou vnitřní strukturu obsahuje. Přesto se v této kultuře jedná o jev zcela výjimečný a na základě úrovně komunit solitérní, a tedy stejně jako v případě kremace, pouze událostní. Hypotéza odlišného

statusu těchto jedinců, zejména vzhledem k velmi nízkému počtu případů, zřejmě není zcela namístě. Pravděpodobnější jsou obdobné okolnosti smrti či mytologické důvody (viz *infanticida*). Přesto je zároveň evidentní, například v souvislosti s kamennými konstrukcemi, snaha o jejich symbolické ztotožnění s daným společenstvím. Některé z keramických schránek doprovází určitá forma výzdoby, je však nemožné určit, zda souvisí s pohřbem (v případě, že byla nádoba vyhotovena primárně pro tento účel) či s jinou aktivitou, jež pohřbu předcházela (a byla pro něj tudíž využita až druhotně).

Kremace

V případě únětické kultury je volba cinerace zcela výjimečnou praktikou, avšak nelze předpokládat, že se tato odlišná forma ritu týká výhradně dětí, neboť mnohé studie sice zaznamenávají v hrobových jamách přítomnost popela, jež ovšem není blíže specifikován (např. Čižmář – Dvořák 1985, 415; Točík 1979, 191; Schmidt 1896, 134; Schmidt 1893, 625). Příkladová situace se dokonce týká pohřbu dítěte v pithoi na lokalitě Brno – Tuřany, kde bylo krom osteologického materiálu nedospělého jedince identifikováno i množství blíže neurčeného popela (Kos 2005, 60). Skutečnost, že forma cineračního ritu není v této kultuře záležitostí výlučně dětskou, potvrzuje nález kontextu č. 804 na moravské lokalitě Podolí u Brna, kde byly identifikovány lidské ostatky různého stupně spálení, náležící dvěma dospělým, a to pravděpodobně muži a ženě (Kaderková – Kala – Parma 2010, 231). Na pohřebišti v polských Tomicích byly detekovány dokonce tři případy kremace z různých hrobových jam, jež se týkaly dvou dětí a jednoho dospělého jedince (Romanow 1973, 124).

Databáze obsahuje celkem šest těchto případů, přičemž lokalita Polepy (Dvořák 1927) obsahuje po třech a polské Tomice (Romanow 1973) po dvou zpopelněných jedincích. V případě Tomic se jedná o děti z věkové kategorie *Infans II*. V případě Polep se vždy jedná o dvoučetný pohřeb (žena a spálené ostatky dítěte), kdy žena je vždy uložena ve standardní laterální poloze, směřující hlavou k jihu. Ostatky dítěte pravidelnosti nevykazují, v prvním případě je popel rozptýlen kolem kostry, ve druhém je shluk popela u nohou kostry, ve třetím je u pánve kostry, navíc uložen do keramické nádoby spolu s bronzovým náramkem. V Tomicích obsahuje pohřební výbavu pouze jeden ze zemřelých, a to zvířecí lopatku. Poslední lokalitou je jihočeský Těšínov, kde byl popel dítěte uložen pod mohylový násep spolu s únětickým koflíkem (Dubský 1949, 72-77). Ani z chronologického hlediska se nelze přiklonit k jednomu konkrétnímu období – zatímco Polepy charakterizují starší fázi únětické

kultury, únětický koflík z těšínovské mohyly náleží do její mladší fáze (Jiráň et al. 2008, 45). Dva žárové pohřby z Tomic nelze blíže specifikovat.

Je-li možné z výsledků databáze vyvozovat nějaký závěr, pak ten, že shromážděné dětské ostatky, jež prošly kremací, nevykazují (z hlediska celku) výraznější podobnosti – nejsou tedy (krom volby tohoto ritu) nijak viditelně strukturovány. Za volbou takového ritu stojí zřejmě příčiny událostního charakteru. Cinerace dětí tudíž, stejně jako výše vyhodnocené pohřby v nádobách, je možné shodně interpretovat jakožto deviaci standardního ritu, nejen vzhledem k zanedbatelnému množství těchto případů vůči celkovému počtu zhodnocených kontextů, nýbrž i k archeologicky nerozpoznané vnitřní struktuře.

8.4 Diskuze

Jisté komplikace představuje samotný proces shromažďování dat. Dotýkám se zde zejména problematiky „náležitosti“ prvků pohřební výbavy. Nepočítáme-li vícečetné pohřby či narušení sekundárním zásahem, jsou zde dva zásadní rozpoznané jevy – artefakty v hrobovém zásypu a osteologický materiál, jež nepatří zemřelému jedinci - například hrob č. 65 v Dolních Počernicích (Hásek 1959, 27) obsahoval ostatky jednoho dítěte. Zároveň zde ale byla odkryta izolovaná mandibula s plně dorostlými stoličkami, přičemž není jisté, zda ji interpretovat jakožto pohřeb druhého jedince či jako regulérní pohřební výbavu dítěte.

Za povšimnutí však určitě stojí výše zmíněný nepoměr nejmenších neurčeného věku na pohřebištích vůči jejich deponacím do sídlištních kontextů. Jak víme z předcházejícího textu, hloubky hrobových jam na sídlištních jsou v jistém ohledu mělčí nežli hrobové jámy únětických pohřebišť, a tak je jejich možné znehodnocení například recentními zásahy spíše méně pravděpodobné. Možnou vinu na tomto faktu nese, krom přítomnosti druhotných zásahů, pravděpodobně samotná podoba exkavační i postexkavační fáze výzkumů, pro níž nemusejí být dětské ostatky natolik významné.

Z výsledků faktorové analýzy pohřební výbavy je zřejmá absence jednotného standardu. V přeneseném slova smyslu by mohly jednotlivé faktory představovat zcela odlišnou skupinu jednců. Charakteristická je pro ně výrazná variabilita, nicméně limitována mnoha faktory.

Nejsou nám k dispozici pozůstatky organického materiálu (oděv, výbava), které mohly mít rozlišovací roli (nejen) pro dětský sociální svět.

Ukázku možných sociálních struktur může předložit kupříkladu jeden z pohřebních kontextů pohřebiště v Polepech (Dvořák 1932) Jedná se o vícečetný následný pohřeb, v němž mají všichni jedinci po jednom keramickém džbánu. Liší se však vlastní formou – zatímco k ostatkům dítěte je vložen džbánek kulovitého tvaru, u ženy byl nalezen džbánek protáhlejšího tvaru. Mužský skelet disponoval rovněž džbánkem, avšak dvojnásobné velikosti. Tato situace je pouze příkladem možného „symbolického kódu/jazyka“, jenž mohl být vlastní každé komunitě, avšak z komplexního pojetí této kultury vykazují výsledky výraznou variabilitu.

Vzhledem k rozsahu práce nebylo možné navázat na formalizované metody z hlediska prostoru, v němž by bylo možné registrovat trajektorii specifických forem ritu a sledovat tak vzájemné přirozené hranice jednotlivých kulturních jevů. Zároveň by tak bylo možné potvrdit či vyvrátit hypotézu, že variabilita z prostorového hlediska může disponovat strukturami sledovaných formálních vlastností. Otázka je, pokud jsou takové struktury viditelné, zda podléhají určitému regionálnímu úzu, či jsou záležitostmi mnohem menších oblastí, odpovídající kupříkladu úrovním tehdejších komunit. Jako takové mohly mít svá vlastní pravidla, jež byla dodržována a v menší či větší míře pronikala do rozsáhlejšího prostoru, avšak v záplavě ostatních komunitních okrsků s odlišnými pravidly, jakákoli jednotná struktura zaniká. Proto zůstává tento aspekt studia vzájemných vztahů formy a prostoru na úrovni komunitních okrsků stěžejní otázkou budoucího studia starší doby bronzové.

9 Závěr

Je zřejmé, že pohřební kontexty jakékoli sociální skupiny z minulosti jsou především složitým komplexem sestávajícím z jednotlivých událostí, přičemž zároveň vytvářejí mnohačetné struktury. Ačkoli jejich příčiny z hmotných pramenů prakticky interpretovat nelze, formální (případně prostorové) vlastnosti pohřbů a jejich vzájemných vztahů nám je mohou alespoň částečně přiblížit.

Na příkladu únětické kultury je namístě uvažovat o rozvolnění původních struktur pohřebního ritu mladšího eneolitu, pro něž byl charakteristický zejména pevný řád, uplatňovaný ve výrazně rozsáhlém geografickém prostoru. Takováto interpretace odpovídá pojetí kulturních kolapsů E. Neustupného (2011, 173-1783) – v tomto smyslu pulzování kultur, v němž za kolapsem může stát i změna symbolického systému. Únětická kultura viditelně oplývá celou řadou těchto symbolů, jež svojí komunikační roli splňovaly v rámci živé kultury, avšak zřejmě nikoli v rámci širšího prostorového měřítka.

Byť se v této kultuře setkáváme s projevy nestandardního zacházení s ostatky dětí, nelze tak interpretovat nižší společenské postavení, či snazší postradatelnost pro společnost. Avšak ani hypotéza odlišné sociální identity na tomto místě pravděpodobně zcela neobstojí, pokud ji aplikujeme na příklady únětické deviace od standardní normy ve smyslu kremace či pohřbů v nádobách, případně jeskynních deponací. Vzhledem k jejich poměrně ojedinělému výskytu a absenci vnitřních struktur, bychom mohli v rámci diskuze odkázat spíše na příčiny událostního charakteru, neboť sociální identita či postavení je pojem strukturální, jež by se měl v konkrétních projevech, za konkrétních podmínek, opakovat.

Zjištěné pravidelnosti nejsou, alespoň z pohledu formálních vlastností, záležitostí širokého geografického prostoru, byť se v této práci potýkáme s omezeným souborem dat, skýtajícím pouze nedospělé jedince, z nichž mnozí pozbývají zevrubnějšího antropologického zhodnocení. Jistě je pro studium sociálních struktur nositelů únětické kultury podstatné je studovat komplexně, na úrovni komunit (pohřebišť) jejichž vnitřní struktury – formální i prostorové - lze posléze vzájemně prolínat či komparovat. Přesto je nutné počítat s omezeností archeologického záznamu, ovlivněného řadou faktů, které jak doufám, alespoň zčásti nastínila tato práce.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce Mgr. Luboši Chroustovskému, Ph.D. bez jehož pomoci by nevznikly tyto řádky.

10 Seznam použité literatury a zdrojů

Ariès, P. 2000: *Dějiny smrti II*. Praha.

Ariès, P. 1960: *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Paris.

Arnold, B. 2012: The Vix Princess Redux: a retrospective on European Iron Age gender and mortuary studies. In: L. P. Torreira (ed.), *La Arqueología funeraria desde una perspectiva de género*. II Jornadas Internacionales de Arqueología y Género en la UAM, Madrid – UAM, 215-232.

Arnold, B. – Wicker, N. L. (eds.) 2001: *Gender and the archaeology of death*. Walnut Creek.

Arnold, B. 1991: The deposited princess of Vix: The need for and engendered European prehistory. In: D. Walde – N. D. Willows (eds.), *The archaeology of gender*. Proceeding of the 22. Annual conference of the archaeological association of the University of Calgary. Calgary, 366-374.

Bartelheim, M. 1998: *Studien zur Böhmisches Aunjetitzer Kultur – Chronologische und Chronologische Untersuchungen, Teil 1-2*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Band 46. Bonn.

Bátora, J. 2000: *Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken I, II*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 16/2. Kiel.

Bekoff, M. 2009: Animal emotions, wild justice and why they matter: Grieving magpies, a pissy baboon and emphatic elephants, *Space and Society* 2, 82-85.

Beneš, A. 1976: Několik eneolitických a únětických hrobů ze severozápadních Čech, *Archeologické rozhledy* 28, 121-142.

Binford, L. R. 1971: Mortuary Practises: their Study and their Potential. In: J. Brown (ed.). *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practises*, *Memoir of the Society for American Archaeology* 25. Washington, 6-29.

Birkner, R. (1978). *Normal Radiographic Patterns and Variances of the Human Skeleton – An X-ray Atlas of Adults and Children*. Baltimore.

Biro, D. et al. 2010: Chimpanzee mothers at Bossou, Guinea carry the mummified remains of their dead infants, *Current Biology* 20 (8), 351-352.

Böhm, J. 1936: Lužický kostrový hrob v nádobě z Ivaně, *Ročenka městského muzea v Přerově I*, 3-8.

Bouzek, J.: 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii, *Archeologické rozhledy* 34, 200-203.

Braun, P. 2001: K osídlení kultury s lineární keramikou u Litic, okr. Plzeň-město. In: M. Metlička (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí 2000*. Plzeň, 102-108.

Brindley, M. 1967: Old women in Zulu culture, *South African journal of ethnology* 8, 98-108.

Bryant, C. D. – Peck, D. L. (eds.) 2009: *Encyclopedia of death and the human experience* 1. Thousand Oaks.

Campbell, J. – Moyers, B. 2016: *Síla mýtu*. Praha.

Corsaro, W. A. 1997: *The Sociology of childhood*. California.

Čermáková, E. 2002: Problémy dětství v neolitu střední Evropy, *Pravěk Nová Řada* 12, 7-45.

Čermáková, E. 2007: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. In: Kazdová, E. – Podborský, V. (eds.): *Studium sociálních a duchovních struktur pravěku*, Brno.

Čermáková, E. – Golec, M. – Trubačová, T. – Tvrđý, Z. 2007: Kam zmizely horákovské děti? *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV* 42, 23 – 54.

Černá, L. 2017: *Společenské postavení dětí na přelomu eneolitu a doby bronzové*. Bakalářská práce. FF ZČU Plzeň.

Čižmář, M. - Dvořák, P. 1985: Protoúnětické pohřebiště v Bedřichovicích, *Archeologické rozhledy* 37, 413-425.

Coşkunsu, G. (ed.) 2016: *The Archaeology of Childhood: Interdisciplinary Perspectives on an Archaeological Enigma*. SUNY Series, The Institute for European and Mediterranean Archaeology Distinguished Monograph Series (4). New York: SUNY Press.

Crawford, S. – Shepherd, G. (eds.) 2007: *Children, Childhood and Society* (BAR International Series). Oxford.

Crawford, S. – Hadley, D. – Shepherd, G. (eds.) 2018: *Oxford Handbook of the Archaeology of Childhood*. Oxford: Oxford University Press.

Danielisová, A. et al. 2013: Mohyla únětické kultury z Brandýsa nad Labem jako doklad ojedinělých pohřebních praktik starší doby bronzové, *Archeologické rozhledy* 65, 56-88.

Daněček, V. - Turek, J. 2000: Symbolické zbraně z měkkých hornin v období kultury se šňůrovou keramikou v Čechách. In: P. Čech – P. Dobeš (eds.), *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*, 255-260.

David, N. – Kramer, C. 2001: *Ethnoarchaeology in action*. Cambridge.

Démuthová, S. 2011: Vývin chápania smrti v ontogenéze, *Sociologická studia* 2/2011, 87-106.

Derevenski, J. S. (ed.) 2000: *Children and Material Culture*. London.

Dommasnes, L. H. – Wrigglesworth, M. (eds.) 2008: *Children, Identity and the Past*. Cambridge.

Douglas-Hamilton, I. – Bhalla, S. – Wittemyer G. – Wollrath, F. 2006: Behavioural Reactions of Elephants Towards a Dying and Deceased Matriarch, *Applied Animal Behaviour Science* 100, 87–102.

Dubský, B. 1949: *Pravěk jižních Čech*. Blatná.

Duncan, W. N. – Hofling, Ch. A. 2011: Why the head? Cranial modification as protection and ensoulment among the Maya, *Ancient Mesoamerica* 22, 199-210.

Dutzinski, K. M. et al. 2003: Behavioral Observations of Bottlenose Dolphins Towards Two Dead Conspecifics, *Aquatic Mammals* 29 (1), 108-116.

Dvořák, F. 1927: Pohřebiště únětické kultury v Polepech u Kolína, *Památky archeologické* 35, 22-45.

Eliade, M. 2006: *Posvátné a profánní*. Praha.

Eriksen, T. H. 2008: Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál. Praha.

Ernée, M. – Majer, A. 2009: Uniformita, či rozmanitost pohřebního ritu? Interpretace výsledků fosfátové půdní analýzy na pohřebišti únětické kultury v Praze 9 – Miškovcích, Archeologické rozhledy 61, 493-508.

Evans - Pritchard, E. E. 1969: The Nuer. A description of the modes of livelihood and political institutions of a Nilotic people. Oxford.

Felcman, J. 1893: Hroby se skrčenými kostrami u Neprobylic, Památky archeologické 16, 439-444.

Felcman, J. 1898: Pohřebišťe noutonické, Památky archeologické 18, 13-27.

Gennep, A. 1997: Přejchodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha.

Gilchrist, R. 1999: Gender and archaeology: contesting the past. London – New York.

Gimbutas, M. 1989: The Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization. San Francisco.

Goodall, J. 1986: The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behaviour. Cambridge.

Gownald, R. 2001: Playing dead: implications of mortuary evidence for the social construction of childhood in Roman Britain. In: G. Davies – A. Gardner – K. Lockyear (eds.). TRAC 2000: proceedings of the tenth annual theoretical Roman Archaeology Conference. London, 152-168.

Green, M. A. 2002: Dying for the gods. Human sacrifices in Iron Age and Roman Europe. Gloucestershire.

Gutmann, B. – Nagler, A. M. – Krueger, F. 1926: Das Recht der Dschagga. Munich.

Hodder, I. 1982: Symbols in action: Ethnoarchaeological studies of material culture. Cambridge.

Holba, J. 2008: Buddhismus: Historie, nauky a praxe. In: Fárek, Martin (ed.): Základy religionistiky, Univerzita Pardubice, 107-160.

Hovers, E. – Belfer-Cohen, A. 2013: Insight into early mortuary practices of homo. In: S. Tarlow – L. N. Stutz (eds.), Oxford handbook of the archaeology of death and burial. Oxford, 631-642.

Chochol, J. 1955: Kostry z únětické jámy v Klučově, Archeologické rozhledy 7, 592-594.

Chroustovský, L. 2010: Kategorie účelu pravěkých artefaktů. Disertační práce. FF ZČU Plzeň.

Chroustovský, L. – Průchová, E. 2011: Classification of post-medieval secondary mortuary practices and disturbances. Interdisciplinaria Archaeologica 2.1, 55–62.

Chvojka, O. - Michálek, J. 2013: Nové poznatky k mohylovým pohřbům doby bronzové v jižních Čechách, Archeologie v západních Čechách 5, 7-22.

Janssen, R. M. - Janssen, J. J. 1990: Growing Up in Ancient Egypt. London.

Jelínek, P. 2010: Príspevok k interpretácii tzv. masových hrobov z prostredia únětickej kultury, Živá Archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii. Supplementum 3, 93-100.

Jelínek, P. 2010: Príspevok k ľudským obetám a k prejavom antropofágie v železovskej skupine na juhozápadnom Slovensku, Živá Archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii. Supplementum 3, 44-49.

Jung, C. G. 2018: Výbor z díla II: Archetypy a nevědomí. O pojmu kolektivního nevědomí, psychologie archetypu dítěte, transcendentní funkce, o synchronicitě. Brno.

Jüttner, K. 1950: Únětické (věteřovské) pohřby v nádobách na jižní Moravě, Obzor prehistorický 14 (2), 365-366.

Kaderková, P. – Kala, J. – Parma, D. 2010: Ohněm a kyjem. Další příklad násilných praktik starší doby bronzové, Živá Archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii. Supplementum 3, 223-233.

Kamp, K. A. 2001: Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood, Journal of Archaeological Method and Theory 8 (1), 1-34.

Kandert, J. 1982: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských "hrobů", *Archeologické rozhledy* 34, 190-200.

Komárek, S. 2012: *Ochlupení bližní: zvířata v kulturních kontextech*. Praha.

Kos, P. 2005: *Archiv Ústavu Archeologické památkové péče Brno*, čj. 226/06, Brno-Tuřany, Černovická terasa, CTP – plocha B 2.1, okr. Brno-venkov.

Kovárník, J. 2010: Proč jsou hroby také na sídlištích z neolitu a eneolitu? *Živá Archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii. Supplementum* 3, 50-57.

Kuna, M. (ed.) et al. 2007: *Archeologie pravěkých Čech 1: Pravěký svět a jeho poznání*. Praha.

Květina, P. et al. 2015: *Minulost, kterou nikdo nezapsal*. Praha.

Kyll, N. 1964. Die Bestattung der Toten mit dem Gesicht nach unten. *Trierer Zeitschrift* 27, 168–83.

Lally, M. – Moore, A. (eds.) 2011: *(Re)Thinking the Little Ancestor: New Perspectives on the Archaeology of Childhood (BAR International Series)*. Oxford.

Lauermann, E. 2003: *Studien zur Aunjetitz-kultur im nördlichen Niederösterreich 1*. Bonn.

Lesick, K. S. 1997: Re-engendering gender: some theoretical and methodological concerns on a burgeoning archaeological pursuit. In: J. Moore – E. Scott (eds.). *Invisible people and processes. Writing gender and childhood into european archaeology*. London, 31-41.

Lewis, M. E. 2007: *The Bioarchaeology of Children. Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge.

Lillehammer, G. 1989: A Child is Born. The Child's World in an Archaeological Perspective, *Norwegian Archaeological Review* 22 (2), 89-105.

Lillehammer, G. 2015: 25 Years with the „Child“ and the Archaeology of Childhood, *Childhood in the Past: An International Journal* 8 (2), 78-86.

Lillehammer, G. – Murphy, E. (eds.) 2018: *Across the Generations: The Old and the Young in Past Societies*. In: *Childhood in the Past Monograph Series vol. 8*. Stavanger.

- Li, Tao - Jiang, Hongying 2003: Tibetan Customs. Shanghai.
- Linhart, J. et al 1996: Velký sociologický slovník. Praha.
- Loizos, P. 1993: Innovation in ethnographic film. From innocence to self-consciousness 1955-85. Chicago.
- Lorencová, A. - Podborský, V. - Beneš, J. 1987: Těšetice-Kyjovice 3, Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech, Brno.
- Macháček, J. 2007: Pohansko bei Břeclav: ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Studien zur Archäologie Europas 5. Bonn: Habelt.
- Malinowski, B. 2013: Myth in Primitive psychology. Vancouver.
- Matlock, J. G. 1993: A cross – cultural study of reincarnation ideologies and their social correlates. Master thesis. The City University of New York.
- Matoušek, V. 1988: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: M. Dočkalová (ed.), Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno, 17-30.
- Meyer, H. 1911: The Barundi: an ethnological study of German East Africa. Leipzig.
- Měřínský, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. (K problematice venkovských pohřebišť 9.–10. stol. na Moravě), Studie Archeologického ústavu ČSAV v Brně XII. Praha.
- Mikulková, B. – Stuchlík, S. – Vitula, P. 1997: Pohřby na únětických sídlištích v Podolí a Tvarožné, Pravěk Nová řada 6, 139-156.
- Moore, J. – Scott, E. (eds) 1997: Invisible people and processes. Writing gender and childhood into european archaeology. London – New York.
- Moucha, V. 1963: Die Periodisierung der Úněticer Kultur in Bohmen, Sborník Československé společnosti archeologické 3, 9-60.
- Moucha, V. 1961: Nálezy únětické kultury na Lovosicku. Fontes Archaeologici Pragenses 4. Praha.

- Navrátilová, A. 2004: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha.
- Nelson, S. M. 1997: *Gender in Archaeology: Analyzing Power and Prestige*. California.
- Neustupný, E. 2005: Syntéza struktur formalizovanými metodami – vektorová syntéza. In: *Příspěvky k archeologii 2*. Plzeň, 127-152.
- Neustupný, E. 2007: *Metoda archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Neustupný, J. 1933: Únětické pohřby v nádobách, *Památky archeologické* 39, 14-20.
- Niederle, L. 1893: *Lidstvo v době předhistorické. Se zvláštním zřetelem na země slovanské*. Praha.
- Nikolova, L. 2012: Criteria for a social status typology in prehistory (open model for discussion). In: V. Sîrbu – C. Schuster (eds.). *Tumuli Graves - Status Symbol of the Dead in the Bronze and Iron Ages in Europe*, BAR International Series 2396 (vol.2), 43-51.
- Ondráček, J. 1967: Moravská protoúnětická kultura, *Slovenská archeológia* 15 (2), 389- 428.
- Pankowská, A. – Kalábek, M. 2011: Pohřeb dítěte v zásypu příkopu krátkodobého římského tábora u Hulína a Pravčic. In: E. Droberjar (ed.), *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference Hradec Králové, 6. – 9. září 2010*. Olomouc, 117-120.
- Pankowská, A. – Šmejda, L. – Tajer, A. – Rieger, D. 2017: Využití kontextuální tafonomie k rekonstrukci způsobu exkarnace sekundárně uložených lidských kostí, *Archeologické rozhledy* 69, 399-420.
- Pavlu, I. - Zápotocká, M. 2007: *Archeologie pravěkých Čech 3: Neolit*. Praha.
- Pernička, R. M. - Podborský, V. 1959: Ein kinderbegräbnis im gefäß und ein grab mit der Křtěnover schafthalsaxt des typs von Věteřov aus der bronzezeit in Olbramovice. *Sborník prací Filosofické fakulty Brno* E 4, 5-21.
- Piačková, K. 2018: *Výskyt lidských skeletů v sídlištních kontextech raného středověku na Moravě a ve Slezsku*. Magisterská práce. FF MU. Brno.

Píč, J. L. 1893: Archaeologický výzkum ve středních Čechách, Památky archeologické 16, 342-362.

Pleiner, R. – Rybová, A. 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.

Pleinerová, I. 1960: Únětické pohřby v rakvích, Archeologické rozhledy 12, 49-50. Pleinerová, I. 1966: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství I, Památky archeologické 57, 339-458.

Pleinerová, I. 1967: Únětická kultura v oblasti Krušných hor a jejím sousedství II, Památky archeologické 58, 1-36.

Pleinerová, I. 2001: Hostivice-Palouky v době únětické kultury, Archeologie ve středních Čechách 13, 197-212.

Plútarchos 1973: Útěcha ženě. Praha.

Podborský, V. 1988: K problémům pohřebního ritu a druhotného otevírání hrobů lidu únětické kultury, Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, Příloha Sborníku Čs. Společnosti antropologické při ČSAV, 71 - 82.

Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. The religions of the prehistoric Europeans. Brno: Masarykova univerzita.

Podborský, V. 2007: Počátky studia sociálních a duchovních struktur pravěku na příkladu archeologických výzkumů v Těšeticích-Kyjovicích. In: E. Kazdová – V. Podborský (eds.), Studium sociálních a duchovních struktur pravěku. Brno, 7-37.

Procházka, A. – Chleborád, M. – Kalousek, F. 1927: Předvěká pohřebiště v Šardičkách u Bučovic, Pravěk 1927.

Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami). In: Z. Měřínský (Ed.): Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana. Suppl. 1. Brno.

Prout, A. – James, A. 1990: A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problem. In: A. Prout – A. James (eds.), Constructing and Reconstructing Childhood: New Directions in the Sociological Study of Childhood. London, 7-34.

Průchová, E. - Chroustovský, L. 2009: Vícečetný pohřeb ze starší doby bronzové z Velkých Přílep. Příspěvek ke studiu tafonomie, vzniku a účelu pohřebního komplexu, Archeologické rozhledy 41, 77-100

Radin, P. 1923: The Winnebago Tribe. Lincoln.

Rataj, J. 1954: Únětické hrobky v Brodcích nad Jizerou, Památky archeologické 45, 305-318).

Rauch, F. – Schoenau, E. 2002: Skeletal development in premature infants: a review of bone physiology beyond nutritional aspects, Archives of disease in childhood. Fetal and neonatal edition 86, 82-85.

Rega, E. 1997: Age, gender and biological reality in the Early Bronze Age cemetery at Mokrin. In: J. Moore – E. Scott (eds.), Invisible people and processes: Writing gender and childhood into European archaeology. London, 229-247.

Rejzek, J. 2001: Český etymologický slovník. Praha.

Rembisz, A. M. 2010: An attempt of interpretation of human bog bodies with the strings from the Germania's bogs. In: J. Beljak – G. Březinová – V. Varsik (eds.), Archeológia barbarov 2009: Hospodárstvo Germánov. Sídliškové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra, 661-667.

Remišová-Věšínová, K. 2010: Genderová analýza v interpretaci neolitických sociokulturních jevů. Disertační práce. FF UK Praha.

Remišová-Věšínová, K. 2017: Gender a pravěká společnost. Praha.

Romanow, J. 1973: Cmentarzysko ludności kultury unietyckiej, In: Tomice, pow. Dzierzoniow - wielokulturowe stanowisko archeologiczne, 101-152.

Rulf, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku, Študijné Zvesti 32, 115-123.

- Rýzner, Č. 1880: Řadové hroby blíž Únětic, Památky archeologické 11, 289-308.
- Sarnowska, W. 1965: Kultura unietycka na Śląsku (4), Silesia Antiqua 7, 77-147.
- Shostak, M. 1993: Nisa, dcera Kungů. Intimní život ženy mizejícího světa. Praha.
- Schaefer, M. – Black, S. – Scheuer, L. 2009: Juvenile osteology. A Laboratory and Field Manual. Amsterdam.
- Schmidt, V. 1893: Archeologický výzkum "Údolí Svatojiřského" a okolí, Památky archeologické 16, 593-636.
- Sigsgaard, J. 1979: Børnekultur, børnefolklore og kulturarv, Folk og kultur 8, 128-138.
- Slivka, M. 1997: Dieťa na prvej i poslednej ceste. Pochovávanie detí v nádobách, Hieron 2, 71-85.
- Smetánka, J. 1993: Archeologie dětství, Historický obzor IV, 78-82.
- Smirnov, Y. 1989: Intencional human burial: Middle Paleolithic (last glaciation) beginnings, Journal of world prehistory vol. 3 (2), 199-233.
- Sørensen, M. L. S. 2000: Gender archaeology. Cambridge.
- Sosna, D. 2007: Sekundární pohřební aktivity: srovnávací studie. In: I. Budil – E. Zíková (eds.), Antropologické sympozium V. Plzeň, 169-182.
- Sosna, D. 2009: Social Differentiation in the Late Copper Age and the Early Bronze Age in South Moravia (Czech Republic) (BAR International Series). Oxford.
- Spindler, K. 1983: Die frühen Kelten. Stuttgart.

Stewart, F. A. – Piel, A. K. – O'Malley, R. C. 2012: Responses of chimpanzees to a recently dead community member at Gombe National Park, Tanzania, *American Journal of Primatology* 74, 1-7.

Strathern, M. 1988: *The Gender of the gift: Problems with women and problems with society in Melanesia*. Berkeley.

Stuchlík, S. 1981: Osídlení jeskyň ve starší a střední době bronzové na Moravě. In: *Studie Archeologického ústavu Brno (9/2)*.

Stuchlík, S. 1988: Sekundární zásahy v hrobech únětické kultury na Moravě, Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové, Příloha Sborníku Čs. Společnosti antropologické při ČSAV, 61 - 70.

Stuchlík, S. 2007: Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě, *Študijné Zvesti* 42, 197-210.

Stuchlík, S. 2010, 86 – živá arch, str.86),

Svoboda, J. 1993: *Čas lovců: Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě*. Brno.

Švejcar, O. 2014: Variabilita pohřebního ritu v prostředí únětické kultury. *Disertační práce*. FF ZČU Plzeň.

Tainter, 1978: Mortuary practises and the study of prehistoric social system, *Advances in archaeological method and theory (vol. 1)*, 105-141.

Tihelka, K. 1953: Moravská únětická pohřebiště, *Památky archeologické* 44, 229-328.

Tihelka, K. 1963: Dětský pohřeb v nádobě na Cezavách u Blučiny, *Archeologické rozhledy* 15, 6-9.

Točík, A. 1979: Výčapy - Opatovice a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. *Materialia Archaeologica Slovaca*. Nitra.

Trnáčková, Z. 1968: Únětické hroby z Bolelouce, *Archeologické rozhledy* 20, 152.

Turek, J. 2000: Being a Beaker Child. The Position of Children in Late Eneolithic Society. In: I. Pavlů (ed.): *In Memoriam Jan Rulf, Památky archeologické – Supplementum* 13, 424–438.

Turek, J. 2010: Genderové identity v eneolitické společnosti a otázky interpretace společenských kategorií. In: *Živá archeologie* 11/2010, 122 – 125.

Turek, J. 2002: „Cherche la femme!“ Archeologie ženského světa a chybějící doklady ženských pohřbů z období zvoncovitých pohárů v českých. In: Evžen Neustupný (ed.): *Archeologie nenalezaného*, Plzeň – Praha, 217 – 240.

Turner, V. 2004: *Průběh rituálu*. Brno.

Tylor, E. B. 1920: *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* vol. 1. London.

Ubelaker, D. H. 1979: *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*. Washington DC.

Ucko, P. J. – Rosenfeld, A. 1967: *Paleolithic cave art*. London.

Ucko, P. J. 1969: *Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains*. *World Archaeology* 1:262-280.

Ullrich, H. 1972: *Das Aunjetitzer Gräberfeld von Grossbrenbach. Anthropologische Untersuchungen zur Frage nach Entstehung und 205 Verwandtschaft der thüringischen, böhmischen und mährischen Aunjetitzer. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens*.

Unger, J. 2006: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In: J. Malina (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* 25. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů. Brno.

Vejskalová, L. 2006: *Pohřbívání dětí v neolitu a eneolitu na našem území. Bakalářská práce*. FF UK. Praha.

Vélová, L. 2010: *Problematika dětských pohřbů v pravěku na našem území. Diplomová práce*. FF UK. Praha.

Vélová, L. – Tisucká, M. 2011: Druhotné zásahy v hrobech dětí na příkladu starší doby bronzové. In: S. Stuchlík (ed.), *Materiály o pohřebním ritu. Druhotné zásahy v hrobech*. *Acta archaeologica Opaviensia* 4, Opava: Slezská univerzita v Opavě, 105-112.

Vélová, L. 2018: Úvod do „archeologie dětství“, *Acta musei nationalis Pragae (historia)* 72, 62-77.

Vencl, S. 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, *Archeologické rozhledy* 53, 592-614.

Vladár, J. – Bátora, J. 2004: Pohrebiská nitrianskej kultury v Nitre. In: Kazdová, E. – Měřínský, Z. – Šabatová, K. (eds.): *K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám*. Brno, 245-257.

Vladár, J. 1973: *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*. Bratislava.

Weiss, P. 2002: *Sexuální deviace: klasifikace, diagnostika, léčba*. Praha.

Wood, K. – Cunningham, C. A. 2011: Age determination in the Juvenile. In: S. Black – E. Ferguson (eds.), *Forensic Anthropology 2000 – 2010*, New York, 1-27.

Zápotocká, M. 1988: Bylany – sídelní areál kultur s keramikou lineární a vypíchanou, pohřby na sídlišti a otázka existence pohřebiště. In: I. Pavlů (ed.), *Bylany Varia 1*, Praha, 125-146.

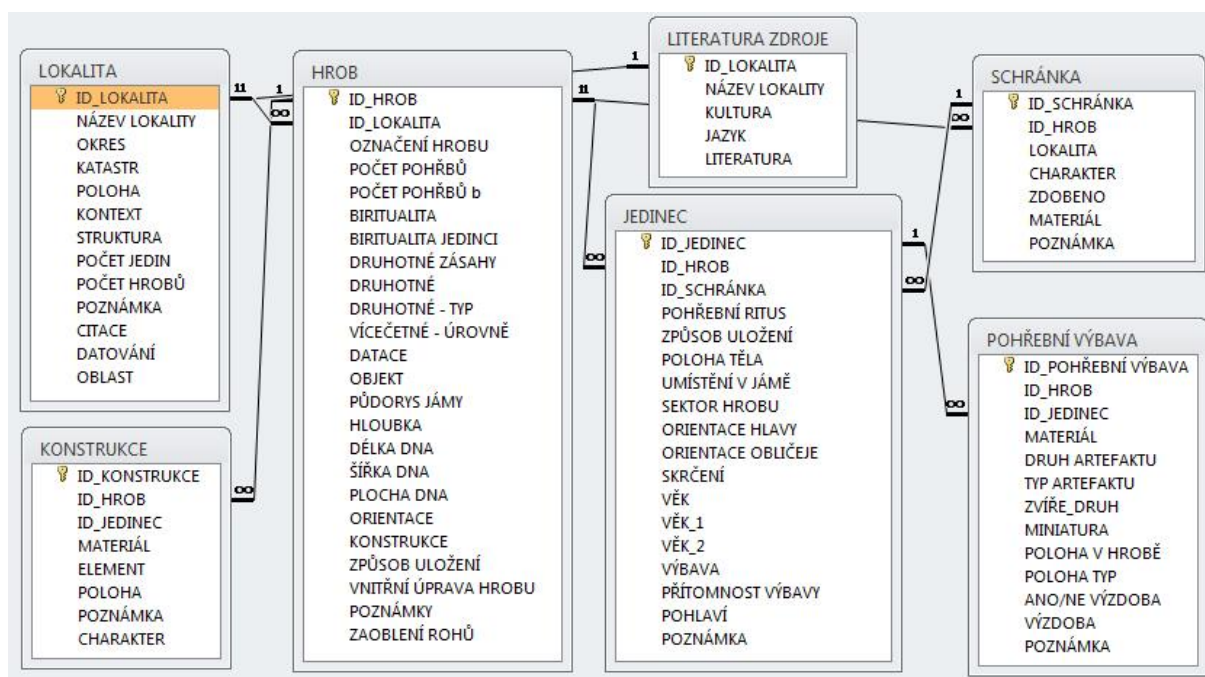
Zyková, M. 2010: Pohřby v píthoi, *Živá Archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii*. Supplementum 3, 101-104.

11 Summary

This master thesis deals with childhood in prehistory, with emphasis on theoretical approaches and methodological study of children in Únětice culture in middle Europe. In the first theoretical part I deal with key concepts like burial practises, rituals, rite, sacrifice which are applied on children burials in prehistory. Second empirical part present a case study of „non-standard“ depositions of children remains in the Únětice culture in central Europe.

12 Přílohy

12.1 Obrázky

Obr. 1 – Struktura relační databáze.

12.2 Tabulky

Oblast	ID	Lokalita	Okres	Kontext	Počet hrobů	Počet jedinců
Čechy	84	Běšice	Chomutov	n	1	2
Čechy	29	Blšany	Louny	pohřebiště	7	10
Čechy	81	Blšany II	Louny	n	1	1
Čechy	95	Blšany III	Louny	sídliště	1	1
Čechy	89	Brandýs n. Labem - Vrábí	Praha-východ	n	1	2
Čechy	78	Brodce II	Mladá Boleslav	pohřebiště	2	2
Čechy	30	Brodce nad Jizerou	Mladá Boleslav	pohřebiště	4	4
Čechy	83	Čejetičky	Mladá Boleslav	pohřebiště	2	2
Čechy	97	Čejetičky II	Mladá Boleslav	pohřebiště	1	1
Čechy	20	Cerhenice	Kolín	pohřebiště	4	10
Čechy	59	Chotěbudice	Louny	pohřebiště	5	8
Čechy	76	Drahelčice	Praha-západ	n	2	10
Čechy	3	Hlízov	Kutná Hora	sídliště	1	7
Čechy	27	Holubice	Praha-západ	pohřebiště	6	10
Čechy	101	Hostivice	Praha-západ	pohřebiště	6	11
Čechy	63	Hřiby	Český Brod	pohřebiště	1	2

Čechy	96	Hrušov	Mladá Boleslav	pohřebiště	1	1
Čechy	98	Kanín	Nymburk	pohřebiště	3	3
Čechy	87	Klecany	Praha-východ	pohřebiště	1	1
Čechy	79	Klučov	Český Brod	sídliště	1	2
Čechy	23	Kněževes	Praha-západ	pohřebiště	8	17
Čechy	8	Kolín I	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	9	Kolín II	Kolín	n	1	1
Čechy	10	Kolín III	Kolín	n	1	1
Čechy	56	Kozly II	Louny	pohřebiště	1	5
Čechy	11	Křechoř	Kolín	n	1	3
Čechy	40	Lázně Toušeň	Praha-východ	pohřebiště	6	6
Čechy	80	Liběšovice	Louny	pohřebiště	3	3
Čechy	25	Malé Čičovice	Praha-západ	pohřebiště	5	6
Čechy	85	Mlékojedy	Mělník	n	1	1
Čechy	5	Nebovidy I	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	6	Nebovidy II	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	7	Nebovidy III	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	12	Nebovidy IV	Kolín	n	1	1
Čechy	100	Nechranice	Chomutov	n	1	2
Čechy	28	Neprobylice	Kladno	pohřebiště	6	6
Čechy	37	Noutonice	Praha-západ	pohřebiště	5	5
Čechy	99	Plotiště n. Labem	Hradec Králové	sídliště	1	2
Čechy	64	Pňov	Kolín	pohřebiště	3	3
Čechy	1	Polepy I	Kolín	pohřebiště	10	15
Čechy	2	Polepy II	Kolín	pohřebiště	17	20
Čechy	106	Polepy III	Kolín	n	1	1
Čechy	45	Praha - Bohnice	Praha 8	pohřebiště	2	4
Čechy	44	Praha - Bubeneč	Praha 6	pohřebiště	5	8
Čechy	43	Praha - Čakovice	Praha 9	pohřebiště	4	17
Čechy	49	Praha - Čimice	Praha 8	pohřebiště	2	4
Čechy	50	Praha - Čimice II	Praha 8	pohřebiště	3	3
Čechy	52	Praha - Čimice III	Praha 8	n	1	1
Čechy	42	Praha - Ďáblice	Praha 8	pohřebiště	7	15
Čechy	39	Praha - Dolní Počernice	Praha 9	pohřebiště	14	21
Čechy	102	Praha - Kamýk	Praha 12	pohřebiště	2	2
Čechy	57	Praha - Kamýk II	Praha 12	pohřebiště	1	1
Čechy	21	Praha - Kobylisy	Praha 8	n	1	1
Čechy	22	Praha - Kobylisy II	Praha 8	pohřebiště	1	1
Čechy	61	Praha - Michle	Praha 10	sídliště	2	2
Čechy	82	Praha - Miškovice	Praha 9	pohřebiště	16	17
Čechy	46	Praha - Nové Butovice	Praha 13	pohřebiště	2	2
Čechy	94	Praha - Ruzyně	Praha 6	pohřebiště	5	13
Čechy	36	Sány	Nymburk	n	1	1

Čechy	103	Slánská Hora	Slaný	pohřebiště	1	1
Čechy	77	Těšínov	Písek	n	1	1
Čechy	26	Třebovle	Kolín	pohřebiště	3	3
Čechy	125	Třebovle II	Kolín	n	1	1
Čechy	58	Tursko	Praha-západ	pohřebiště	2	2
Čechy	32	Únětice I	Praha-západ	pohřebiště	3	4
Čechy	33	Únětice II	Praha-západ	pohřebiště	3	4
Čechy	51	Únětice III	Praha-západ	pohřebiště	1	2
Čechy	88	Velké Přílepy	Praha-západ	n	1	6
Čechy	38	Velké Žernoseky	Litoměřice	pohřebiště	12	20
Čechy	60	Vepřek	Mělník	sídliště	3	3
Čechy	53	Vepřek II	Mělník	pohřebiště	15	29
Čechy	4	Vítězov	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	13	Vítězov II	Kolín	pohřebiště	1	1
Čechy	114	Vliněves	Mělník	pohřebiště	76	84
Čechy	123	Vliněves	Mělník	sídliště	28	45
Čechy	14	Vrbčany	Kolín	pohřebiště	2	2
Čechy	66	Vrbčany II	Kolín	pohřebiště	1	2
Morava	107	Bedřichovice	Brno-venkov	pohřebiště	6	7
Morava	166	Blučina	Brno-venkov	sídliště	1	4
Morava	177	Blučina	Brno-venkov	sídliště	1	2
Morava	124	Blučina II	Brno-venkov	sídliště	1	1
Morava	111	Bolelouc	Olomouc	n	1	1
Morava	170	Brno- Černá pole	Brno-sever	sídliště	1	2
Morava	138	Brno- Tuřany	Brno-venkov	sídliště	7	9
Morava	140	Brno- Tuřany	Brno-venkov	sídliště	2	2
Morava	139	Brno-Tuřany	Brno-venkov	sídliště	1	4
Morava	141	Bučovsko	Vyškov	mohyla	1	1
Morava	110	Čejč	Hodonín	pohřebiště	3	3
Morava	109	Cezavy u Blučiny	Brno-venkov	sídliště	1	1
Morava	145	Cezavy u Blučiny II	Brno-venkov	n	2	3
Morava	146	Cezavy u Blučiny III	Brno-venkov	sídliště	1	2
Morava	119	Dambořice	Hodonín	sídliště	2	3
Morava	167	Dambořice II	Hodonín	sídliště	1	2
Morava	113	Holubice II	Vyškov	pohřebiště	1	1
Morava	148	Koběřice	Opava	n	1	2
Morava	143	Mikulov	Břeclav	sídliště	1	2
Morava	142	Mokrá - Kůlnička	Blansko	jeskyně	1	1
Morava	128	Mokrá - Hadí jeskyně	Blansko	jeskyně	1	1
Morava	129	Moravská Nová Ves - Hrušky	Břeclav	pohřebiště	6	6
Morava	131	Mořice	Prostějov	pohřebiště	5	6
Morava	168	Mořice	Prostějov	sídliště	1	2

Morava	127	Mušov	Brno-venkov	pohřebiště	10	12
Morava	154	Opava - Vávrovce	Opava	pohřebiště	4	4
Morava	137	Pasohlávky	Brno-venkov	sídliště	3	4
Morava	155	Pavlov	Břclav	pohřebiště	14	24
Morava	115	Pavlov I	Břeclav	pohřebiště	3	4
Morava	136	Podolí u Brna	Brno-venkov	sídliště	2	2
Morava	149	Rajhrad	Brno-venkov	n	1	1
Morava	126	Rebešovice	Brno-venkov	pohřebiště	23	30
Morava	153	Šardičky	Vyškov	pohřebiště	17	18
Morava	135	Šlapanice	Brno-venkov	sídliště	1	1
Morava	130	Slavkov u Brna	Vyškov	pohřebiště	21	30
Morava	122	Těšetice - Vinohrady (Těšetice II)	Znojmo	pohřebiště	14	17
Morava	116	Tvarožná I	Brno-venkov	sídliště	1	4
Morava	112	Tvarožná II	Brno-venkov	pohřebiště	5	7
Morava	134	Újezd u Brna	Brno-venkov	pohřebiště	1	1
Morava	150	Újezd u Brna II	Brno-venkov	sídliště	1	2
Morava	171	Vážany n. Litavou	Vyškov	sídliště	1	5
Morava	117	Vedrovice	Znojmo	n	1	1
Morava	158	Velké Pavlovice	Břeclav	pohřebiště	4	7
Morava	147	Vyškov	Vyškov	pohřebiště	1	1
Morava	169	Vyškov II	Vyškov	sídliště	1	3
Morava	120	Žarošice	Hodonín	sídliště	1	3
Německo	161	Ammern	Muhlhausen	pohřebiště	3	3
Německo	162	Halberstadt	Harz	pohřebiště	3	4
Německo	163	Nohra	Nordhausen	pohřebiště	7	11
Německo	164	Wahlitz	Jerichower Land	pohřebiště	14	16
Polsko	108	Malá Luka	Koscian	mohyla	1	2
Polsko	144	Starý Zámek	Wroclaw	pohřebiště	2	3
Polsko	151	Milejowice 19	Wroclaw	pohřebiště	3	6
Polsko	152	Wojkowice 15	Wroclaw	sídliště	4	4
Polsko	156	Tomice	Dzierżoniów	pohřebiště	17	20
Polsko	157	Królikowice	Wroclaw	pohřebiště	7	9
Polsko	159	Marszowice	Olawa	pohřebiště	8	12
Polsko	178	Przeclawice	Wroclaw	pohřebiště	20	30
Polsko	179	Gostkowice	Cziesin	pohřebiště	4	6
Rakousko	132	Prinzendorf	Gänserndorf	pohřebiště	2	3
Rakousko	133	Unterhautzenthal	Korneuburg	pohřebiště	20	24
Rakousko	160	Bernhardsthal	Mistelbach	pohřebiště	2	4
Slovensko	121	Jelšovce	Nitra	pohřebiště	39	42
Slovensko	165	Branč	Nitra	pohřebiště	10	15
Slovensko	172	Matúškovo	Galanta	pohřebiště	17	17
Slovensko	173	Sládkovičovo	Galanta	pohřebiště	8	11

Slovensko	174	Bánov	Nové Zámky	pohřebiště	2	2
Slovensko	175	Úlany n. Žitavou	Nové Zámky	pohřebiště	2	3
Slovensko	176	Jaslovské Bohunice	Trnava	pohřebiště	1	1

Tab. 1 – přehled analyzovaných lokalit, včetně počtu hrobů obsahujících nedospělé jedince a počtu jedinců včetně dospělých v rámci vícečetných hrobů.

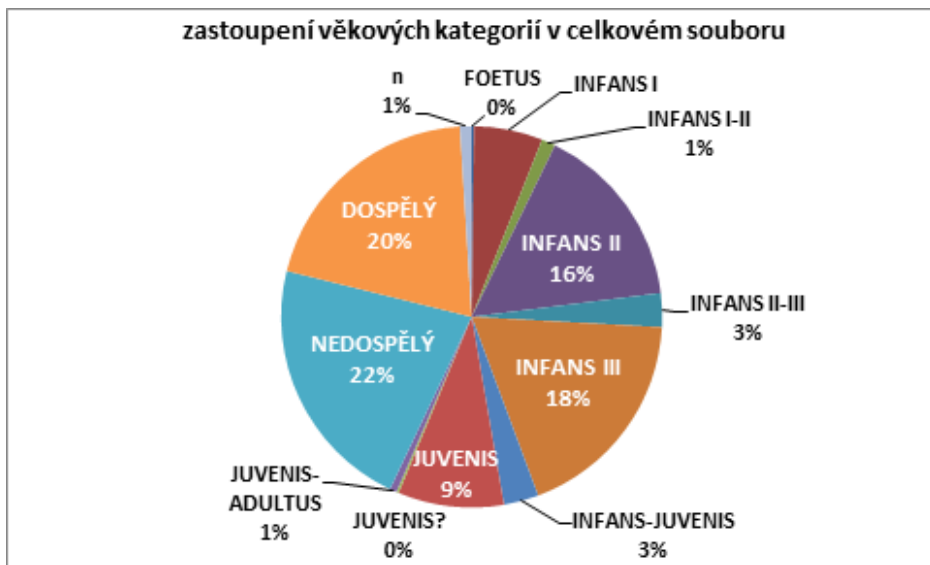
počet pohřbů v hrobě	počet hrobů	počet jedinců	FOETUS	INFANS I	INFANS I-II	INFANS II	INFANS II-III	INFANS III	INFANS-JUVENIS	JUVENIS	JUVENIS?	JUVENIS-ADULTUS	nedospělý	DOSPĚLÝ	n
1	560	560	2	34	10	104	22	132	21	64	2	3	166	0	0
2	103	206	0	13	1	20	6	26	3	16	0	3	38	80	0
3	32	96	0	5	0	10	1	13	2	6	0	0	10	47	2
4	17	68	0	5	1	13	0	6	0	1	0	0	5	32	5
5	8	40	0	0	0	5	0	4	1	2	0	0	2	23	3
6	2	12	0	1	0	2	0	3	0	1	0	0	0	5	0
7	2	14	0	0	0	2	0	2	2	0	0	0	0	8	0
8	1	8	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	6	0
9	1	9	0	1	0	2	0	1	1	1	0	0	0	3	0
celkem	726	1013	2	59	12	160	29	187	30	91	2	6	221	204	10

Tab. 2 – přehled počtu jedinců jednotlivých věkových kategorií.

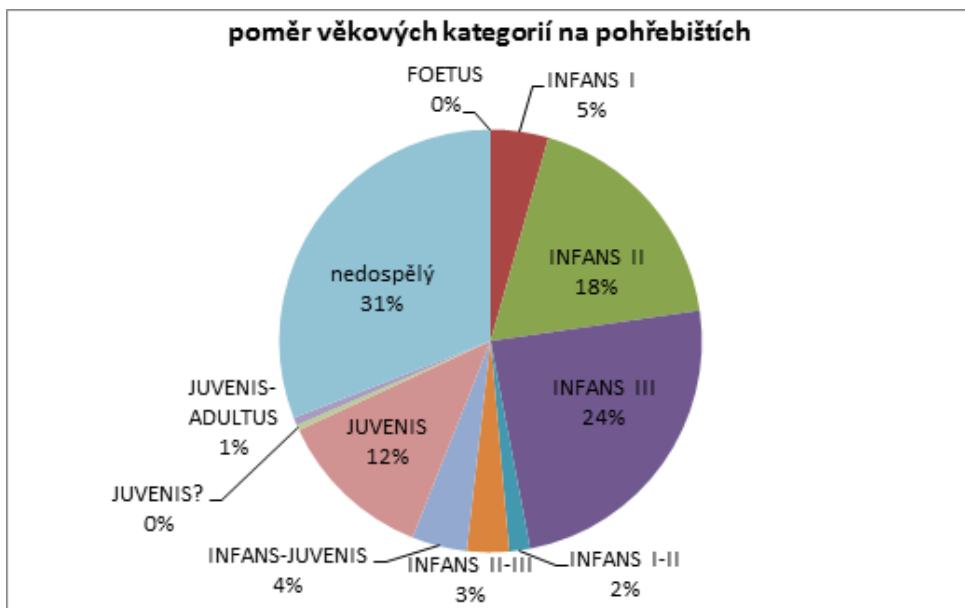
Variable	Correlations (matice_vícečetné_věk_pravda nepravda) Marked correlations are significant at $p < ,05000$ N=166 (Casewise deletion of missing data)				
	dospělý	INFANS I	INFANS II	INFANS III	JUVENIS
dospělý	1,00	0,00	0,00	-0,11	-0,02
INFANS I	0,00	1,00	-0,05	-0,17	0,02
INFANS II	0,00	-0,05	1,00	-0,04	-0,08
INFANS III	-0,11	-0,17	-0,04	1,00	-0,08
JUVENIS	-0,02	0,02	-0,08	-0,08	1,00

Tab 3 – Korelační matice jedinců z vícečetných hrobů ($p=0,05$)

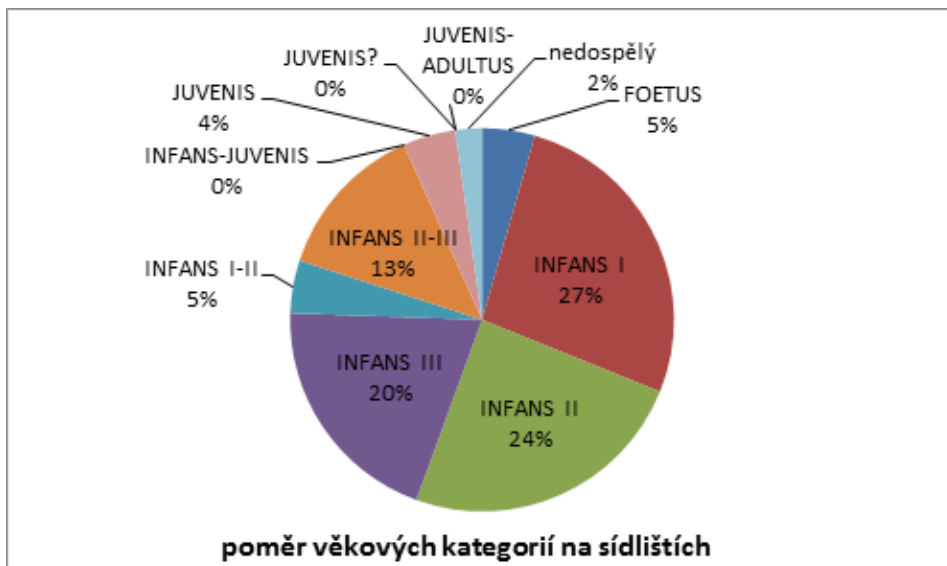
12.3 Grafy

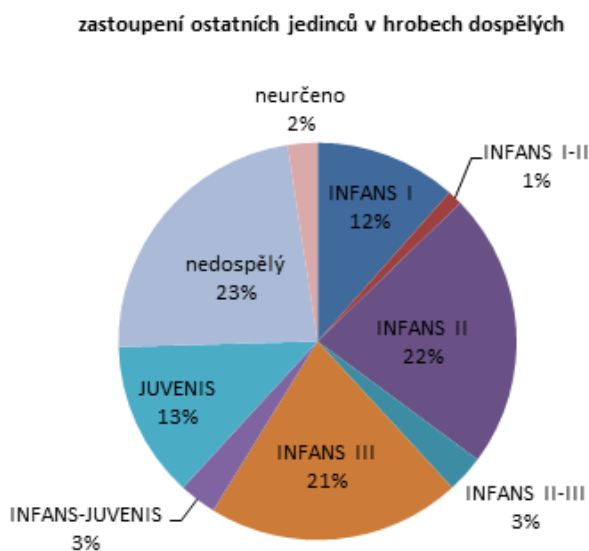
graf 1 – procentuální zastoupení věkových kategorií v celkovém souboru

graf 2 – procentuální zastoupení jednotlivých věkových kategorií v rámci pohřebišť

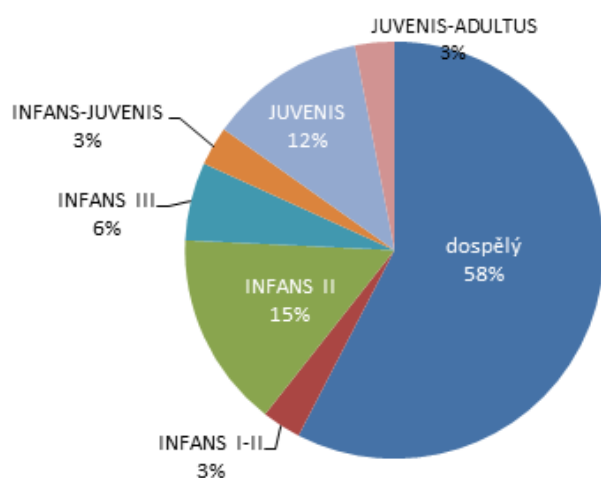

graf 3 – procentuální zastoupení věkových kategorií v rámci sídlištních objektů

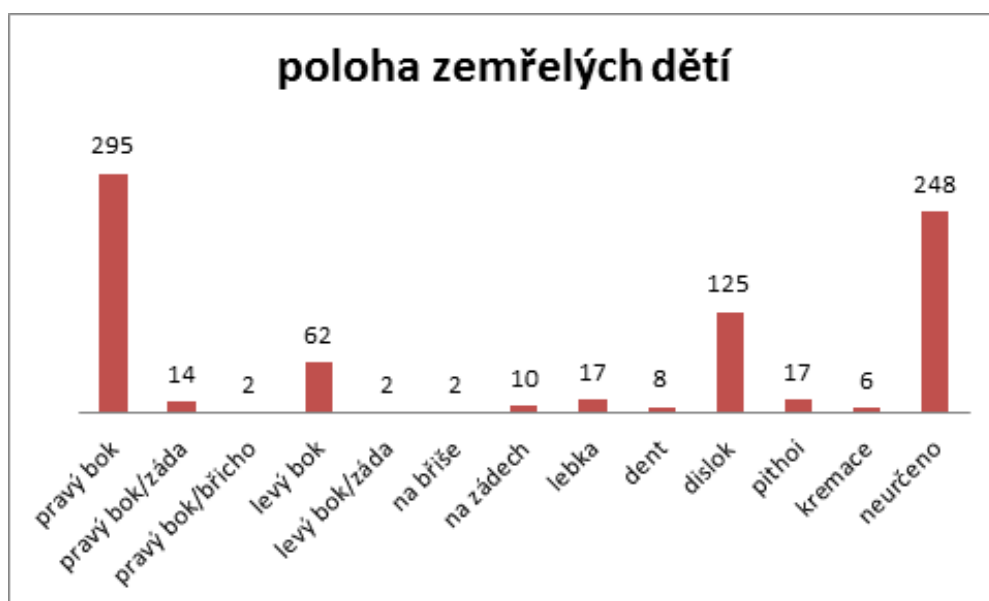

graf 4 – procentuální zastoupení nedospělých v hrobech spolu s dospělým

zastoupení ostatních jedinců v hrobech dětí Infans I

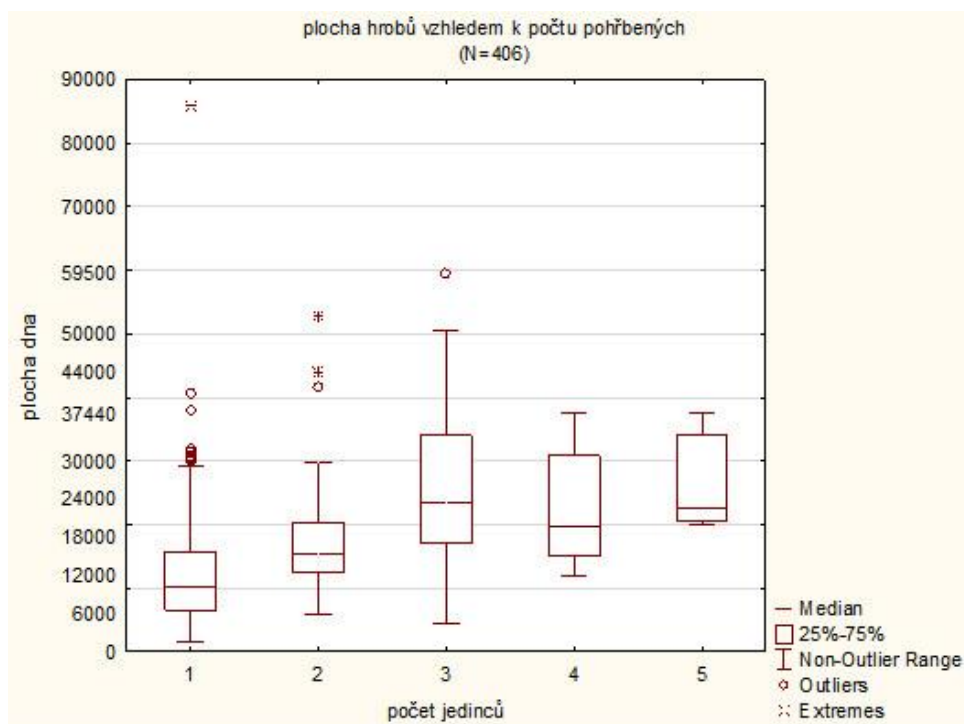
graf 5 – zastoupení věkových kategorií v hrobech nejmenších dětí (Infans I)

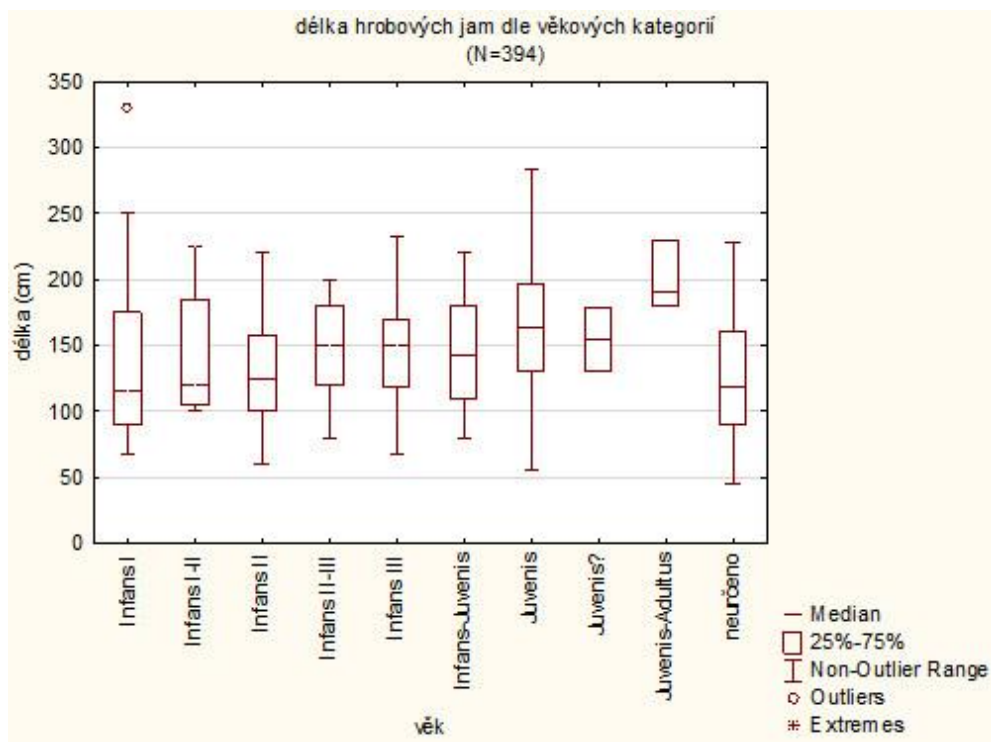
graf 6 – výčet poloh analyzovaného souboru (pouze nedospělí)

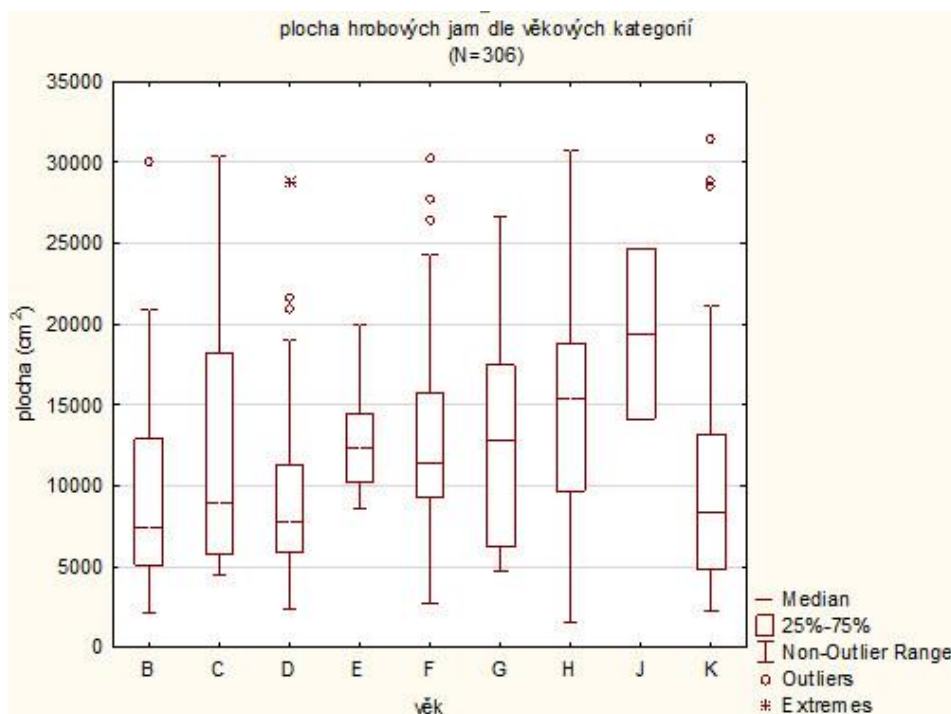
graf 7 – procentuální zastoupení věku dětí vzhledem k poloze na levém boku

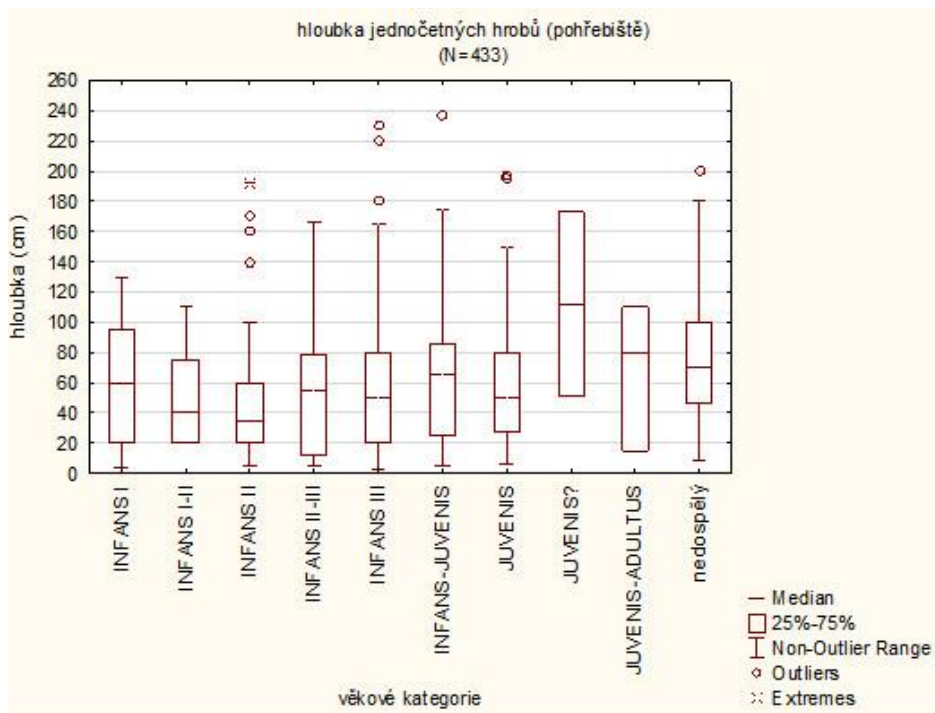
graf 8 – plocha hrobů závislá na počtu pohřbených

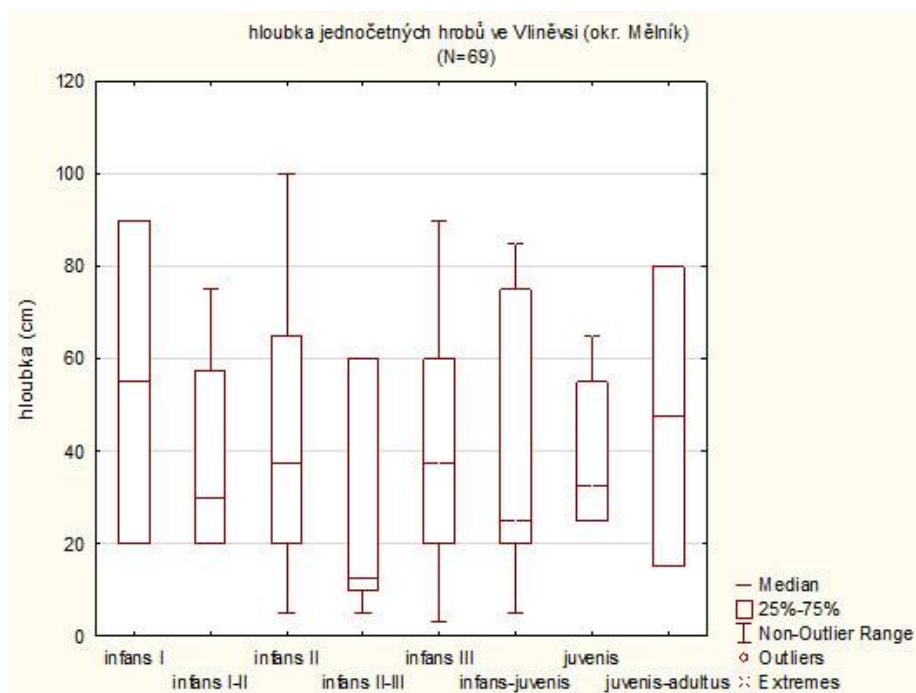
graf 9 – délka hřobových jam v závislosti na věku zemřelých

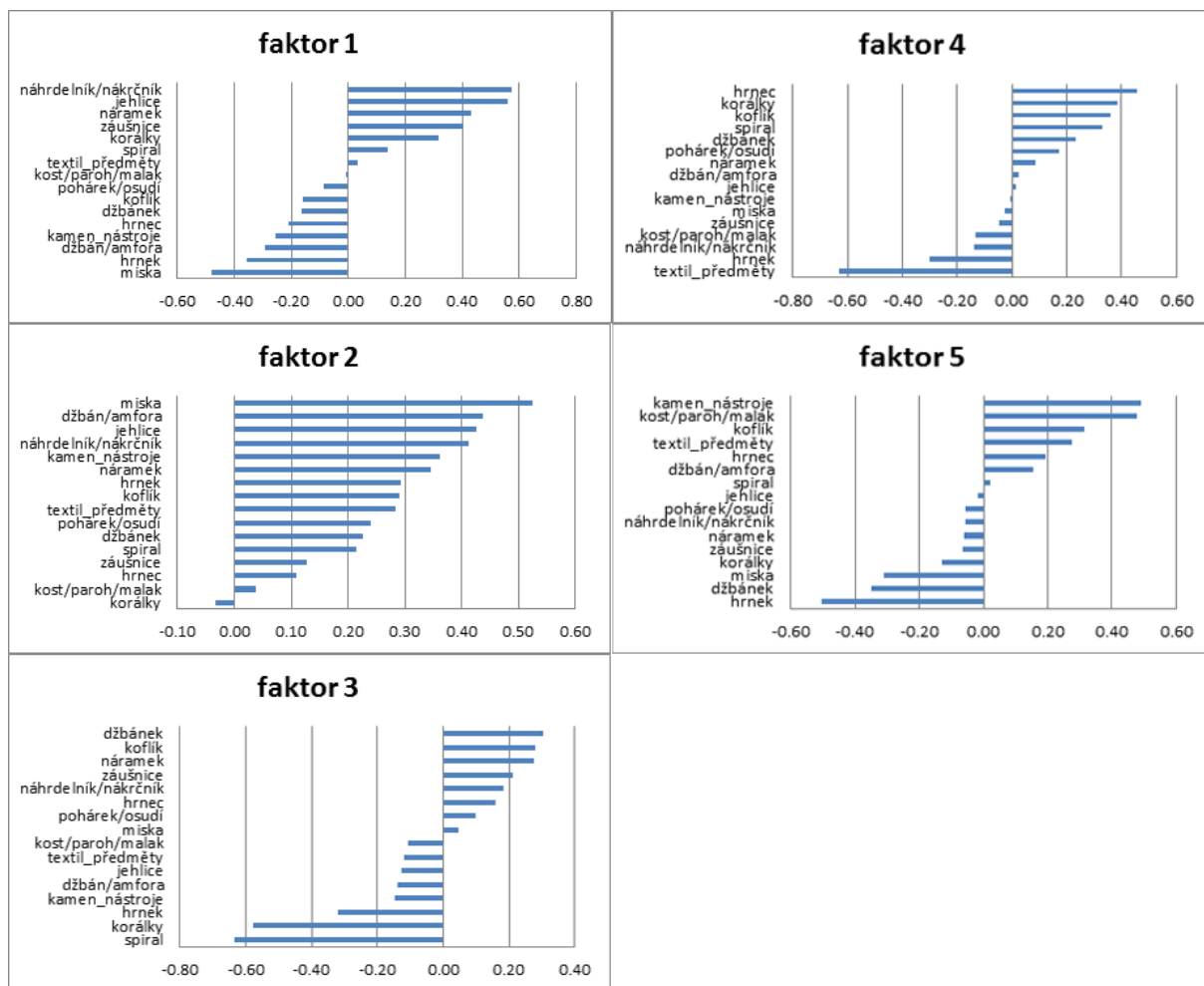
graf 10 – plocha (jednočetných) hřobových jam v závislosti na věku zemřelých

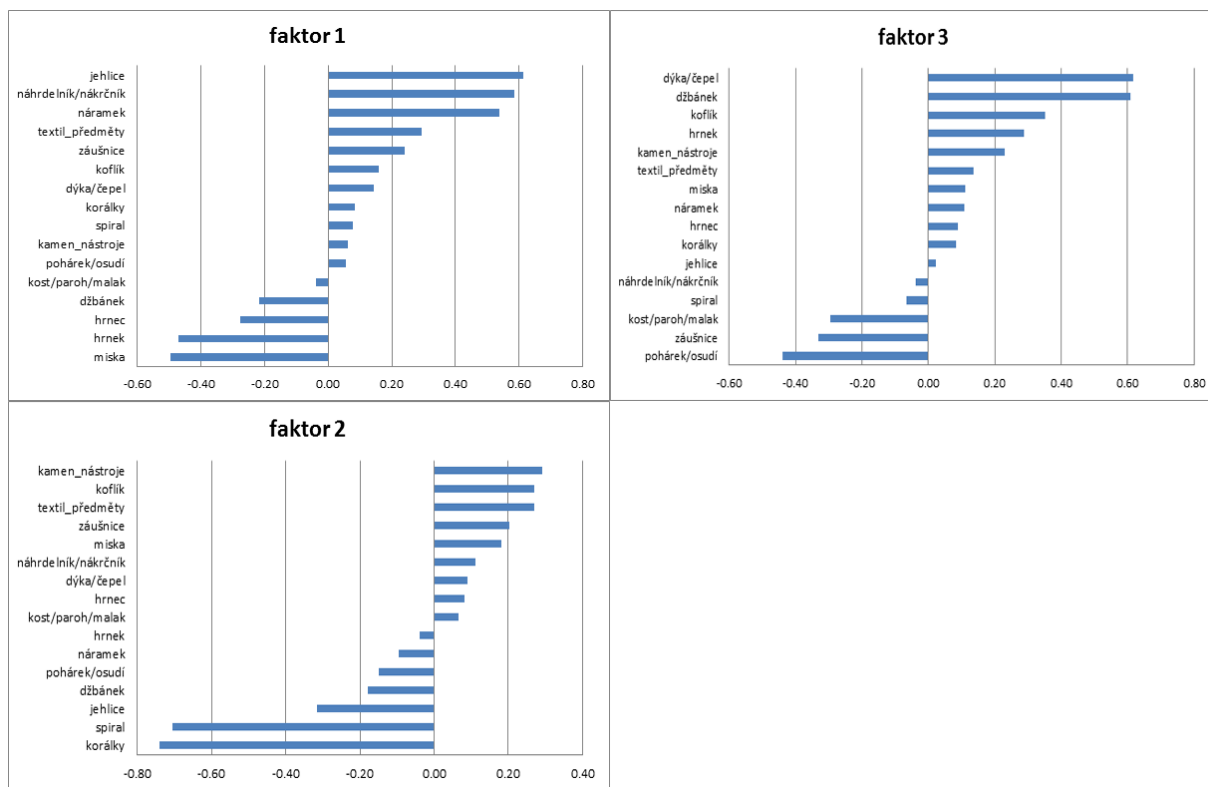
graf 11 – hĺoubka hrobových jam v závislosti na věku zemřelých

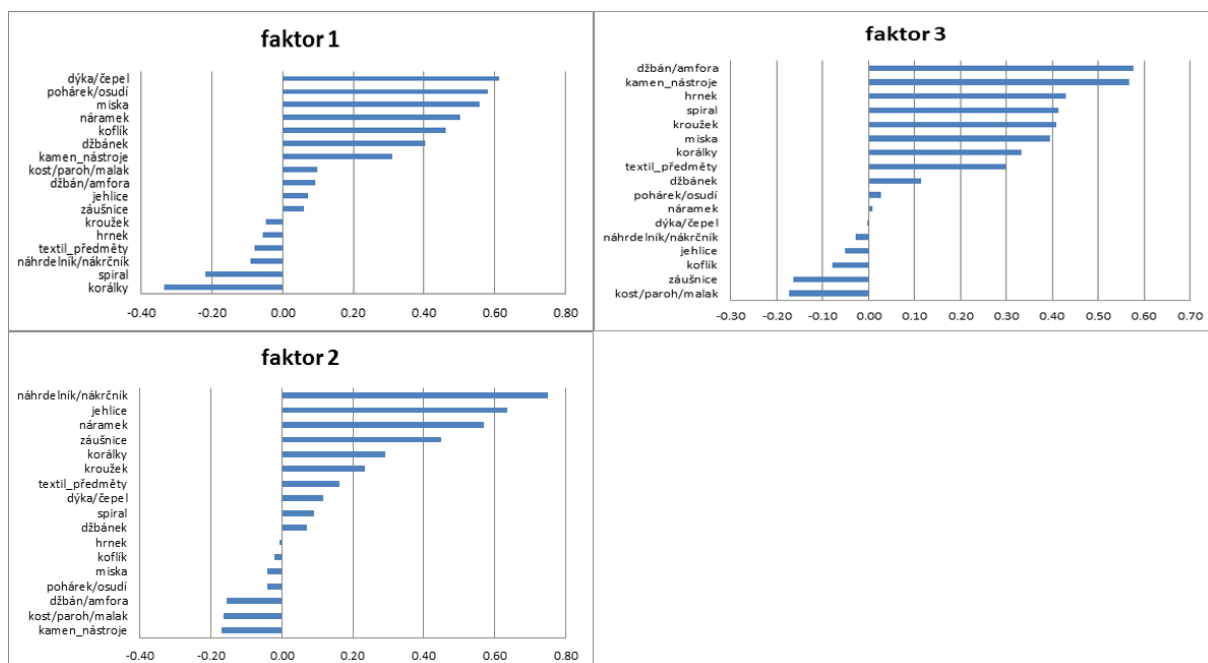
graf 12 – hĺoubka jednočetných hrobových jam ve Vlněvsi

Graf 13 – 17 zobrazující výsledky faktorových zátěží (Evropa)

Graf 18-20 – zobrazující výsledky faktorových zátěží (Čechy)

Graf 21-23 – zobrazující výsledky faktorových zátěží (Morava)